ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА СТОДЕВЕТА — КЊИГА 342

СВЕСКА ЗА ЈАНУАР-ФЕБРУАР 1935

У НОВОМ САДУ
ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ
1935

САДРЖИНА

		Страна
Живот и рад Краља Александра	Владимир Белић . . .	1
Вечерња песма	Момчило Милошевић .	17
Једно јутро, песма	Милета Јакшић	18
Finis justitiae, песма	Ст. П. Бешевић . . .	18
Последњи пламенови, песма .	Радослав М. Веснић . .	19
Опет, песма	Иван С. Шајковић . .	21
У зимски сутон, песма . . .	Марко Врањешевић . .	21
Одблесци, песма	Анте Цетинео	22
Нане Тамбурин, приповетка .	Рикард Николић . . .	22
Шта треба пре свега знати о стилу?	Д-р Љубомир Петровић	45
Марко Цар	Д-р Милан Марковић .	61
О Плутарху	Д-р Милош Ђурић . .	72
Спорт и медицина	Д-р Лазар Ст. Станојевић	82
Екстаза Јованке Орлеанкиње .	Д-р Влада Станојевић .	94
Миленко Ђурић	Павле Лагарић	101
Правни преглед:		
Десетогодишњица Конгреса југословенских правника	Д-р Видан О. Благојевић	105
Словенски преглед:		
Истраживања проф. Мурка о народној поезији	Д-р К. Георгијевић . .	116
Књижевни преглед:		
Скерлић у издању С. К. Задруге	К. Н. Милутиновић . .	124
Прикази и белешке: Књижевност: Вељко Петровић: Приповетке. — Радослав М. Веснић: Привиђење на Бадње вече. — Ст. Станојевић: Свети Сава. — Д-р Димитрије Кириловић: Помађаривање у бившој Угарској. — Прилози проучавању народног живота.		127
Наши покојници: Милан Шевић.		132
Ситни прилози: Ђ. Јакшић — А. Хаџићу		136

Година CIX Јануар-Фебруар 1935

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 342 Свеска 1

Инв. бр. 25742

Живот и рад Витешког Краља Александра I Ујединитеља као војника[1])

Поштоване Госпође и Господо,

Нашега љубљеног Витешког Краља Александра I Ујединитеља, нема више међу живима. Ниједан владалац наше историје није ујединио за собом у тако неизмерној жалости, небројене милионе људи без разлике вере и народности, као Он. Цео наш народ и готово цео цивилизовани свет осетио је свирепо тај губитак. Јер заиста није било области људског духа, ни гране човечјег старања, нити поља рада уопште, на коме се благотворно и корисно није осећала Његова снажна акција, Његова мудра иницијатива, Његова неопходна потпора, Његов тако потребан подстрек и елан. Свуда, у свима правцима нашег политичког, привредног и културног живота, истицала се силно и крепко Његова импозантна фигура Вође и Подстрекача, свуда је Он делао смело и одлучно, крчећи нове путеве, отварајући нове видике, правце и перспективе.

Изнети живот и рад Блаженопочившег Краља Мученика, значи изнети историју последњих година Краљевине Србије и историју постанка наше државе и њезин развој до данас. Па не само то, већ би значило закорачити не једном, у област међународне светске политике у послератном времену.

С тога, ја ћу се ограничити само на живот незаборавног Краља и рад његов као војника.

Покојни Краљ Александар I рођен је на Цетињу 4. децембра 1888 године, као четврто дете Блаженопочившег Краља Петра I

1) Предавање одржано на свечаној комеморативној седници Књижевног Савета Матице Српске и Матице напредних жена, на Народном универзитету у Новом Саду, 1. децембра 1934.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

Ослободиоца. Одмах још у самом почетку живота Свог, Наш почивши Краљ остао је без Своје матере, која је 1890 године умрла. Без материнске бриге и нежности, растао је даље млади Кнежевић, у почетку на Цетињу, а одмах затим у Женеви, где је Краљ Петар I решио да се посвети васпитању своје деце.

У Женеви је Кнежевић Александар похађао редовну основну школу са осталом грађанском децом и показао се као одличан ђак. Сем тога бавио се спортом, нарочито јахањем, гађањем из пушке и пливањем. Али како је школовање Кнежевића обухватало све науке, сем народног језика, националне књижевности и историје, а Краљ Петар I, нарочито полагао на то, да му деца у домаћим предметима не заостану, то је и нашао најбоље студенте Србе, који су студирали у Женеви и њима поверио обучавање Својих Синова из тих предмета. На тај начин покојни Краљ Александар, већ у најмлађе своје доба, научен је на велики рад. При томе по природи веома марљив и амбициозан, Он је све своје предмете изучавао веома савесно и разуме се, готово сво време употребљавао за учење. У Женеви Кнежевић је могао добити сва знања до највиших наука, сем војничких. Међутим Краљ Петар I је желео, да му Синови буду првенствено војнички образовани. С тога их шаље у Русију, где је млади Кнежевић ступио у Александровско Училиште Правоведенија, с тим да доцније пређе на војне школе.

Одмах по ступању у Училиште, млади Кнежевић Александар запажен је од својих наставника и другова, као ванредно вредан и марљив ученик, са урођеним склоностима ка тачности, истрајности и методичности, са којима је радио сваки посао. Скромност Његова и приступачност, огледала се у свему и изазивала дивљење код свих, тим више, што су сви знали да у Његовим жилама тече Краљевска крв.

Но судбина није хтела, да млади Кнежевић и заврши школовање, већ Га преноси 1903. године у Србију, где Он као Краљев Син, ступа у редове српске војске, као редов у 1 чету 3. заставног батаљона 6. пешадијског пука „Краљевића Александра". И ако је једновремено са овим настављено и Његово прекинуто школовање и васпитавање, образовањем, у свима знањима, потребним за високе дужности које очекују Краљевог Сина у будућности, ипак је судбина овом првом наменом наговестила, у коме се правцу упућује живот и рад другог Краљевог Сина.

Сви наставници имали су прилике, да цене енергију, ме-

тодичност и мудрост свога ученика, али професори војничких предмета уочили су, да млади Краљевић испољава из године у годину све више чисто војводске особине: бистар ум, велику храброст, душевну мирноћу при најтежим проблемима и непоколебљиву вољу.

Још један доказ више за познату теорију, да су све велике војсковође имале једну душу, која је само мењала тела као тица селица, јер и наш Краљ, још у овим младим годинама, показивао је исте особине, као и све велике војсковође — особине, које су одмах оцртавале необичност њихову и давале јасан наговештај, да су то изабраници природе, који ће својим животом и радом испунити многе златне странице историје света. Ова необичност њихова у детињству и младости, испољавала се у безграничној куражи и енергији којом су започињали и радили сваки посао, у ванредном уму и скромности, којима су себи потчињавали своју околину, те је она инстинктивно осетила потребу за изјаву дивљења а доцније поштовања и послушности.

Краљевић Александар је тада поновно одаслат у Русију, сада у Пажески корпус, јединствену војну школу на свету. То је школа у којој су три године војна гимназија, а две старије године војна академија. У ту школу могли су ступити само синови и унуци Царске фамилије, генерала и адмирала руске војске и они, којима одобри руски Цар. Предмети су у тој школи били већином војнички, а учени су готово сви живи језици. У последњој години — т. зв. специјалном курсу, млади јункери одређивани су на дворску службу, као пажеви царских особа.

Али Краљевић, ни овога пута није завршио школовање. И сада судбина скреће образовање Краљевића на другу страну. 28. марта 1909. године, још под јаким дејством анексионе кризе, Краљевић Александар проглашен је за Наследника Престола Краља Петра I, а истог дана произведен за пешадијског потпоручника српске војске и враћен у Србију.

То је било време, многима још у свежој успомени, кад је на Балкану врило као у котлу. Духови су били напрегнути, очекивали су се велики догађаји. Ти догађаји тражили су неминовно да им српска војска буде дорасла. Радило се на свима пословима са грозничавом брзином и једним напором, дивљења достојним. Као круна тих напора, формира се Главна Инспекција војске, са задатком да обједини спрему српске војске,

како у научном тако и у материјалном смислу, а у исто време да се припреме и најважније радње за евентуалну употребу војске за државне циљеве. На чело Главне Инспекције ставља се Престолонаследник Александар, одређује му се за начелника штаба Начелник Главног Ђенералштаба, доцније прослављени војвода Радомир Путник и потчињава се Главном Инспектору и Главни Ђенералштаб и Министарство војно и целокупна српска војска.

Овим сад престаје учење, ту почиње давање резултата и млади Престолонаследник, већ узима на своја плећа огроман посао и за обичног човека несавладљиву бригу.

Но избраник природе, млади Главни Инспектор, са урођеном му енергијом хвата се посла и са својим начелником штаба, понекад и војним Министром војводом Степом и својим ађутантима, неуморно обилази све гарнизоне. Није било гарнизона у Србији, у коме није Главни Инспектор извршио преглед или смотру или који није обишао у ком периоду обуке. Није било ни једне веће вежбе, којој није присуствовао Главни Инспектор. И на том важном послу, Његова енергија, издржљивост, критичка опажања и примедбе, често задивљују већ искусне официре као што су били војводе Путник и Степа. Оба ова помагача Његова, инстинктивно су осећала да ће се из младог Престолонаследника исчаурити велики војсковођа. Извежбано око њихово сагледало је још првих дана њиховог заједничког рада, Вођу српског народа, Вођу не само по сили законитог Краљевског наслеђа већ и особито по сили Божјег Провиђења, које је овом Краљевом Сину наменило велике циљеве, дајући му уз то природне дарове, мимо других људи.

Својим умом, Он је умео да оцени где и шта треба допунити; Својом несаломивом вољом, Он је умео привести то све у дело и довести га до крајњег могућег савршенства; Својим опхођењем умео је да привеже за себе војнике, од простог редова до ђенерала, једном љубављу, која се граничила жртвовањем самога себе. За врло кратко време, за цигло непуне две године, Он је успео да морал код српске војске уздигне на невероватну висину, да војску знанствено и материјално потпуно опреми за предстојеће ратове. Он је политичарима ондашње Србије смело могао да гарантује за највише особине српске војске и дао им у руке најјаче средство за преговоре, вођене са суседима на Балканском Полуострву.

А кад је плануо 1912. године рат — већ прве војничке

радње, мобилизација и концентрација, показале су, да је српска војска једна жива машина, која функционише беспрекорно у сваком погледу. И ако само по новинарским извештајима, већ од првих дана рата, цео свет се диви успесима српске војске. Пријатељи ликују, непријатељи се питају у неверици, је ли то она војска, о којој они знају сасвим другојаче.

Млади Престолонаследник, као пешадиски мајор, командује најјачом и главном српском првом армијом. Своје особине улева Он у целу армију и армија победоносно корача напред да своме Команданту и поробљеној браћи отвори врата у бољу будућност. А млади Командант, у првом ватреном крштењу — у чувеној дводневној Кумановској битци — задивљује својом храброшћу, стрпљењем и хладнокрвношћу. Познате мучне и славне фазе ове битке, проживљавао је млади Командант као неки стари, прекаљени ратник. Његови најближи сарадници и помоћници слушали су са побожним поштовањем и дивљењем Његове инструкције, инстинктивно осећајући да у младом армијском Команданту имају најјачи морални ослонац. И та морална снага, јача ма од какве материјалне силе, преносила се на све, од потчињених команданата до редова I армије и дела најузвишеније примере личне храбрости и ускупног пожртвовања. Као станац камен издржала је I армија страшан налет турских армија и као стихија је смрвила отпор њихов пред собом, да 13. октобра, свега седмог дана рата, стави своме младом Команданту пред ноге Царско Скопље, које Му на челу те армије, подноси хлеб и со.

Побеђена Турска војска на Куманову распрскава се и I српској армији треба неколико дана да је опет наиђе. Отоманска војска, војска која је некада задавала страх и трепет целој Европи, није могла, нити хтела, тако брзо да призна да је побеђена. Њене вође повлаче војску на крајњи југо-запад, постављају читав низ скоро неприступачних положаја: Гребен Бабуне, Бакарно гумно, Битољске положаје. Они се надају да ће на тим положајима бар задржати I српску армију догле, док се не искупе сви правоверни позвати у свети рат.

У исто време, савезнички успеси Бугара, прекинути су опсадом Једрена и савезници траже помоћ. Војсковођа, кога је природа обдарила свим особинама, не оглушава се о савезничку верност, већ шаље савезнику читаву петину своје војске са својим омиљеним помоћником војводом Степом и свом тешком артилеријом и то онда, кад Њему предстоје још тешке борбе

са непријатељем пред собом. Али Он зна да више нема препоне за I српску армију и у снажном налету савлађује сав отпор и завршава рат величанственом петодневном Битољском битком.

Завршава рат остварењем вековног сна толиких генерација, освећењем тужног Косова.

И ако је постигнут циљ, Он не допушта да се склопи мир, пре но што и савезник не буде у стању да мир диктује. С тога српска војска и даље остаје у рату до пада Једрена, када се приступа закључењу мира.

Сва та савезничка верност није дала међутим резултате које су српска Влада, Врховна Команда и цео српски народ очекивали.

У тешкој и мучној ситуацији није се могло другојаче, већ да се питање наследства задобивеног успеха у рату, реши оружјем. У томе нежељеном рату са дотадањим савезником, са Бугарском 1913. године, Престолонаследник Александар и даље командује I српском армијом. Са њом Он чини бравуре на Дренеку и Рајчанском Риду, чијим је заузећем решена судбина Јужне Србије.

Да се на изненадан напад Бугара на III српску армију, одговори одмах противнападом целе српске војске, требало је имати проницљиво војничко око и моралну храброст једног Наполеона или Суворова. Но у српској Врховној Команди био је тада талентовани седи војвода Путник а I армијом командовао је Карађорђа достојан потомак, Престолонаследник Александар. Војничко искуство седог војводе и мудрост, енергија и неустрашима крв Карађорђа, у жилама младог Команданта I армије учиниле су, да се овај нежељени рат заврши у нашу корист и тиме да се збрише мрачна успомена на Сливницу 1885. године.

Природно је, да су овакви сјајни успеси српске војске у два рата, изазвали одушевљење целе Србије за Наследника Престола, оличење свега херојског што је дала српска војска. То одушевљење се нарочито манифестовало у величанственом дочеку престонице, када је претседник општине престоног града у знак захвалности за велике подвиге предао Наследнику Престола сабљу са речима: „Дани, у којима живи српско племе велики су. Светло место у стварању њиховом заузима Ваше Височанство и Ваша славна прва армија. У знак захвалности, Београд Вас моли да примите сабљу, којом сте у прошлим рато-

вима, Ви и Ваши храбри војници тако витешки ратовали и да је носите са гордошћу на коју има пуно право осветник Косова, победник са Куманова, јунак са Битоља".

Такво одушевљење не беше само у Србији. Радост и понос захватили су цео југословенски народ, а нарочито неослобођене Србе, Хрвате и Словенце. Осећало се и надало, да ће баш тај бели витез, осветник Косова, победник са Куманова и јунак са Битоља, данас или сутра бити исто тако победник негде на босанским планинама или славонским равницама, те да ће у триумфу ући у Нови Сад, Загреб, Љубљану, Сплит и Сарајево, као што је у триумфу ушао у Скопље, Прилеп и Битољ.

А Он, по урођеној скромности, одмах по повратку из рата понова стаје на чело Главне Инспекције, сада са начелником штаба, доцније прослављеним војводом Петром Бојовићем и сав се предаје грозничавом спремању војске за будуће догађаје, јер је осећао да судбина још није доделила Србији тако потребан покој. Његово сад већ стечено велико искуство, потенцира Његове изражене војводске особине, и Он посвећује цело своје време лечењу рана, осталих из прошлих ратова. Али те су ране биле дубоке, требало је времена да се оне потпуно залече. И сад он Он обилази јединице и развија моралне особине нашег сад већ искусног официра и војника. Он је сад убеђен да је морална снага војске непобедима, Он њу и развија и успева да је уздигне на легендарну висину. У исто време Он залаже сав свој ауторитет да се материјална спрема војске доведе бар у сносно стање. Инсистира нарочито на томе, да се брзо и неодложно попуни оружна спрема и нарочито муниција.

Међутим балкански ратови, у којима су се срушиле наде Аустро-Угарске да ће Србија бити уништена или бар ослабљена и преварено веровање њено да ће Србија поред тога још бити и унижена, те ће њен престиж и ауторитет код Срба и осталих јужних Словена у Аустро-Угарској сасвим пропасти, донеле су решење ове последње да уз помоћ свог великог савезника Немачке, по сваку цену, сад већ оснажену Србију униште и тиме провале највећу брану, на своме путу на исток.

С тога и ако под вероватношћу да изазове светски рат, почиње да тражи и повод за рат. И заиста истог дана кад је закључен Букурешки мир, Аустро-Угарска је изјавила Италији да ће напасти Србију — али тада још није била завршена потпуна спрема Немачке и општи конфликт је избегнут.

У току од године дана после тога, Аустро-Угарска је пет

пута слала Србији ултиматум претећи јој ратом, ако се не задовоље њени захтеви. Упоредо са тим грозничаво се спремала за рат. На све ово, млади Престолонаследник и Главни Инспектор војске, одговарао је марљивим и енергичним радом на спреми војске.

Краљ Петар I био је већ стар. Тешке борбе и напори живота сломили су га физички и ако је дух остао до последњег часа непоколебив и будан. Али за овако тешко време, у коме су Србију чекали велики задаци и поред све енергије којом се млади Наследник Престола бацио на то, да своме Великом Оцу буде десна рука у подизању ратовима изморене земље, требало је бити снажан и здрав. Осећајући то, Велики Краљ је знао да може мирне душе да пусти крмило из руку и да га преда Сину, који је већ показао, да ће државни брод, уз очински благослов, умети снажно да поведе напред. И баш уочи светског рата, на дан 12 јуна 1914 године, Краљ Петар I предаје сву власт у руке Наследнику Престола, именујући Га вршиоцем Краљевске Власти и Регентом. Самим тим Он постаје и Врховни Заповедник војске.

Новом снагом Регент се цео посвећује државним пословима. Његова неисцрпна енергија, Његов сјајан ум, Његова непоколебива воља, дају импулса целоме народу. Али српском народу и његовом Регенту, није још било суђено да се одморе од ратних напора и да се посвете и културном развоју. Требало је да се ставе још на једно искушење, највеће од кад постоје, пре но што се покрију бесмртном славом, која ће ући у легенду. Насрнуо је Голијат на Давида и српски сељак бацио је косу и срп, па се, тако рећи голорук, ухватио у коштац са јаким, несразмерно јачим од себе. Одлучивала се судбина Србије и југословенског народа: бити или не бити. На жртвеник се бацило све, није се имало куд.

Тако на млада плећа у најкритичнијем моменту паде највеће бреме. Али та плећа не беху обична плећа, већ Краљевог Сина, Карађорђевог потомка; искусног и прослављеног војсковође из минулих ратова, кога је пратила неподељена љубав целог народа и жарка жеља Његове верне војске да се жртвује за постижење циља. Млади Врховни Командант знао је колико је тежак тај задатак, али то га није уплашило, већ напротив, дало му полета, да га прими и доведе до успешног решења. Од часа кад је на Сави и Дунаву испаљен први топовски метак, па до часа кад је објављено целом свету да је рât завршен,

Врховни Командант и Регент Србије, није ни у једном одсуднијем моменту напустио бојно поље, није се удаљио од својих војника и није престао да им истрајношћу и јунаштвом даје пример и улева непоколебиву веру у коначну победу. Он је своју дужност вршио са урођеном Му енергијом и савесношћу. Учествовао је у стварању свих операцијских планова, својом проницљивошћу и далековидошћу предвиђао догађаје и парирао их. Лично је процењивао ситуацију и положаје, примао извештаје и давао заповести. Али никад није пренебрегао и да се честим обиласцима, својим очима увери, како војници живе, како се у борбама држе и како се осећају. Без обзира на Себе, Он је у најтежим, као и у најславнијим моментима код Својих војника и Његово присуство електрише Његове војнике да изврше и оно, што је изгледало немогуће.

Малена према противнику, српска војска, поставља се тако да може сваки напад противника одбити и достојно вратити осионост његову. Непријатељ великом снагом навалује на широком фронту, имајући намеру, да у првој битци коначно потуче српске трупе, истављене против њега. Али Врховна Команда српске војске у четвородневној тешкој Церској бици даје класичан пример тако зване активне одбране и „Казнена експедиција" обесног непријатеља добила је праведну одмазду, кад су надмоћне снаге његове биле пребачене преко Саве и Дрине. За то решење требало је имати проницљиво војничко око и апсолутну сигурност у своје трупе, што је Врховни Командант већ од раније припремио. Тај први успех већих размера, изазвао је дивљење наших савезника, а слава српске војске ширила се по свету.

Тада, српска војска место заслуженог одмора, добија нови задатак, — задатак који јој налаже савезничка дужност. Иако бројно најслабија, у интересу општих операција на Европским бојиштима она добија задатак да пређе Саву у Срем и учини једну диверзију. Врховна Команда свесна замашности једне такве акције, знала је добро, да је огромна жртва, која се тражи од српске војске, јер такав замах није био у складу са њезином материјалном опремом, тим пре што непријатељ према нама није био потпуно уништен. Огроман резервоар људи и нагомилана опрема, дозвољавале су му да брзо истави нову војску, бројнију но што је српска и понови свој напад, сад са још жешћом силином. При извршењу савезничке дужности, само се још олакшавао задатак непријатељу. С тога је требало огромне

моралне снаге одлучити се на једно или друго. Али витешке особине и политичка мудрост Врховног Команданта, морале су диктовати витешко решење: бити веран савезницима својим, дати за јединство савезничке акције и највеће доказе пожртвовања.

И заиста, одмах по извршењу прелаза преко Саве, са мучном епизодом код Чеврнтије, непријатељ снажно навађује на Србију с друге стране — са Дрине, сада са две јаке и добро опремљене армије. Већина српске војске била је у Срему и требало ју је брзо бацити у сусрет новој најезди. Марш-маневар изведен тада под онако тешким приликама, ремек дело је у командовању. Одлучност, брзина и хладнокрвност Врховног Команданта у тој операцији, потези су достојни једног Суворова. Врховни Командант је свуда — час у штабу Врховне Команде да прими извештаје и донесе одлуке, час код трупа, где је Његово присуство давало снагу да се те смеле одлуке приведу у дело.Као соко прелетао је Он уздуж и попреко бојиште на Дрини, да се убрзо нађе у Крагујевцу или Нишу, где је био неопходан као Регент.

Само херојством и огромним пожртвовањем успело се на крају, да се непријатељу истави довољан отпор и омогући нормирање фронталне одбране, али нова беда — несташица муниције, ипак је принудила српску војску да се повуче на линију Чачак — Рудник — Космај. Незаборавне су сцене из тог повлачења. Сва величина душе и све јунаштво Врховног Комаданта и Његовог помоћника, прослављеног војводе Мишића, ту су се показале у пуном сјају. У исто време Врховни Командант свим силама и свом енергијом настоји да се муниција што пре добије и добаци трупама.

Тако је дошло до чувене Сувоборско — Колубарске битке, која се од неупућених сматрала као чудо, јер се српска војска после дугог и тешког повлачења, одједном зауставила, по команди као један човек прешла у офанзиву и као лавина сручила на непријатеља, потпуно разбила две аустроугарске армије и за свега 12 дана, успела да избаци из своје земље све — сем 70.000 заробљеника и огромног плена. Друга офанзива маршала Пођорека завршила се опет срамно — што је српска Врховна Команда објавила целом свету познатом депешом: „На територији наше Краљевине сем заробљеника нема ни једног непријатељског војника".

Цео свет је задивљен, слава српске војске ушла је у легенду, док је њен Врховни Командант, без одмора, обилазио

Крагујевац и Ниш, да би уз помоћ савезника моаго припремити потребно за даљу борбу.

Ударац је био толико јак да се непријатељ не решава да поново огледа своју срећу. Његов и војнички и престиж велике силе не допушта му да остане на овоме. Он се сада припрема методички, предвиђа огромну снагу, чак уводи и нове савезнике, да једном смрви тог малог, али тако жилавог противника.

За то време међутим у Србији, кад је било најпотребније попуњавати проређене редове војске, букну страшна епидемија пегавог тифуса. Опет Регент не остаје скрштених руку. Он уз помоћ савезника предузима све да се епидемија угуши, и уз истина тешке жртве, успева у томе пре но што је непријатељ завршио своје припреме. Већ у прво пролеће трагичне 1915. године, наша Врховна Команда била је добро обавештена о спремању заједничке акције Немаца, Аустро Мађара и Бугара. Она не само да ствара један смео план, но га и потпуно разрађује. Имајући све готово, Врховна Команда излази отворено пред своје савезнике, тражећи да се сама војнички обезбеди од интервенције Бугара у леђа. Али сви њени напори у томе, остали су безуспешни и српска војска нашла се у ситуацији у каквој су обично војске бивале сатрвене. Само неизмерна јачина духа Врховног Команданта, могла је у томе судбоносном моменту, без и најмањег устезања донети одлуку, да се уопште не помишља на сепаратан мир, већ да се прими борба, брани свака стопа земље, а у крајњем случају да се повлачи преко сиромашне и беспутне Албаније. И по том витешком решењу српска војска се повлачи ван граница своје земље без и једне изгубљене битке, те на тај начин избегава катастрофу. Колико је славна та 1915. година и поред тога што носи опште негативно обележје, познато је целоме свету. Да српска војска није имала за собом Куманово, Битољ, Брегалницу, Цер и Сувобор, сама ова 1915. година била би довољна да покаже целоме свету њезину моралну вредност. Та година је као и Косовска битка наш понос: жртвовало се све сем части, претрпеле се најтеже муке, само да се не постане роб, а имала се непоколебива вера у коначан успех.

Потребна је била неисцрпна морална снага, да једна победоносна војска може преболети губитак Отаџбине, напустити кућни праг и своје породице оставити на немилост непријатељу, па кренути преко непроходне Албаније у неизвесност. Ту снагу дао јој је Велики Отац и Витешки Син, два потомка Бесмртног

Вожда, који понеше испред српске војске национални крст искушења божјег и поведоше је на Голготу. Војска и народ нису се бојали за своју судбину, јер их везиваше неограничена љубав и вера у Оца и Сина и Дух народни. Први је својим мучењем кроз Албанију персонификовао најлепше особине нашег народа на муци, а други силним духом витеза од расе, записао је у историју нашег народа најлепшу страницу витештва. Велики дух витеза Врховног нашег Команданта водио је српску војску преко Голготе са чврстом вером, да ће само преко ње доћи Васкрсење. Зар има примера који би био толико витешки, колико је онај познати гест Његов кад је после тешке операције издржане у Скадру одбио понуду, да се укрца пре но што је војска отпловила. Да ли постоји још један одговор какав је био онај Његов: „Тек кад последњи мој војник буде укрцан, онда долази ред на мене; тек онда, раније не"! Тако може урадити само велики војсковођа.

Шта више у таквој ситуацији, Он налази моралне снаге да својим ауторитетом издејствује, да се превоз те измрцварене војске убрза и да се оне сенке од некада храбрих војника, што брже пребаце делом у Бизерту, делом на Крф.

Ту на Крфу, изнемогли, исцрпени и полумртви српски војници, под врелим сунцем тек почињу да долазе себи. Врховни Командант неуморно ради на томе да се добије сва спрема за будућу војску осветника. Напоредо са тим, Он је непрестано међу војницима. Његова појава међу њима, Његово опхођење са њима, чини чуда: полумртви војници на Његове очи оживљују, постају исти онакви, какве је он и раније знао. И за само три месеца, од тих живих костура постаје страшна војска осветника, у пркос депешама непријатељским, којима су разгласили целоме свету да „српска војска више не постоји". Заиста је реорганизација српске војске на Крфу у потпуности Његово дело. Завршив тако брзо тај посао, Врховни Комадант неустрашимо предузима пут у Француску преко мора, када су њиме гусарили непријатељски сумарени, да тамо даде доказа савезницима о решености за борбу до краја и да их убеди у потребу стварања јачег савезничког фронта код Солуна.

Са поткрепљеном вером у крајњу победу враћа се Он на Крф, и дању и ноћу бди над извођењем и завршавањем реорганизације војске и већ у априлу 1916. године, француски и енглески бродови носили су веселе српске војнике из Јонског у Средоземно море, да их најзад у Беломе мору, тамо

иза рта Матапана, искрцају на Халкидик за Солун. А у јуну пролазила је пет дана и пет ноћи непрекидна колона дугим Солунским улицама, пролазила је с охолошћу и самопоуздањем решеног на смрт.

Тако васкрсла српска војска, силним ударцем на Кајмакчалану у септембру, на Црној Реци и код Битоља у октобру и новембру 1916. године, поново увери и непријатеље и пријатеље да је она по издржљивости и храбрости опет она иста као и са Куманова, Цера и Сувобора. Кајмакчаланска битка је једна од најкрвавијих и најчувенијих, која је по начину извођења, јунаштву и пожртвовању уздигнута у ратној историји на недогледну висину. У њој су војници још једном показали своме Врховном Команданту, да су у стању и оно што изгледа немогуће извршавати.

Међутим судбина још није била досудила да се та војска и њени савезници ухвате у коштац са непријатељем и последњим напором заврше овај крвави рат.

Требало је пуне две године да прођу па да се дође до сазнања да Солунски фронт може постати најважнији и да се одатле дође до почетка краја ове катаклизме.

Ту сугестију поглавито је давала наша Врховна Команда, она је била стално у преписци са савезницима и на конференције по том питању слала своје претставнике. А кад би ово питање долазило на мртву тачку, тада га је покретао увек сам наш Врховни Командант. Много је пута ишао Он са Крфа и из Солуна морем, стално угрожаваним непријатељским сумаренима у Париз, да тамо залаже и своје име и свој владалачки ауторитет у корист Солунског фронта. Његова моћ предвиђања и убеђења савлађивала је увек противна мишљења и учинила је да се за Солунски фронт определе и државничке и војничке величине наших савезника.

Тада, у 1918. години, савезници појачавају Солунски фронт и тамо се извршују опсежне припреме за одлучну офанзиву. Српска војска, ојачана добровољачком дивизијом из Русије, формира две армије од шест дивизија и, по предлогу њеног Врховног Команданта, њој се додељује ретка част, да уз помоћ двеју француских дивизија и тешке артилерије, изврши пробој непријатељског фронта и поробљеној Отаџбини донесе слободу на врховима окрвављених бајонета. Творац ове офанзиве и њен извршилац био је Престолонаследник Александар, Регент Србије и Врховни Командант српске војске.

Без Његовог неуморног и непрекидног настојања о потреби снажне офанзиве одавде и без Његовог убеђења у резултате исте, свакако не би је ни било. А кад је једном донесена одлука, Он настоји свима силама, енергијом и одлучношћу Својом да офанзива и успе. Директива наше Врховне Команде саветује како се сам пробој врши, даје поуке у дејству по планинском терену али за то тражи да се у извршење офанзиве унесе сва интелигенција команданата и у случају успеха да се гони непријатељ до последњег даха људи и стоке.

И зором 14. септембра 1918. године проломило се небо и затутњала земља од страшног звука силне авијације и од грактања 600 топова свих калибара. Паклена паљба продужена је и целе ноћи, да сутра зором крену страшни осветници и као бујица продру кроз непријатељске положаје. Врховни Комадант је све време на осматрачници, то виде и знају Његове армије и нема те силе која би их могла задржати. Падало се много, али се није гледало на то, већ су сви погледи били уперени напред, тамо где је поробљена Отаџбина.

Као оркан прелетеле су две српске армије преко планина и поља и све пред собом рушећи за три дана прегазиле непријатеља на скоро неприступним положајима и извршиле дефинитиван пробој фронта. Српска војска увлачи се као клин у редове непријатељске. На крилима пак њеним у тренутку кад је пробој извршен, савезничка војска делом остаје на својим положајима и само ватром притискује, а делом трпи неуспех. Поставља се питање, да ли да се обустави даља офанзива, како непријатељ не би стегао као кљештама српску војску или да се и даље продужи, па шта Бог да.

На Буковику, у штабу српске Врховне Команде, дискутовало се о томе живо и дуго. Врховни Командант, после зрелог размишљања, доноси одлуку једину могућу и једину која доликује храброј и неустрашивој српској војсци, одлуку — „Напред у славу или смрт". Заиста одлука достојна само витеза!.

Овако смела и часна одлука дала је српској војсци такав полет, да је она и ишла истински у победу или смрт. Седам дана надчовечанске борбе издржала је та војска и Бог правде даровао јој је победу и то најређу победу, која се у ратовима добија — дао јој је предају и разоружање непријатељске војске на отвореном пољу. Бугарска је овим избачена из противничког савеза. Изласком њеним из савеза била је приморана и Турска да положи оружје; пораз непријатеља наших наставља се систематски.

Врховни Командант, доследан инструкцији, ни часа не часи, већ продужује снажно гоњење, које превазилази у енергији класичан пример Наполеоновог гоњења после Јене и српска војска лети напред, обарајући све пред собом.

Те операције биле су толико неустрашиме, да су већ прелазиле у безумље. По проласку Лесковца, I српска армија, са свега 10.000 људи, гонећи аустро-немачке разбијене делове, била се толико истакла, да је изашла за три дана марша испред наше II армије, која се прикупљала код Велеса и на преко стотине километара од источне француске војске, која је била на линији Кичево—Прилеп и енглеско—грчке око Струмице. Пред I српском армијом на веома јаким положајима код Ниша, непријатељ је пласирао свежу снагу два пута јачу но што је наша I армија.

Стари, искусан Командант савезничке војске код Солуна, српски војвода Франше Д' Епере, видећи ситуацију, шаље категоричко наређење, да I српска армија обустави гоњење и сачека долазак бар II српске армије, јер својим даљим кретањем, вели се у наређењу, „I српска армија иде у авантуру и она ће компромитовати цео наш успех". Но Врховни Командант, познавајући најбоље морално стање наше војске, при свем том одобрава Команданту I српске армије да нападне непријатеља. А та армија слушала Га је слепо и једним очајничким налетом, изборила победу и заузела Ниш. Врховни наш Командант мимо вољу ђенерала Франше Д, Епере ризиковао је све, да би добио, примио је сву одговорност на себе да би успео. И у сјајној, беспримерној тродневној битци, победио је, да одмах продужи гоњење до преко Саве и Дрине. „Овој војсци нису потребне комуникације и дотурање хране, она јури напред као олуја", — упућује војвода Д' Епере, о српској војсци, телеграм својој влади у Париз.

Такав рад Врховног Команданта, који није презао од одговорности и који не зна за колебање, донео је успешно решење не само нашег рата већ је довео до брзог пораза централних сила, што је потврдио и сам Хиндербург, познатом својом депешом упућеном немачком Канцелару 4. октобра 1918.

Славом увенчани српски Врховни Командант улази у Београд, као ђенерал српске војске, дочекан неописаним одушевљењем свег народа Свог и свих Југословена.

А одмах затим, док се још топови пуше а пушке нису добро ни охладиле, као круна свега рада Његовог, долази 1.

децембар 1918. године, када се остварио сан толиких поколења и привела у дело идеја најбољих синова нашег народа — проглашење уједињења Срба, Хрвата и Словенаца. Још није ставио потпуно мач у корице, а Врховног Команданта замењује Организатор и Политичар, да убрзо уступи место Државнику.

Међутим Краљ Петар I Ослободилац, физички исцрпен, подлегао је старости и окружен љубављу своје деце и целога народа, миран што оставља земљу у руке опробаном већ Управитељу, заклопио је за увек своје уморне очи 16 августа 1921. године. Истога часа ступио је на Престо ондашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца дотадањи Регент, као Краљ Александар Први.

Славом увенчани Врховни Командант и сада као Краљ и поред свег огромног државног посла, ни у једном моменту не смеће с ума, да је најјачи ослонац организатора и политичара и најбоља подлога државника, бројно моћна, морално јака и материјално добро снабдевена војска. И ако је као владалац имао огромно послова на први поглед важнијих, ипак је Он умео да нађе времена да свуда стигне. Он — заточник мира, знао је шта вреди добра војска за одржање мира, па је дано-ноћно настојао да војска младе Краљевине, буде потпуно способна за све задатке у будућности. Колико је Он у томе погледу лично учинио, зна врло добро цела Његова војска, а по вредности њеној и цео свет.

Велики јунак и војсковођа за време рата, претворио се за време мира у сјајног организатора Своје *војске*.

Крупна војничка фигура Витешког Краља Александра I Ујединитеља, прећи ће постепено у легенду. Он ће као војсковођа бити предмет дубоких студија у историји ратне вештине и резултат тога биће неподељено мишљење целога света, да је био војсковођа достојан да поред Наполеона и Суворова, уђе у ред, до данас признатих једанајест светских имена, генијалних војника. Поред свега тога и изнад тога био је љубљени, обожавани Ратни Друг, који је многу сиротињску ратничку сузу утро, био је идеалан Краљ и Вођа, за којим је данас неутешна Његова верна војска.

Као и безброј Његових Хероја, изрешетан непријатељским зрнима пао је и умро мученичком смрћу Витез — Краљ и Ратни Друг, а као утеху Својој војсци, ставио јој је на чело Свог Првороћеног Сина Краља Петра II а поред тога, нама и целом свету оставио је сазнање: да је својом смрћу учврстио

темеље ове државе и да је сјединио на свагда сва срца и све мисли Југословена у потреби чувања Његовог дела — наше лепе Југославије.

Слава Му, вечан помен и хвала.

Ђенерал Владимир Белић

Вечерња песма

(Из циклуса „Разговори са старим суседом“)

Цео ти живот прође у самоћи,
У трошној кући врх маленог брега:
Пролећна јутра, жарке летње ноћи,
Јесење магле, зиме пуне снега.

Широки Дунав увек исто тече
Крај твоје баште пуне јоргована,
И увек исто у пролећно вече
Ти ћутљив седиш испод цветних грана.

Твој поглед лута преко мутне воде,
Облака сивих и модрих врбака,
Докле крај тебе, гледећ плаве своде,
Молитву шапће твоја добра бака.

Још два-три дима, па ћеш мирно лећи,
Да сутра ведар устанеш пре зоре;
Заспаћеш тихо, без снова о срећи
И тешких мисли које душу море.

Па сутра опет, све по истој стази,
Влажну ћеш земљу превртати редом;
А тек се пренеш — већ и сутон слази
И сенке миле у сумрачју бледом...

О, добри стари, мој суседе драги,
Подели са мном ћутање дубоко:
Спокојства нуди твој осмејак благи,
Утехе пружа старачко ти око.

Ти живиш срећан од данас до сутра,
Уз кору хлеба и мирисног меда,
А ја, сит свега, чекам освит јутра
С мислима сумње које муче, деда.

Прислони руку на жарко ми чело
И главу моју пригрли на груди,
Па благо пригни своје лице свело,
Да утеха се у мени пробуди.

О, научи ме, трудбениче стари,
Да мирно гледам како пада вече,
Да кажем к'о ти: „Живот? Ах, шта мари!
Живот, к'о река, својим током тече...“

Момчило Милошевић

Једно јутро

Пробудило се доцкан кишно јутро
Тужно и мутно. Улице каоне
Освануле су пусте. Немо ћути
Дремљиво село што у мочар тоне.
По злу времену једва се пробија
Слаб удар звона негде у даљини
К'о успомена. Звук кише и ветра
Царују само у овој тишини,
И у мртвилу целог дана тако
Пролази време и киша ромиња.
Као костурница влажна стоји село
И свака кућа к'о мртвачка скриња.
Док с хоризонта, к'о бурни таласи,
Густи и ниски, ветром узвитлани,
Облаци иду као свод огроман
Што се надвија да село сахрани.

Милета Јакшић

FINIS JUSTITIAE

(Из циклуса: „У граду радости“)

Што је прошло, то више не зови!
Вратити се никад више неће.

А моји су одлетели снови,
К'о пред хајком шумски голубови.
Моје сунце смирају се креће. —
Што је прошло, то више не зови...

...Ја сам срећу за све људе хтео;
За себе је ја и нисам треб'о.
Њу је трњем већ мој Усуд сплео,
Чим сам, авај, на путу је срео.
Моју звезду уклело је небо! —
Ја сам срећу за све људе хтео...

...Што је прошло, то не тражим више;
Па, ни срећу, ни тугу, ни своју;
Јер сва Зла се у гомилу збише,
А сва Добра под земљу се скрише. —
Правда паде у неравном боју! —
Што је прошло, то не тражим више...

Истине је угашена зубља.
Јер у мраку само лаж се коти! —
Моја сумња постаје све дубља,
Да је Правду нека сила грубља
Разапела на новој Голготи!
Истине је угашена зубља...

Ст. П. Бешевић

Последњи пламенови

V

Ноћас све звезде силазе с небеса у мене
И светле у очима мојим.
Осветљавају ми душу.
Ноћас ја те, драга, у мислима својим
Носим.
Колико блаженства!
Богат сам и више не просим.
Блага јулска ноћ доноси ми мирис липа.
Жудим...
Зовем те, плачем, смејем се и лудим.

Хвала ти за позну радост, за сву срећу.
Хвала ти за леп речи, осмехе и сузе,
Ја ти никад хвале доста рећи нећу
За све што ми даде,
За радост и јаде,
За све што ми узе.

Срећан сам што ми узе памет, мирне ноћи моје,
Све мисли, жеље и сва друга блага.
Срећан сам и зато ти хвала,
Моја добра мала,
Моја лепа драга!

Ноћас небо има сасвим другу боју,
И звезде светле неким другим сјајем.
И ја бих хтео једним загрљајем
Да те унесем сву у душу своју
Са јулом, липама, звездама и песмом
Цигана у ноћи,
Са жубором воде, са старинском чесмом
Мога родног места,
Са звоником, са младошћу које нестa.

Како је дивна ова ноћ!...
И песма што се у ноћи разлива.
Ej, цигани, за то весеље плаће нема,
Јер младост моја васкрсла сад снива
И за нову свечаност се спрема.

Ej, цигани, никад не чух такве свирке!
Кидајте жице! Али тихо, тише!
Моја драга спава...
Склопила је очи, а коса јој плава
Мирисима заносним мирише.
Кидајте жице! Али тихо, тише!
Сложно ћемана! Цимбала и дирке
Нек трепере!
Срећан сам, браћо, не знам краја, мере...
Ej, цигани, никад не чух такве свирке!

Ноћас све звезде слазе с небеса у мене.
Ноћас ја те, драга, у мислима својим
Носим.

Колико блаженства!
Богат сам и више не просим.
Јулска ноћ доноси ми мирис липа...
Жудим...
Зовем те, плачем, смејем се и лудим.

Радослав М. Весић

Опет

Не питајте, усред ове ноћи,
Куд ми душа лута и залеће,
Шта је мучи у овој мирноћи,
Шта дисању лаком сада смета!

Радост прошлу месечина буди,
С доживљаја завесе се дигле,
Прошла срећа расипње ми груди,
Са свих страна успомене стигле.

О, месече, за облаке зађи!
Звезде миле, не сијајте тако!
Пут, трновит, душо, опет нађи —
Тамо ће ти опет бити лако!

Иван С. Шајковић

У зимски сутон...

Тону бескрајне, сиве даљине,
тону у густе сутонске тмине; —
тежак, суморан
гаси се зимски дан.

Небом сивим,
жалостивим,
ишчуђ' светла
очи блуде
узаман.

Негде звоно
брује

моноtоно,
док суморан,
гасне зимски дан...

Марко Врањешевић

Одблесци

Од сунца, од живоtа, блисtа само
їар млазева на їрозорима душе.

Свеtла и радосtи сузују се у сећању,
као одрази їtичијих крила
на дну,
и чекају
їаtњу.

Анtе Цеtинео

Нане Тамбурин

I

На дугачком „шкверу“[1]) одјекивали су у замагљено јутро раног прољећа ударци маљева калафата запослених на поправци великог брика. О пјесковиту обалу разбијали су се с једноликим шумом мртви валови наносећи ишчупане алге и нечист. У мирном зраку повијао се густи црни дим и ширила засићена воња паклине и сумпора топљених у чађавим казанима. У брујању лупе и гласова истицао се јасни јаки глас мајстора Нане Шеше, прозватог Тамбурин, који је давао заповиједи и упутства калафатима. Његова висока сухоњава прилика, којој су орловски нос, крупне и мирне очи и дугачка прогрушена брада давали патријархални изглед, улијевала је сваком поштовање а његово добро срце задобило му опћу симпатију.

Били су то дани рада и весеља у кућама бродоградитеља, кад су парне лађе још биле ријетка појава и лагане шкуне велики брикови и импозантни баркови вођени вриједним домаћим капетанима, послије дугих путовања, пристизали као уморне морске птице на „шквер“, на оправку да изађу „као нове“ из руку вјештих мајстора, спремни на нов далек пут. Мајстор Нане је био међу најбољим, и са својом женом, још увијек заљубљеном у њега као у прве дане њиховог тихог брака и са јединицом шеснаестгодишњом кћерком

1) Бродоградилиште.

проводио је задовољан живот. У мјесту гдје је ријеткост да неко осим својег крштеног имена не би имао и оно које му, без кумова и попа, нађене јавност, надимак „Тамбурин“ је шјор Нани дошао отуда, што је још из дјетинства ударао у бубањ мјесне музике. И на тај вишак у наслову не само да се није љутио, већ се њим и поносио. Без „мештра“ Нане у никаквој свечаности није могла да изађе „банда“. Нико није знао да тако енергично и звучно започне такт марша као он. И на дан мученика и заштитника мјеста Св. Тодора, кад је имала да крене процесија са златним ковчежићем и сребреним рукама и ногама са моћима свечевим, све очи окупљеног народа пред класичном црквом биле су уперене у њега и све је чекало да се разлегне сваком познато усклађено брујање, које је одјекивало радосно у срцима. И како је напредовао годинама и како је расла његова густа брада, тако му је растао и углед у народу.

Него уза све врлине, које су га ресиле, мајстор Нане није био савршен. Имао је и он понеке мане, малене додуше, скоро непримјетљиве, као ситне брадавице на глатком лицу, међу којима је највећа била његова претјерана гордост. Због ове замало није једном одлучном пригодом изгубио сав углед и благонаклоност у народу, а особито љубав и скоро обожавање најбољег његовог радника, младог Ивице Коленде. Овај, иако врло млад, за кратко вријеме је у умијећу бродограђења престигао и самог мајстора. Висок, снажан, малене главе, обрасле кудравом црном косом, са крупним очима које су се сјале као жерава испод густих обрва, кад би се са раздрљеном шареном кошуљом завраћених рукава, показујући рутава широка прса и искочене мишице, појавио међу другове свако је са задовољством обраћао поглед на њега. Свима је био мио, па и самом мајстору, али највише његовој јединици, лијепој Франици. И Ивица и Франица крили су пред угледним мајстором своју узајамну наклоност, која је с временом бар од његове стране постала неутољива велика љубав, не усуђујући се због Франичине још сасвим младе доби гајити наду да ће доћи ускоро до остварења своје највеће жеље да се здружи с њом за цијели живот. Али оштром оку мајстора Нане нијесу избјегли погледи пуни ватрене чежње његовог најбољег радника које је управљао Франици кадгод би дошао код њих, и они дивљења и благе податности, којима му је она одвраћала. Кад је први пут то примијетио, појавио му се на лицу широк осмијех, што је био знак одобрења и задовољства. Али о томе није њима рекао ни ријечи, пуштајући да ствар пође својим природним током и дозре до тога да се од њега затражи пристанак, који је већ у свом срцу спремио.

У то пролетње јутро он је мислио о томе. И кад му је снажни младић, разбарушене косе, зарумењена и знојава лица приступио, и упирући отворени скоро дјетински поглед у њега, чекао да чује његове жеље, мајстору је долазило да загрли тог лијепог кршног младића и назове милим сином. Али попут хладне строге сабласти испријечила се преда њ његова гордост. Он, чувени мајстор Нане, дика и стуб „шкверајола" да се тако заборави и покаже своју слабост? Не! Његове усне, које су се већ спремале на благ осмијех стисле су се, његове подигнуте руке неспретно зауставиле на дугачку браду да је погладе мирном достојанственом кретњом, а влажни сјај који му се био појавио у очима угасио се као задњи зраци сунца на залазу. Кратко, отсјечно даде младићу неко упутство и препоруку, и ако је знао да су сувишни, и одалечио се да по обичају пође у кућу на ужину. Али послије неколико корака застао је, и са неприкривеним задовољством погледао витку прилику младића, који је гласно саопћавао калафатима мајсторову жељу и одмах затим пристао уз рад. Мајстор тад протаре задовољне руке и одмјереним кораком упути се кући.

II

Тако је пролазио дан по дан. Живот људи на „шкверу" текао је својим мирним током, пун ведрине и наде у будућност, као што протичу за свјежег јутарњег повјетарца ситни валови према ружичастом обзорју. Док се једног дана, као облачић на ведром небу, не појави лице, које је за неслутећу обитељ имало да значи као за виноград зелен и мирисав у сунцу, пријетња тешког разорног града. То је био судски пристав Жарко Црнчић.

У нашим малим варошима суд је уживао највећи углед међу свима представништвима власти а судце сматрали за истакнуте представнике интелигенције и благородности. Осим тога, како су код малих судова долазили махом млади људи нежењени, стварала се могућност за дјевојке из имућнијих кућа да се удаду за „бољу" партију.

У тој приморској варошици, састављеној највећим дијелом од поморских капетана, посједника, трговаца и бродоградитеља, који су се ријетко свађали а још ријеђе правдали, судијско звање вриједило је као најгосподскије и најотменије, и суци су, уз препоштованог митраног опата, били, највише чашћени. Разумљиво је зато да је долазак сваког новог суца будио у пучанству оправдану радозналост и убрзавао откуцаје срца многим кћерима капетана, трговаца и посједника и стварао у њиховим срцима најружичастије наде.

Судског пристава Жарка Црнчића претекао је у варошици глас да је из старином угледне и богате куће, паметан а уз то и лијеп, и да су зато у градовима које је обишао, многе младе дјевојке успламтиле љубавном ватром, али нијесу стигле да опале крила том шареном лептиру, јер је он на вријеме одлетио. Шапћући то између себе младе живолазне варошанке намигивале су лукаво једна на другу. Многи су прије њега, које је пратио глас неосвојивих, ускоро положили оружје и предали се на милост и немилост погођени бљеском два жива пламтећа ока. Та мала варош била је на гласу са привлачне моћи њезиних лепотица, које су знале да меким ланцима својих бјелих лаката неразрјешиво спутају најотпорније. Млади пристав је о томе био обавјештен, али на забринуте опомене родбине и подсмјешљиво боцкање пријатеља при поласку, он је одговорио мирним осмехом искусног познаваоца, који је већ прошао нетакнут кроз ватру љубавних бојева у малим мјестима.

Долазак пароброда у мала приморска мјеста био је тада прави догађај. Све што је било слободно слегло би се на пристаниште, да види „мановру" капетана и путнике. Многи су остављали и посао да удовоље несавлађивој радозналости а дјевојке у журби пребацивале преко свакидашњег одијела бијелу кецељу.

Код доласка новог пристава у једно љетње послијеподне нашло се на обали скоро читаво мјесто. И кад се велика лађа сопћући и мутећи море великим точковима привезла уз крај, народ се стиснуо око пребаченог моста да изблиза види новодошлог. Стварност је оправдала глас који га је претекао. Средње величине али витак, са свјежим обријаним образима с меканим брчићима изнад малих стиснутих усана, с правилним носом и тамно-плавим очима, за њега се могло заиста рећи да је лијеп младић. Осим тога показивао је у изразу лица и одмјереним покретима необичну отменост, која му је придавала особиту драж. Противно обичају, по којем би сваког странца пратиле примједбе, а гдјекад и смијех па чак заједљива довикивања варошке мангупарије, нико није на рачун новодошлог обијелио зуба. И кад је прошао кроз радознало мноштво пропратило га је само тихо мрмљање задовољеног очекивања и дјевојке се међусобно значајно погледале, слутећи свака у другој супарницу.

III

Недјеља је у тој варошици, на разлику од градова, била дан одмора и весеља; особито љети. Прије подне бољи свијет је долазио на мису у „велу цркву". Стари су се достојанствено држали по

страни а млађи: младићи утегнути и зализани, а дјевојке у новим хаљинама, окићене старинским накитима, блиставе од младости и љепоте, стајали у средини. У божјем храму, док су се молбе вијерника са димом тамјана дизале у свод украшен сликама старих мајстора, немирне очи заборавне светог мјеста, тражиле су друго нешто него ли небо и спасење.

Послије мисе, шетајући по маленом плацу, међу старинским властелинским палатама, младост, ослобођена обзира, давала је слободније маха својим осјећајима. Погледи су бивали смјелији, разговор и дозивање мијешало се са звонким младалачким смијехом. Ту су се стварала прва познанства, која су се настављала затим са више или мање среће и често завршавала трајном везом за живота. Најбоља згода за ближе упознавање била је поподневна шетња на обали, гдје је редовно недјељом пред великом кафаном свирала музика. И очекујући тај час свако од тих младих створова помишљало је с пуно наде на разговор насамо и... на нешто друго. То се је знало, то је било као узакоњено обичајем од старине. И мајке и очеви, који су добрим дијелом пратили своје кћери и сједили пред кафаном, правили су се навлаш невјештим, кад не би за дуже вријеме примјетили кћерку на шетњи, јер се знало да је све у поштењу и с дужним обзиром и да напослјетку води к доброму.

Прве недјеље по свом доласку млади пристав у друштву свог старијег колеге, старјешине суда ожењеног и озбиљног, и ако не добар вијерник, пође у цркву да упозна мјесне обичаје, како је са финим осмијехом рекао старјешини, али у ствари да прегледа те развикане љепотице, којих се требало чувати. И заклоњен за дебелим гранитним стубом, наслоњен на мраморну кропионицу, имао је пригоде да, скоро неопажен, проматра свјежа лица дјевојака при улазу у цркву и бијеле ручице које су захватале посвећену водицу. И увјерио се да глас који је славио љепоту тих младих варошанки није био претјеран. Да, човјек је заиста био у неприлици на коју би пустио да му почине поглед, с којом би био жељан да направи познанство. Али ипак међу свима његову је пажњу особито привукла сасвим млада дјевојка висока раста не најраскошније одјевена, али којој је једноставна хаљина од јасно кестењастог сомота пристајала као да је с њом срасла а обилата коса овијала класично малу главу као златна ореола. Ситне коралне минђуше у малим ушима бацале су нарочито отсјај на нježно зарумењену бјелину дугуљастог лица. Она је, без шешира, стајала у скупу неколико другарица одјевених још једноставније, већином мршавих и с уморним

изразом на лицу, за које се одмах могло рећи да припадају сиромашнијој руци.

— Која је та? — упита старјешину.

Овај се значајно насмија: Запело вам је око за најљепше. Али то није крух за ваше зубе. То је кћи мајстора Нане, бродограditеља и како се говори, већ заузета.

Али је пристава баш то објашњење охрабрило. Помислио је: у првом реду не спада у највише кругове и зато нема бар за неко вријеме бојазни да ће се уплести „угледна родбина", а затим, што је већ заузета то је бацц добро јер нема страховања да се једно пролазно љубакање изврне у озбиљну погибељ брака. Заголицала га је напаст да својом препреденом спретношћу заведе то невино, незлослутно срце. То је био потхват достојан гласа који је уживао међу друговима.

Послије мисе он се опростио од старјешине, који је са својом женом пошао кући, и уставивши се крај црквених врата, узео на нишан младу дјевојку, која је у пратњи другарица весело разговарала и одговарала срећним осмијехом ватреним погледима високог плећатог младића, који се и сувише често за вријеме шетње с њом сретао. То је тај — помисли пристав — и са задовољством, правећи једно брзо упоређење између њега и себе, закључи да је могао с потпуном сигурношћу рачунати на побједу. И кад је дјевојка, која га отприје, изгледа, није ни примјетила, прошла мимо њега, он се наумице одмакну од врата и, закрчивши јој пут, погледа је равно у очи. Дјевојка и другарице се збунише. — Опростите — рече он меканим гласом, не скидајући погледа с ње. Дјевојка се зарумени до ушију, обори очи и прошаптавши једно неспретно „молим" побрза даље за својим другарицама, које су међутим биле поодмакле. Њему се учини да је први корак добро успио, и бојећи се, остајући ту, да не поквари утисак који је по свом мишљењу направио на дјевојку, прође на противну страну, гдје је у ускоj сјени високих палата шетња била живља. Ту постане ускоро предметом пажње за отмениje дјевојке, и он је измијенио с многим значајне погледе све док се свијет није почео разилазити. Али је враћајући се са шетње мислио само на стаситу, љупку бродограditељеву кћер са златном ореолом око класичне мале главе.

IV

У недјељно послијеподне, љети, у варошици није видити скоро живе душе напољу. Тад обично дува јак маестрал. Море са својим тамно плавим запјенушеним валовима запљускује широку обалу и

брише свијетле плитчине. Малено мјесто са својим збијеним кућама уз обалу изгледа још више умањено и као потиснуто уз зелене обронке брежуљака од оног пустог плаветнила. Тад свијет спава. Спрема се да дође одморан на обалу и ужива у вечерњој хладовини и живој шетњи, развесељеној звуцима музике.

А кад се сунце као бљескава златна плоча нагне западу, размаханом вјетру велика крила уморно клону и умирени јасно плави валови шуме тиху предвечерњу пјесму, све оживи. На кућама се отварају капци, чују се лупа вратница, дозивање дјевојака закићених каранфилима и босиљком. На мору се појављују као бијели лептири у све већем броју једрилице пуне бучне, веселе мушке младежи, која користећи се задњим напорима маестрала, крстари у даљини. Помало се свијет купи на обалу. Имућнији, старији и дјеца заузимљу столове пред кафаном за госпође и госпођице, које ће доћи касније, јер сматрају да није отмено уранити, док од скромнијег свијета старији посиједају на камене клупе или, стојећи и пушећи из својих кратких лулица, гледају величанствени призор игре свјетлости неба и мора а млађи већ ужурбано шећу обалом, оживљавајући је шаренилом својих хаљина и свјежином својих разговора и смијеха. Све чека да чује ритмичко ударање бубња Шјор Нане Тамбурина, које навијешта долазак музике, живота, весеља.

Сунце црвено, згњечено, већ тоне на далеком обзорју у море расипљући по њему усијане варнице, златне сузе и црвене руже и небо се румени и блиједи од жалости растанка. Маестрал је заспао негдје за далеким острвом, на којем свјетионик почиње већ да намигује зеленим оком првим блиједим звијездама. Чамци с клонулим једрима пристају уз крај. Младићи искачу на копно. У наступјелом сутону обала врви тамним приликама, фењери се пред кафаном пале и шире још несигурну блиједу свјетлост око себе. То је очекивани час. Издалека се чује нејасно брујање, које се помало претвара у разговјетно бубање. Сав се свијет тад, овијен сјенама сутона, усколеба. Дјечји гласови вичу: „Иде банда“. На стубе које кроз камена велика врата воде на обалу, указују се лампиони и капе музиканата. Мало затим разлијежу се обалом весели звуци марша.

Већ је пала ноћ. Звијезде сјају чистим сјајем на тамном небу. Фењери осветљују шарено мноштво што сједи пред кафаном али остали дио обале је у пријатном полумраку, који заљубљени воле. Дуж мора и уз велики насип назријевају се одвојени парови и чује се кадикад усклик и пригушен смијех.

За столом, у друштву старјешине суда, његове госпође и јед-

не госпођице, кћерке јединог месног адвоката, која је уз класично име Лидија имала пар великих црних очију, дебелу плетеницу. која јој је достизала до испод кољена и знатан мираз, млади пристав је сједио као на иглама. Бадава се госпођица, износећи све знање које је накупила у једном институту у Италији, трудила да привјеже цијелу младићеву пажњу на себе. Он је на бујицу њезиних ријечи одговарао снисходљивим љубезним осмијехом или кратким одобравањем и не слушајући што она говори. Очевидно је био расијан. Пред његовим очима лебдео је витак стас, усклађени облици и свјеже усне мајсторове кћери. Горио је од жеље да је опет види. Морао је да сам себи призна, да оно што није могла најрафинираније госпођица са својим заводљивим умјећем, узмогла је скромна неизвијештачена кћи „шкверајола", И то баш својом наивношћу и не спретношћу. Друштво а особито госпођица, чије су намјере за њега биле и одвећ прозриве, постадоше му несносни. С наивним изговором да га боли глава он се опрости од њих на велико негодовање старијешине и на жалост госпођице која се покуњи као поп у велики петак.

Изашавши из круга свјетлости његове очи тешко су распознавале особе. Али кад се навикао на полумрак, почео је да загледа свакој дјевојци коју је сретао у лице, будећи код неких интересовање а код других смијех. Али оне, коју је тражио, није било видити на шетњи. Једна му мисао сјевну кроз главу. Да, без сумње, она је негдје у заклону, гдје је свјетлост слабија и разговара са својим драганом или чак.... И осјети како му се стеже срце од још неосјећаног бола. Љубоморан, ругао се самом себи. Али бол је вртио у њему као сврдао. Што би био дао да је у кожи припростог младића, који је имао срећу да ужива њезину љубав. Али та мисао умјесто да га обезхрабри даде му новог подстрека да предузме све па и најсмјелије да успије. И занесен неутољивом чежњом пређе у тамни дио обале. Пролазио је мимо парове који су, шетајући дуж мора или прибијени уза зид насипа, тихо разговарали. Звуци музике стизали су ту ублажени даљином као нека потка шапутању младих створова, и правили са тихим шумом морског одлива под звјезданим небом, особиту мелодију која је дубоко одјекивала у његову срцу. Прошао је мимо све те парове. Оне коју је тражио није било међу њима. Али враћајући се дуж мора опази у свјетлијем простору на каменој клупи четири прилике. Једну одмах препозна. То је била она. Сједила је између двије другарице. Четврти, који је сједио мало пострани, био је онај младић, кога је видио прије подне да јој се удвара. Пролазећи мимо њих успори

корак и погледа дуго у дјевојку која подигне на њега зачуђене очи и одмах их затим обори. Кад је прошао, чуо је за собом шапутање и дјевојачки смијех. И он се насмија. Био је задовољан. Из онога што је видио закључио је да односи између дјевојке и тог младића нијесу толико напредовали да би били за њега велика запрека и да дјевојка није равнодушна на његово удварање. Продужио је шетњу до краја обале и затим се вратио. На клупи није било више оног младића, а дјевојке су, прије него што је он до њих стигао, устале и пошле међу свијет, који је шетао. Пристав, расположен, пође за њима.

— Лијепо вече — прошапта скоро на ухо мајсторовој кћери, сустигавши је. Она окрену изненађено главу и хтједе да пожури, али је другарице повукоше за рукав.

— Је, пуно липо — прихвати једна од другарица.

— Угодно је шетати, кад свира музика — настави пристав.

— Је — потврди дјевојка.

— Хоћете ли још дуго остати?

— Још два три ђира[1])

— Зар нећете чекати, док сврши музика?

— Не. Ми од шквера морамо у девет ури бит дома.

— Зашто?

— Ех; наши су' људи музиканти па дођу гладни дома и ми им морамо скуват вечеру, — упадне смијући се друга дјевојка.

— Ах тако! Али ваша трећа пријатељица изгледа да је нијема.

— Срами се.

Пристав убрза корак и гледајући у очи мајсторову кћер упита: Је ли истина? Дјевојка обори очи, тргну се и окрену у страну, али је другарице опет уставише.

— Што ме се бојите? Нијесам вук да ћу вас појести.

Двије другарице прасnуше у смијех а и мајсторова кћи се насмија.

— Ја сам судски пристав Црнчић.

— Ах, ви сте нови шијор ацунто? ускликну једна другарица.

— Ко да ниси и прин знала — примјети друга. Мајсторова кћи се сад гласно насмија.

— А ово су вам: ја Ружица Пипета, она тамо Јањина Конданар, а ова велика што неће да говори Франица Тамбурин. — И она и друга дјевојка прасnуше у смијех јер их је врагољаста мала представила све по надимцима. Мајсторова кћи је погледа тобоже љутито, али се насмија на крају и она.

---

1) окрет, шетња гори доли.

— Па сад смо добри знанци — рече пристав — можемо да шећемо заједно.

— Овди ни' обичај да дивојке иду с фурештим — примијети Ружица.

— Па ја нијесам више странац овде.

— Ех, онда је ништо друго, само да вас не види нико други — опомену Ружица.

— Гремо ћа — рече Франица, обазирући се бојажљиво.

— Ох ала си страшива — наруга јој се Јањина. Али пристав се сложи са Франицом. У њезиној изјави он је помислио да се крије жеља да буде с њим насамо.

— Боље је шетати се гдје има мање свијета — рече он — па тад .....стпратићу вас до куће.

Ружица и Јањина се згледнуше. Њима није било право да пођу са шетње прије времена. Али је Франица одлучно окренула, журећи као да је неко прогони те пристав и оне двије убрзаше за њом.

— Полаганије — предложи пристав кад су стигли испод „торијуна“[1]), куда је пут водио ка шкверу. Али се Франица није обазирала.

— Ала си смишна — рече скоро љутито Ружица — предишући убрзано од наглог ходања. Франица не одговори. Тако настависше ћутке брзо ходање које је личило на бијег, на мало задовољство пристава, који се је сматрао тиме умањеним у својем судијском достојанству. Кад стигоше до кућице на таван, са широко зјапећим приземљем, из којег је вирио прамац великог леута[2]), са ванјским каменим стубовима и маленим прозорима на којим су притворени капци пропуштали свјетлост Францика застане. Погледа опрезно у прозоре и одахну.

— Зашто сте тако журили? — упита пристав. Она не одговори, али се насмија.

— Баш си луда — прекори је Ружица па сад кад си учинила што си хтила, ето ти га враже и с Богом. Хомо ћа Јањина. — И не очекујући одговор, ухвати испод руке другарицу и повуче је за собом полумрачним путем. Франица учини два три корака за њима као да их жели зауставити, али се затим врати приставу и на предушак му рече: опростите... али морам дома... лаку ноћ — и полети уза степенице. Али је он сустигне, ухвати за руку и узбуђеним гласом јој шапну: — имате још времена, останите мало.

---

1) Кула
2) Рибарска лађа.

Дјевојка се отимала: не могу... не смим. Али све слабије. Пристав је привуче себи и пољуби у уста.

— Ах, што чините са мном. — Он је привину чвршће, али се она одједном тргну из његова загрљаја, узлети уз степенице гдје застане за час неодлучно.

— Сутра у ово доба чекаћу Вас овдје — добаци јој пристав.

Дјевојка прође руком преко чела као да се пробудила ода сна. Устрла још неколико степеница што је одвајаху и нагло закуца гвозденом алком. Пристав се журно одалечи, али кад дође испод „торијуна" успори корак. Ноћ је била дубока и прозирна, топла, блага. Море је тихо уздисало уз обалу као миран заспали џин. Осјећао је на челу као миловање нежних руку. Његове су груди распињали разни супротни осјећаји. Стао је уз камени трупчић, за који је био привезан „трабакуо"[1]), на којем су морнари под застором од тешког платна, уз свјетлост уљене лампе вечерали, и удахну дубоко влажни морски зрак. Она ме љуби — помисли — она ће доћи. И неизмјерна радост поплави му душу.

Са обале пристизали су, ослабљени, звуци музике. Он се тргну, промисли малко, насмија се и упути према обали. Свијет се добрим дијелом био разишао, али је старјешина суда са женом и с госпођицом још сједио пред кафаном. Он им приступи.

— Гдје сте били досад? — упита га старјешина.

— Смуцао сам се — одговори пристав нехајно.

Али дјевојка, спазивши фини осмијек на његовим танким уснама, осјети жалку у срцу и окрену главу у страну. Но њему је било свеједно. Мислио је само на сутрашњи састанак.

V

Сутрадан је глас већ пукао по мјесту да се ађунто заљубио у Тамбуриновицу. Разнијеле су га Франичине другарице са свим потанкостима о згледању пред црквом и сусрету на обали и са значајним наглашењем оног часа, када су оне оставиле пријатељицу насамо с ађунтом, што је дало повода свим могућим нагађањима од стране кумица а пакошћењу од стране завидних дјевојака.

— Ех, хоће да буде госпоја с капелином — говориле су заједљиво неке, а друге: Бог зна што је све било у оном мраку. И додавало злурадо: баш ће он њу узети... ови шијори се ругају са сиромашним дивојкама.

Варошки младићи су примили тај глас као да им је нанесена лична увреда и кудили су мајсторову кћер: срам је било... ко би рекао од ње?...

---

1) једрилица за пренос робе

То су вам женске. С нама хоћу-нећу а са шјором фурештим одма пунтаменат. Бидан Ивица! И калафати, за вријеме рада на шкверу, гледали су испод ока тужно у младог друга, као да му је неко умро а с прекором у мајстора Нану и једва одговарали на његова питања. Иве је, намргођен, утучен, удвостручено радио да свлада тугу и бијес што су га обузели. На мајстора се није ни осврtао а камо ли да му приђе као обично. Све је то мајстору Нани било неразумљиво. Испрва је мислио да је то нерасположење код његових радника од прелаза са недјељног весеља на мучни посао, али кад је видио да сви устрају упорно у зловољном ћутању, он се наљути: што је то с вам данаске 'јуди? повика, подбочивши се и устремивши се пред једном групом која је радила на крми великог брода. Калафати застадоше у послу, погледаше га сумњиво и неки наставише рад ћутке, неки се стадоше смијати, а један му подругљиво добаци: нисте још марендали[1]), парон Нане? Али видећи да се лице мајсторово смрачило као небо за неверина[2]), он га озбиљно упита: ма што ви збиља не знате, што се по мисту говори?

Мајсторово лице је одавало тако искрено чуђење и нерасположење, да је радник, усколебан у свом увјерењу, одмах додао: да ће вам шћер постати аџјунтовица.

— Ко то говори? викну мајстор као да се је гром проломио.

Сви радници дигнуше главу и гледаху устрашено у мајстора, који се био зацрвенио у лицу као кухани рак и кому се тресла брада као од грознице.

— Опростите, парон Нане — рече покајнички старији калафати — мислили смо да знате.

— Ах тако ви — плану мајстор — умисто да ми јавите, ви пустили нос. То ми је фала за моју јубав спрема вам, за мој труд... а ти — обрати се тад Коленди — што сам те држао ко сина; од тебе се нисам надао толиком... берекинству.

— Парон Нане — промуца Иве, блијед као крпа — нисам вас хтио увридит... знате да вас ја штимавам[3]) ко оца.

— А оној несрићници даћу ја аџјунта штапом по костим — викаше даље мајстор, дижући с пријетњом стиснуту пест.

— Немојте парон Нане — замоли младић — можда она ни' крива.

— Даћу јој ја кривој и правој, и то удија[4]) — и мајстор, као

---

1) ужинали
2) нагла олуја
3) Поштујем.
4) Одмах.

избезумљен, развезавши хитț о кожнату прегачу, полети према кући оставивши раднике забезекнуте.

Кад је, зајапурен, задихан дошао кући, Филе, његова вриједна жена, зинула је и раширила руке као да види пред собом страшило. Кад се је мало разабрала, прекрстила се и дрхтавим гласом упитала: Нане мој за Исусове ране што је теби? Умјесто одговора и тржећи очнма по кујни, он ускликну: ди је она несрићница?

— Која? — зачуди се шјора Филе.

— Још питаш? — ужести се још више шјор Нане — наша шћер Франица.

— Долика у соби, поспрема; па што је?

— Што, и ти ништа не знаш? — а кад је видио да је његова Филе направила таково лице. као да је пред њу из гроба искрснуо њезин покојни отац, он се мало примири, и сједајући на столицу крај огњишта, гдје је на ватри цвркетао бубрег спремљен њему за доручак ширећи пријатан мирис, он уздахну, климну главом, поглади разбарушену главу и с дубоким уздахом рече: ето, родитељи су послидни знати, што цило мисто ћућка. И тад исприча жени у све танчине, што су му рекли на шкверу.

— Блажена дивица Марија — крстила се шјора Филе — ко би то помислио од ње! А, подмуклица једна, мени ништа не рећи — и изашавши на степенице, повика што је имала грла: Франице, ој Франице.

Послије мале станке, високи глас дјевојке одговори: Ево сам, што ћете?

— Гори доћи — викну још јаче шјора Филе,

Одмах затим се зачу бат ногу и Франица, засуканих рукава, расплетена, појави се на врата од кујне и хтједе да нешто заусти, али спазивши оца, гдје сједи наслоњене главе на рукама, застаде и слутећи ништо, почне да дрхти на цијелом тијелу.

— Тако ти, је ли? — ослови је ражљућена мати — нама ништа а цили свит зна.

— Тако нас осрамоти — дода отац дижући глави и гледајући је прекорно.

Францика се расплаче: Нисам ја крива — ускликну, и кроз сузе на прекиде исприча све што се догодило оне „несрићне вечере" али прећута разговор с приставом пред кућом и пољубац. Шјори Филе кратак завршетак није ишао у главу: што је било потлен, кад су Ружица и Јањина пошле дома? — Франица се мало збуни и поцрвени, али рече одлучно: потлен је и он пошо та.

— И ништа није реко? — заинтачи мајка. Шапатом и оба-

рајући очи Франица одговори: а је, да дођем ко вечерас пред кућу.

Шјори Филе се замисли, погледа неколико пута на махове у мужа, а пошто он не показиваше никакве намјере да што изусти, засјаше јој очи од неке створене одлуке и рече благо кћери: да, нисни ти крива, али си ми имала удија речи. Нисам ја зар твоја мајка?

Франица се зарцну: било ме је срам.

— Ништа сад — настави још блаже мајка — само нека остане на тому. Ови су шјори обисни и мисле да могу с нама сиромашним што их је воја. Немој ти вировати његовим липим ричима. Он сигурно не мисли озбиљно.... ти ниси његов пар. — Шјора Филе погледа у мужа у увјерењу да ће он потврдити њезине ријечи, али овај наједампут диже главу, устане и испријечи се у читавој својој импозантној висини. Очи му сјевнуше: Ко није његов пар? — изусти тихим али одлучним гласом. За вријеме док је његова жена говорила, у његовим су грудима двије супротне мисли биле очајан бој. Помисао на Иву, на тиху и скромну обитељску срећу по старој навици наметала му се испрва, али могућност да одбије за зета једног великог господина, да му кћи постане најугледнија личност у вароши завела га је, разбудила његову дријемајућу гордост и својим блистом учинила да изблиједи скромна слика створена у почетку.

— Зашто моја шћер не би била достојна да буде аџјунтова жена? — настави. — Што јој фали; одклен смо ми сиромаси.... а кућа, а шквер.... је ли ти то ни' ништа? — обрати се жени, па подижући пријетећи руку са испруженим прстом, надостави: а он, ако се мисли ругат с мојом шћери, знаће ко је мајстор Нане.

Шјора Филе на ове ријечи онијеми. Није се надала таковом обрту. И стане и сама да мисли о томе. Слика њезине кћери „с капелином", под руку са угледним уваженим господином засија пред њезиним очима. Сузе јој навријеше на очи и уздахну: ех, кад би Бог дао!

Најзачуђенија је била Франица. Она није ни за час помислила на могућност да би могла постати аџјунтова жена. Све се то догодило тако ненадно, без њезине, воље скоро без њезиног учешћа и сво је то она сматрала за неку шалу, за коју су највише биле криве њезине другарице, али кад је видела расположење родитеља, и она је стала да о томе мирније мисли. На крају пристав је био лијеп младић и мио. Знао је да говори кићено и показао је, на разлику од Ивице, за њу одушевљење, које јој је ласкало. И по-

љубац од њега, ако ју је у првом часу изненадио, није је нимало наљутио. Сјећајући се пак колико су њезине другарице показале зависти, кад су видиле да је пристав цијелу своју пажњу обратио само њој, у њој се пробудио и пркос. Да, зашто не би она могла бити аџјунтовица, ићи на мису и на шетњу у свили и с капелином? Све те мисли прођоше за час њезином главом, и она је имала већ спреман одговор кад ју је мајка упитала: а што говориш ти?

Дјевојка обори очи, тобоже од стида, али у ствари је била у неприлици. Њој је ипак био најдражи Ивица. Изашао јој је пред очи његов благи лик и скоро била спремна да одговори, како ће она само за Ивицу поћи и за никог другог па био он и принц из бајке, али тад проговори отац: Ако ти је рекао да дођеш, не би било липо да те залудо чека. Он ни' кому драго, и ако у'јудно говори ти му липо одговарај п'а потлен ћемо видит — и закашља се, што је био знак да о томе није требало даље говорити. Погледа тад на огњиште, гдје се густи дим од печења успињао у димњак поглади браду и весело ускликне: а што је с мојом марендом.

— Јаој, бајна ја — узбикну шјора Филе, и дувајући у ватру скину с ње „граделе"[1]) на којим је доручак шјор Нане био јако загорио, док Франица искористи пригоду да стругне.

Кад се шјор Нане вратио на шквер, погледи свих радника а особито Ивичини уперише се у њега да му са лице прочитају, што се збило. И видећи како му се очи весело кријесе и задовољно припаљује своју морнарску лулицу, стерији калафат усуди се да га пите: даклен ни' било ништа истина? Шјор Нане махне руком и одговори кратко: ни' онако како се говори,

— Шћео сам ја рећ' — насмије се други калафат — да би шјор аџјунто узо шћер шкверајола?

Али шјор Нане уздигну поносно главу, очи му сјевнуше увријеђено: али шћер мештра Нане зашто не би могао узети и један аџјунто? Радници се згледнуше, и смијући се испод брка наставише ћутке свој рад. Али се Ивица снужди. Сузе му грунуше на очи. Њему је срце плакало.

VI

На дан Св. Тодора осванула је варошица сва искићена заставама и зеленилом. Већ у рано јутро весало клепетање свих звона „веле цркве" пробудила је свијет, који се журио да извјеси на прозорима сагове, удеси свијеће за вечерњу „луминацију" и спреми за поход на велику пјевану мису, за коју се пјевачко друштво Св.

---

1) пећке, роштиљ

Цецилија већ неколико мјесеци спремало. Тог дана, осим старих жена које су имале да воде бригу за ручак, мало је ко остајао у кући. И мало затим су се све варошке улице а особито плац пред црквом поврвили свијетом у свечаном расположењу.

Са прозора своје собице која је давала на простор пред широким стубиштем којим се ишло „у град", пристав пробуђен прије обичног часа, још неизбријан и неумивен проматао је пролазнике с изразом досаде на подбулом лицу. Ох те мале вароши! Ту се човјек изгуби као велика риба у плитком мору. Он се надао наћи мало разоноде у љубави, али баш у томе кан' да се највише преварио. Игра са младом мајсторовом кћерком сувише се одуговлачила. Мислио је да ће својом вештином лако заробити у своје мреже ту неспремну маловарошанку и забиљежити једну побједу више у свом попису авантура. Али да... то није ишло лако. Или је сувише наивна или сувише препредена. Мада је с њом имао чешће састанке, више од неколико ријечи није проговорила и више од пољубца, на који она није ни одвраћала, није успио да постигне. И то све на шкверу скоро пред њезином кућом, откле је увек страховао да не изађе висока брадата прилика мајстора Нане. А опет му се чинило да се и сам промијенио. То повјерење, које му је Франица показивала долазећи на састанке, умјесто да га охрабри да покуша више, скоро га је плашило. Слутио је за њим нешто непознато, тајанствено, што је могло да уроди нечим штетним за њега. Неки предзнакови као да су се већ појавили. Дјевојке из бољих кућа, које су га у прве дане, док његово љубакање с мајсторовом кћерком није било узето озбиљно, гледале с неприкривеном симпатијом, сада су му очито окретале главе, а и сам старјешина, у почетку пријазан и сусретљив, понашао се према њему хладно, званично и није га више ни позивао у своје друштво. И он би био радо раскинуо са Франицом, али опет љепота, младост и невиност те дјевојке биле су за њега сувише привлачива мама, а да би је се тако олако могао одрећи. Но на саму помисао могућности брака њега би спопао силан смијех. Он, познати дон Хуан, да тако јадно упадне у клопку једне маловарошанке и то ниже руке и тако буде најбеднијим примјером мушке слабости пред чарима развиканих тамошњих дјевојака, на смијех и веселье његових познаника? Не, никада! Покушаће још једном да постигне бар колико би могао да задовољи његову сујету и не обори глас о његовим љубавним успјесима... И тад часно се повући. Гледао је још неко вријеме весели свијет у пролазу па полагано зловољно почне да се удешава.

У кући мајстора Нане било је велике журбе. То је био за њега необичан дан. Три „излаза“ музике на плацу прије подне, на процесији послије подне и на „морешку“[1]) увече. Он му се увијек веселио јер је могао да се покаже у цијелом свом достојанству а сада поготову када ће свијет гледати у њега као у будућег таста једног пристава. И његова би срећа била потпуна да није било у дну његове уза све то племените душе малко гриже, што је растужио доброг Иву и нешто незадовољства што су га се његови радници послије онога дана сазнања очевидно клонули. Али се од те мале бриге лако утјешио на помисао да је срећа његове обители главно а друго све споредно. Дао се на посао да би изгледао што свечанији. Уредио брижљиво своју дугачку браду, очеткао парадну униформу а за капу зађео ново пјетлово перо. С друге стране је Шјора Филе имала пуне руке посла да удеси своју Франицу. Очешљала је својом руком, одрјешујући пажљиво увојке из папирића, обукла јој је ново плаво одело, које јој дала за тај дан направити од прве кројачице у вароши и причврстила јој иглом на прси најљепши каранфил, који је растао великом у „питару“[2]) на прозору.

— Како ћеш ми бити липа..... јој, кад те види аџјунто полудиће — говорила је кћерки.

Али Франица није била весела. Њезина наивна сујета обмањена у почетку призраком господског живота, потпомогнута пристанком родитеља, брзо је прошла. Састанци са приставом не само да је нијесу веселили, већ су јој бивали из дана у дан досаднији. Она није разумијевала његов бирани говор, и осјећала се понижена пред тим увијек кицошки одјевеним парфимисаним младим господином, чије је намјере инстинктивно погађала. И подавала се његовом миловању не имајући ни воље да му одврати ни довољно срчаности да га одбије. Једно је међутим било јасно, да је он неће никад узети за жену. Кајала се што се је тако лако дала завести и растужила доброга Ивицу. Његова слика, потискујући ону пристава, искрсла је у њезиној души лијепа, чиста, заводљива. Осјећала је да јој је мио изнад свега, и помисао да га је изгубила испуњавала јој је душу очајним болом. Тај дан, на који се је других година толико

1) Морешка — сценска игра маварског поријекла, у којој једна страна (црна) представља Арапе, који су отели булу а друга (црвена) Турке, који хоће да је избаве, Због ње дође до боја, у којем Турци побједе и ослободе булу. Та сценска радња је диалогирана а бој је престављен у шест слика које се изводе играјући и бијући древним мачевима, од којих сваки има по два. За ову игру постоји нарочита музика.

2) Саксија.

веселила, те године био је за њу дан жалости. Није је више занимала ни шетња. Другарице, с којима је обично ишла, избегавале су је, откад је „подигла нос". И била је сама и у цркви, гдје је морала црвенити од погледа и шаптања свијета. И све зато, јер је тај новодошли „фурешт" бацио око на њу. Да је бар могла бити у његову друштву, али на сва њезина настојања он није никада пристао да се покаже с њом јавно. Било је јасно да се стидио. За то мајчино одушевљење, умјесто да је расположи, још више је растужи. Али кад се показао на врата собе њезин отац, зализан, закићен и насмијана лица, њој одлану.

— Јесмо ли готови? — упита он, и пољубивши је у чело, ускликну: данас си ми ко пупица.

Франица се изви из мајчиних руку и пожури да одговори: јесам, папе.

— Па тад хомо ћа — и мајстор, узевши под руку кћер, изађе достојанствен, као порастао, млађи него обично.

Послије мисе и док је још свирала на плацу, бољи свијет се је повукао у куће да руча, да се одмори, препуштајући оним нижих сталежа и сељацима из околице гледање процесије у ране поподневне часове. Све је тог дана са највећом радозналошћу очекивало „морешку". Та од давнина у мјесту уобичајена игра, имала је нарочиту привлачивост, особито због „буле", за коју се одабирала најљепша дјевојка из најугледније куће. Веома важну улогу у развоју читавог дјејства „морешке" имао је бубњар. И свијет је, окупљен око високог постоља, окићеног зеленилом и шареним лампионима, на којем се имала да изведе игра, с нестрпљењем чекао да одјекне далек па све ближи тутањ бубња, по чијем се такту „морешканти", водећи „булу" оковану ланцима, праћени бакљама блистави и тајанствени излазили из ноћних сјена да ступе на поприште. Мајстор Нане би сваке године с веселим расположењем очекивао час кад би се поворка од куће „буле" кренула к плацу, на којем је било подигнуто постоље, и послије свршене игре враћалѧ да отпрати „булу" кући. У тишини, која би тад настала, глас његовог бубња одјекивао је чист, јак, марцијалан, будећи у народу јуначку свијест. Али те вечери његово је расположење било друге врсте. Био је узбуђен и немиран. И музиканти и „морешканти" имали су чудно држање према њему. Нијесу се шалили с њим ни нестрпљиво му добацивали: кад ћемо, као обично у тој пригоди. Скоро нијесу ни обраћали пажњу на њега, али су нешто између себе шаптали.

— Нека, нека, мислио је шјор Нане — показаћу им ја ко је мештар Нане. И кад је „була", лијепа кћерка богатог посједника,

са дугачком бијелом копреном на глави, уз звекет сребрених ланчића, обасјана свјетлошћу бакља, изашла из велике кућне капије, мајстор Нане уздигнуте главе, сијевајући очима, удари снажно у бубањ и поворка, електризирана познатим звуком, ступајући одважно, крену к плацу.

Теже при срцу него шјор Нане било је његовој лијепој кћерци. Она је узалуд прије подне и у цркви и на плацу тражила очима пристава. Нигдје га није било. На процесију, уза сва материна наговарања, није хтјела да пође. Стидила се од свијета и бојала се погледа и подсмијавања другарица. Тек на вече, пошто је отац заборавивши у својој ужурбаности на њу, изашао, она се хитно опреми и пожури к плацу гдје се, изабравши мање освијетљен простор, помијешала са осталим свијетом, који је напето очекивао долазак поворке. Изненада искрсне пред њу пристав. Изговори се да се није осјећао добро прије подне и зато није изашао, а процесију, ту маловарошку параду, уопће није хтио да гледа. Почео је затим да јој тепа и замолио је да послије игре, дође на обалу. гдје ће моћи, док се свијет разиђе провести неколико слободних часака, Она га је слушала расејано, Очекивала је нешто, чега није била свијесна. Али кад се издалека зачуло ритмичко брујање бубња и вас се свијет ускомешао, њој закуца срце брже. А кад је поворка црних и црвених преко двије даске ступила на постоље, сузе јој навријеше на очи. Међу црвеним у првом реду, лијеп, блистав, у живописном одјелу био је Ивица а одмах до њега, достојанствен, са својом глатко очешљаном брадом, њезин отац. Захватајући погледом обадвојицу, она је тад осјетила, колико су јој срцу прирасли. и долазило јој је да крикне, да се расплаче. А и пристав се мало осврtао на њу. Њему је око запело за њежну витку „булу", која му се у екзотичном костиму учинила необично заводљива, и кад је проговорила, њезин топли звучни глас потпуно га је освојио. За вријеме читаве игре Франица није скидала погледа са Ивице, и кад су послије задње слике црни Арапини клекнули пред побједиоцима који су славодобитно уздигли мачеве изнад њихових глава и пљесак се заовио, затапша и она одушевљено, придижувши се на прсте да боље види.

Поворка се опет устројила и спремила на повратак. У тишини која је настала, све је чекало да мајстор Нане удари у бубањ. Све су очи биле уперене у њега, и мајстор Нане, поносан као паша, удари снажно спремљеним палицама. Али умјесто чистог јаког познатог звука, изви се неко очајно урлање, као завијање шакала. Мајстор Нане, изненађен, застане. Али тад погради једном руком

обе двије палице и свом снагом их баци у лице Ивици вичући: Ах галиоти,[1]) фарабути;[2]); ви то мени учинит, даћу вам ја — и стиснутих шака полети према Ивици. Настаде комешање, граја вика и дозивање.

— Папе, папе — оте се Франици крик — и полети према оцу на постоље, гдје је неколико снажних руку држало мајстора Нану, који је дишући тешко, с пјеном на устима, дрхтао као укроћени бик. И црни и црвени пођоше сваки на своју страну, а „була" се врати кући у пратњи свог оца, док је мајстор Нане праћен расплаканом Франицом силом одвучен у свој стан уз живо саучешће свијета, који се лагано стао разилазити тумачећи на разне начине догађај.

VII

Жалостиви крај свечаности Св. Тодора узбунио је мирне варошане, а кад се сазнало да је свему била узрок шала коју су калафати замијесили мајстору да освете Ивицу што га је лијепа Франица напустила ради „господина аџунта", било је свакаких примиједаба.

— То нису ствари за учинит једном поштеном човику — осуђивали су озбилни сталожени старији, који су високо цијенили и поштовали мајстора Нану — требало би потегнути мало уши те галиоте и не пустит да нас тако срамоте пред туђим свитом.

— Добро му стоји — говориле су женице — тако растужити оног доброг Ивицу, који је заљубљен до ушију у Франицу. Дјевојке су палацале: свему је крива Франица. Тако ни пет ни шест оставит прву љубав. Срам је било! Младићи су ликовали: то му је дигнут нос. Нека зна да с нашим парима нема шкерца[3]) и да се не пуштамо од никога увридит.

Калафати су се смијали задовољно што им је „тир"[4]) тако лијепо успио. Али Ивица био је жалостан. Тога је више удаљавало од љубљене девојке.

Мајстор Нане је у кући бијеснио. Грдио је и пријетио: Берекини, срамотит мене; тужићу их ја суду. Доћиће под шаке шјор аџунту, па ће им он дат што им иде. — Али на шкверу се сасвим друкчије понашао. Био је свијестан да је ипак увриједио своје вриједне раднике и уцвилио Ивицу. И стидио се пред њиме. Био

---

1) Лопови.
2) Злочинци.
3) Шале.
4) Хитац, шала.

би радо пристао да се са свима помири и био би желио да види на њиховим лицима онај израз ведрине, повјерења и поштовања, који су увијек пред њим имали. Али гледајући испод ока на њих и видећи како су се силили да се уздрже од смијеха, кад год би им обратио ријеч, демон пркоса и охолости опет се будио у њему, и пошто би дао сухо наређење о послу, остајао је постранце, затворен у својој упорној гордости.

Обратно код Франице сва љубав, која се била распламсала у једном часу у њеном невином срцу према Ивици, обратила се наједанпут у осјећај непријатељства. Не, он је није љубио, кад је могао са својим друговима да се тако изруга њезином милом оцу и даде прилике њезиним другарицама и осталим варошким дјевојкама да говоре за њом свашта. Али она ће свима показати. Нека пуцају од зависти и јада. Састанке са приставом, на које је прије ишла преко воље и из створене навике и са њих односила само неугодан осјећај издржане борбе између љубави за Ивицу и своје таштине, сада је ишчекивала са нестрпљивим задовољством. Пристав је био пресрећан. Чудећи се испрва томе обрту, којему се није надао, он је упро да искористи Франичино ново расположење и однесе побједу. И Франица би у својој лакомисленој занесености можда била попустила његовом наваљивању, да није шјор Нане који је, пошто се је отрезнио од свог охолог пијанства, другим очима гледао сада на понашање шјор аџунта и сјетио се да дуготрајна љубакања обично несрећно свршавају. Једног дана, послије ручка између два дима своје лулице он упита кћерку: Би ли се могло знати што је то са твојим аџунтом? Франица поруменевши до изнад ушију одговори: Он ми увик говори да ме јуби и да ћу бити његова.

— То је све липо и добро — настави благо мајстор — али, и ако си млада, не можеш чекат до краја свита.

— Сигурно — умијеша се шјора Филе, која је на прве ријечи мужевљеве збуњено устала и дала се распремања стола — и допустит да се за тобом свашта говори.

— Ја нисам крива — промуца дјевојка и расплака се.

— Немој ми сад плинтит. Него први пут кад се с њим видиш, реци му, како ми желимо да се с њиме упознамо и позови га да дође у нас да се људски разумимо.

— И да ћу га примити ко мати — умијеша се опет шјора Филе.

— Мучи ти — окоси се на њу мајстор, и обраћајући се к кћери закључи: Јеси ли ме разумила.

— Јесам — одговори Франица отирући сузе.

Мајстор погласи своју дугачку браду и задовољно се насмијеши. Он је имао свој план.

Било је једно од оних тихих приморских вечери крајем јула, кад је мирни и сухи зрак прозиран као набрушено стакло. Мјесец је огрнуо седефастим плаштом далеке планине и близе шумарке и развио по мору свој треперави блистави појас. Мале куће за шквером дријемале су већ заклопљених капаца у сањивој свјетлости. Екстатичну тишину прекидало је само покад лавеж којег псета и усамљено пјевање са неког далеког брода. Занесен љепотом љетње ноћи, пристав је дошао на тај љубавни састанак који му је заказала Франица једним писамцем, сав устрептао и пун наде у потпуну побједу. Њезин кратки позив: Дођи вечерас... свакако — за њега је значило предаја младе дјевојке на милост и немилост. И зато се није мало зачудио, кад му је она на његов ватрени загрљај, одбијајући се благо и мирно рекла: Не, драги, сада... папе и мама чекају нас дома. Позвали су те. Они ће се пуно веселити да те познаду.

Приставу се учини да је се мјесец помјерио на небу и да му се земља заљуљала под ногама. Од чуда у првом часу није могао да се разабере. Постаде сам себи смијешан. И да себи да неко држање, рече с усиљеним осмијехом: Сад... у ово доба?..

— Је, је, мама је спремила кафу и печено вино — убрза Франица наивно. Пристав се озбиљно устраши. Зар је заиста упао у клопку? И то тако глупо, тако неочекивано као најнеискуснији маловарошанин. Тад му пуче пред очима. Сва та повјерљивост и мажења послије оног скандала на „морешки" значила су дакле само спремање на овај час!

— Хомо, рече весело Франица хватајући га за руку да га поведе. Али као утопљеник у очајној борби са црним валовима он скупи сву присебност и рече одлучно: Не... не могу... нећу.

Франица га погледа зачуђено и застане неодлучно. Али у тај час дубок и јак глас поруши тишину: Ах нећете... Даклен тако ви господине? Мислили сте завести моју шћер с липим ричима... дивертит се с њом па посли је бацит ко стари мадир[1])!!

Запрепашћење пристава је било толико да је остао зинутих уста немогући да се макне с мјеста. Кољена су му почела клецати.

— Је ли? — упита јачим гласом мајстор Нане, излазећи из сјене једног брода, са дебелом штапином у руци. Пристав се тргну

1) Саставни дио чамца.

и што су га ноге носиле, прескачући преко греда и дасака нагомиланих на шкверу, нагне у безуман бијег.

— Тако ти, муло[1]) градски — повика мајстор и баци се штапином за њим. Залупише неки капци на кућама, зачуше се усклици дозивања, смијех и затим разговор који пређе у шаптање док се све опет не стишана седефастој свјетлости мјесеца.

И било је опет разговора, тумачења и смијеха, али сада само на рачун пристава. А мајстор Нане био је опет добре воље. Разговорљив и љубезан према својим радницима. И задобио је опет њихове симпатије. Једном му, за вријеме одмора, старији калафат, вртећи неспретно своју замазану капу у рукама рече: Мештре, што је било да је било... нам је сад жао... и за вас и за Франицу.

— Ништа — одврати весело мајстор и одмахну руком — а за Франицу је лако. Нека стоји дома... неће умрит од глади.

Али тад приступи бојажљиво Ивица и муцајућу збуњено рече: — Мештре Нане, она ни' крива, ја знам. Ја је јубим... ако ћете ми је дати, ја ћу бити срићан.

Мајстору навријаше сузе на очи. Не издржа и загрли стаситог момка који се вас зацрвени од задовољства. Кад је шјор Нане дошао кући рећи жени: Данаске спреми ништо добро; имаћемо вижите.

Шјора Филе разрогачи очи и гледаше мужа у недоумици. Мајстор се насмија: Не триба велике финоће... онако по нашу... јер ни' за великог господина. А Франици, која је дошла на врата кујне и радознало гледала у оца и мајку, рече: а ти се ичинчинај[2]) што липше знаш.

За трен је Франица разумјела. Потрчи као вјетар низа стубе, и мало затим се зачу њезин свјежи лијепо усклађени глас. Пјевала је пјесму „Ружмарине мој зелени".

И била је свадба, скромна али жива, са многобројним учешћем варошана сваке руке. А кад је музика дошла испод куће младој, шјор Нане, закићен ружмарином, удари снажно у бубањ дајући такт веселом маршу. И никад његов звук у срцима добрих варошана није одјекнуо веселије.

Рикард Николић

---

1) Копиле.
2) Окити.

Шта треба пре свега знати о стилу[1)]

Госпођице, Господо,

Допустите ми да и пред вама, на овоме нашем првом часу, изразим своју дубоку захвалност Савету Филозофског факултета нашег Универзитета што ме је довео на ово место. Ту част ја дугујем вашим изредним професорима, међу којима има и мојих: двострука прилика за човека у моме положају да поверује у своју велику вредност. Међутим, колико је Ла Бријер био у праву кад је писао: „Има ли веће срамоте него кад вам не даду место које заслужујете, или кад заузмете неко место а нисте га достојни!“ Мени је јасно да ћу поверену ми дужност заслужити тек онда кад *вама* будем од користи.

У ту сврху, ми ћемо претресати ваше писмене радове врло строго, — прво стога што се од вас, будућих наставника, и особито наставника језика и књижевности, тражи да и сами пишете пристојно; друго стога што једино онај који зна шта је писање и шта је стил може осетити, а после и другима објаснити, мане и лепоте књижевних дела. Али не очекујте да вам једним обрасцем откријем све тајне писања и стила. На основу чега бих вам о тим стварима уопште могао говорити не водећи рачуна о знањима и способностима свакога од вас? Веровати да постоји лепо писање и уметнички стил, то значи ставити себи у задатак да их тражимо будно и стрпљиво, с помоћу свих савета које смо чули и свих искустава до којих смо дошли. Да је то одиста тако, да сте много шта могли боље рећи да сте дуже тражили, видећете на стотинама примера у својим писменим саставима; да је то исто вредело и за највеће уметнике, за које држите можда да су дар изражавања рођењем на свет доносили, изгледаће вам вероватно мање истина. Моја господо, само су се племићи рађали; писци, и велики и највећи, били су и биће велики мученици, у већини случајева. Они на свет долазе с осећањем да имају нешто да кажу и да само они могу да изразе то како ваља, то јест на најбољи начин. Али, пре него начин нађу и остваре, и они га траже, често дуго, каткад с грозницом која им, као болесницима, ствара једну другу

---

1) Приступно предавање из Теорије књижевности, држано 19 новембра 1934.

атмосферу од свакодневне, и то је оно што се воли да назива надахнућем.

Узећу за доказ тога најзначајније француске писце шеснаестог и седамнаестог века, узећу Раблеа, Монтења, Паскала, Молиера, Ла Фонтена и Расина. Сви ти најизразитији представници француског духа и врло велики уметници били су људи који су предмете својих дела заjмили од других, стално, или скоро стално, без икаква устезања, као по морању; скоро сви, они то нису крили: неки су се и поносили тиме, врло често. Зашто? Зато што је предмет уметничког дела у ствари не оно што смо навикли звати предметом, него је то стил писца чије је дело. Предмет, садржина свачији су, као што је језик свачиј; оно што припада само једном човеку, то је његов стил. Поменути писци оличење су тога закона у естетици.

Да почнем с првим по времену, с Раблеом, Рабле је био потпуно равнодушан у погледу изумевања „предмета". Сама мисао да напише *Гаргантуу* и *Пантагруела* дошла му је после успеле прераде једног старог народног романа; из тога дела присваја он имена Гаргантуа, Грангозје, Гаргамела, затим путовање Гаргантуино кроз густу и пространу шуму, на грдној кобили, која шуму покоси као косач траву, — па долазак младога џина у Париз и скидање звона с Богородичине Цркве. Али то није ништа према другим позајмицама које Рабле чини од савременика: свога лимузинског студента узима од ЖофроеТориа, Телемску опатију од Томе Мора, Денденоа и његове овце од Фоленга, алегорију о Физиди и Антифизији од Калкагниниа, Пантагруелово једрење од морепловаца Жана Алфонса и Жака Картјеа. Он је, потом, дужник Ерасму, Гијому Бидеу, Улриху фон Хутену, писцу *Патлена*, Вијону, шаљивим француским приповедачима Средњега века. Он, даље, у своје дело уноси туђе одломке не наводећи чији су: на пример стихове Клемана Мароа и Мелена де Сен-Желеа. Најзад, наводи из грчких и латинских писаца у њега су толико многобројни да се цела једна књига даје начинити само од њих. Једном речи, Рабле се служио свим до чега је долазио, сам или преко других. — Али све те позајмице, или, ако хоћете, све те крађе, неповратно су утонуле у Раблеово причање, у његов јединствени стил, бујну, широку и дубоку реку која кладе ваља. Ево шта о томе вели Фердинан Бринтиер, Француз — јер једноме странцу није могућно до потпуности осетити те ствари, нити се његово мишљење о њима тражи — и историчар-моралист који, да није

по среди такав стил, никад не би опростио Раблеу његове претеране слободе и несхватљиве скаредности: „Међутим, како то да се толики састојци, тако различити, измешају у тој јединственој прози, како то да у њој не изгледају они вештачки зближени или намештени једни поред других, као у каквом мозаику, него стопљени?... Право и лекарство, оно што је узето од Грка и оно што је узето од Римљана, Плутарх и Сенека, Цицерон и Платон, Вијон и Тирако, удружени заједно чине убудуће само Раблеа. Они се преображују у свога подражаваоца, његова моћна машта потчинила их је својој вољи, он их је преобратио у крв и храну... И не само да оно чему подражава он нема потребу да преиначава да би га преобратио у своје, него би човек био готов рећи да су му узори рођени поданици, дужни да му плаћају данак, и његове позајмице, прошавши кроз њега, постају самоникле“.[1])

Низар је и оштроумно и духовито приметио да је Монтењ уврстио Раблеа у „просто шаљиве писце“ вероватно стога да би прикрио све оно што је од Раблеа присвојио. Јер Монтењ је толико заjмио да свагда није смео ни да призна шта је све узео од другога. Тек он није ништа изумео. Зашто? — није могао или није хтео? Није хтео. „За њега — ја наводим опет Бринтиера, јер је само Монтењев чаробни стил могао у тога строгог моралиста да искупи отворену саможивост Монтења човека — за њега, као за Римљане према Грцима, морална истина у толико је истина у колико је, ако не јасно изречена, оно бар наслућена од стране претходника. Јер истина је вечна а не нова; њу само мало отешу, више примакну, тачније одреде с нараштаја на нараштај.“[2]) Отуда у *Огледима* „читаве главе не садрже ништа нарочито самостално нађено; њих чине наводи поређани једни за другим, увучени у какву такву потку, а главе се даље развијају опет наводима. Тако да, ако би се уметничко или књижевно изумевање сматрало као изумевање предмета, извесно да би Монтењ био најнесамосталнији од свих француских писаца.“[3]) Монтењ је то знао: „Неко ће можда рећи о мени, каже он на једном месту, да сам ја овде само накупио хрпу странога цвећа, а да сам се ја лично постарао једино за конац којим их везујем.“ Него ни тај конац није тако јак:

---

1) Ferdinand Brunetière, *Histoire de la litérature française classique, t. I. p. 128, 130, 131.*

2) *Ibid.*, 586.

3) *Ibid.*, t. I, p. 590.

друга мана *Огледа*, то је невероватно одсуство склопа. Монтењ пише с брда с дола, за идуће издање књиге он скоро редовно само додаје, само умеће; никакво чудо онда што неред и у главама и у целој књизи бива све већи од једног издања до другог;и како је ту скоро рекао Г. Гистав Лансон, *Огледи*, у данашњем своме стању, са свима посмртним умецима, представљају нешто што наличи на геолошке слојеве.[1]) „Како је дакле могућно — питао се даље Бринтиер, као сваки други читалац овога најранијег француског моралиста — да се тако написана књига, састављена од комада и парчади, могла сматрати за тако самосталну, — боље рећи, како је могла постати заиста тако самостална?“[2]) — Одговор је овај: Монтењ је изнашао један стил који не наличи ни на који други и који је само одсев његове занимљиве, допадљиве и сложене личности. Он сам говорио је то исто, у више махова: „Немојте обраћати много пажње на ствари о којима говорим, него на начин на који о њима говорим.“ „Пчеле крадуцају цвеће час овде час онде, али оне праве мед, и он је сав њихов:није то више мајкина душица ни мајоран“.

Монтењев ђак, не Карон, него Паскал, врло је често пљачкао свог учитеља од речи до речи: преписивао га је. Он је то чинио да би га побио, и у очима извесних духова успео је у томе. Али оставимо то на страну и загледајмо колико су Монтењ и Паскал били сагласни у погледу слабости и беде човечје природе. Ево само два, три примера Паскаловог понављања онога што је писац *Огледа*, „несамосталних *Огледа*“, „рапсодије општих места“, врло јасно већ био рекао. Ментењ вели: „Ми бдимо спавајући, и бдећи спавамо. Сан бар, у својој дубини, каткад успављује сањарења; али наше будно стање није никад тако будно да би могло разведјати и одагнати сањарења.“ „Нико није сигуран, вели са своје стране Паскал, да ли бди или спава. Ко зна да ова друга половина живота кад мислимо да смо будни није неки други сан, мало другачи од првог? Живот је сан, мало мање непостојан“. — Монтењ вели: „Каква је то доброта коју су јуче уважавали а сутра видим да је не цене, и кад се прелаз преко неке реке сматра за злочин? Каква је то истина коју границе ове планине и коју свет преко њих држи за лаж? А Паскал: „Смешна је то правда коју граничи нека река или нека планина! Истина

1) Gustave Lanson, *Les Essais de Montaigne*, p. 319.

2) Ferdinand Brunetière, *Histoire de la littérature française classique*, t. I, p. 590

с ове стране Пиренеја, заблуда с оне стране!" — Монтењ: „То големо тело с толико лица и покрета, то јаросно чудовиште с толико руку и толико глава, и то је човек, слаб, несрећан и бедан... Дуне ли неповољан ветар, гракне ли јато гавранова, спотакне ли му се коњ, усни ли што, чује ли какав глас, види ли какав знак, падне ли ситна јутарња киша, једно од тога довољно је да га повије и обори на земљу. Управите ли на њ сунчев зрак, сав се растопи и нестане га". А Паскал, после Монтења: „Разум тога највишег судије света није толико независан да га прва хука не може да помути. Није потребна пуцњава из топа да му заустави мисли: довољна је само хука ветреушке или чекрка. Немојте се чудити што у овом часу не умује како ваља: једна мува зуји му код ушију; то је доста да га онеспособи за паметну одлуку. Ако хоћете да буде у стању да нађе истину, отерајте ту животињу која његовом разуму не да да послује." — И још један пример. Чувена слика у којој Паскал представља две неизмерности, неизмерност великога и неизмерност малога, између којих човеков ум стаје, такође је умногоме прерада једнога места у Монтења. Још више, и баш у истоме одломку Паскалову, налази се одредба Бога изражена речима: „То је бескрајан круг чије је средиште свуда а обим нигде", — одредба која се налази у Раблеа, који ју је узео јамачно од схоластичара и коју су ови, мора бити, узели од кога античког писца. Тако је пронађено да се та одредба налази још код Жерсона, да је из овога прешла код Бонавантира, а из овога код Венсена де Бовеа. Шерер изјављује да ју је нашао и код једног доктора из прве половине тринаестог века, Александра де Ала, и то овако изражену: „Substantia Dei est sphaera intellectualis cujus centrum est ubique, circumferentia vero nusquam"[1]) — Е па ова сува латинска реченица, која нам не изгледа нимало топлија од геометриских теорема, у Паскала постаје страсна мисао, болна мисао, очајна мисао: она нас доводи на ивицу нашег сазнања. Тако је с целим Монтењем у Паскаловим *Мислима:* схватања истоветна у Монтења и у Паскала, али, док су у *Огледима* она изражена мирно и с нешто подругљивости, неспокојни Паскал грца у неизвесности или кликће од радости кад их ставља на хартију. Зато је и речено, не с много претеривања, да је Паскал највећи лирски песник француског седамнаестог века.

После Раблеа, Монтења и Паскала, на оптужничку клупу

1) Edmond Schérer, *Etudes sur la littérature française contemporaine*, t. VI. p. 29.

седа, као велики и вешт лопов (то су речи једног савременика), нико мањи него Молиер! Кривица није била измишљена: Молиер се није колебао да предмете и призоре за своје комедије присваја кад год му се прохтело. Предмет *Ветрогоње* нашао је у једној комедији Италијана Николе Барбиера, предмет *Љубавне сржбе* у једној комедији Италијана Николе Секиа; — предмет, управо један део предмета, у *Тврдици* узима из Плаутове *Аулуларије*, а *Амфитруона* просто прилагођава француској позорници; — *Школу за мужеве* пише прерађујући врло слободно Теренцијеву *Браћу;* — замисао за *Дон Жуана* налази код Шпанца Тирса де Молина. Он искоришћује, даље, своје француске претходнике у позоришту, Ларивеа, Боаробера, Сирана де Бержерака, Скарона, Ротруа; — приповедаче како француске тако и стране, Раблеа, Бокача, Сервантеса, Страпаролу, и друге још. Али „Молиер је своје позајмице тако употребио, поправио, развио, улепшао, и тако их учинио својом својином, да су они од којих је он позајмљивао отишли у заборав, и он једини остао власник".[1])

Прочитаћу вам сад неколико речи Емила Фагеа о Молиеровом пријатељу Ла Фонтену, баснописцу који није измислио скоро ниједну своју басну. „Како је он правио мед, и како је у дело несравњиве особености преобразио оно што је заjмио од целог света? Јер је заиста истина да он није изумео ниједан предмет. Никад се он није хвастао нити се постарао да измисли ма шта. Своје басне, да само о њима говоримо, он је узео од Пилпеја и од индиских приповедача; од Езопа, од Федра, и од некојих француских приповедача. Какву је методу преобраћања он употребљавао? Он је много тражио да о томе себи положи рачун, и помало да се извини за то. Осећао је, с једне стране, да су му узори непрекидно пред очима или у памети, и, с друге стране, да их сваки час изневераваше. Отуда мноштво опаска које сеје тамо амо о томе шта ради с предметима које су други обрађивали пре њега... Оно што сâм о својој методи вели готово је све што се имало рећи. Заборавио је само једну ствар. Заборавио је себе, као што је вазда радио. Најкрупнија измена коју је у басни извршио састоји се у томе што је, у суву и кратку причу старих писаца, увео себе, са својом природом, својим духом, својим осећањима, својим схватањима, својим држањем, и скоро с бојом свога гласа и својим по-

---

1) Богдан Поповић, *Огледи*, књ. II, стр. 243

кретима".[1]) Из тих истих узрока, сумње нема, Сент-Бев је најтачније објаснио у чему је особеност баснописца Ла Фонтена: „Његова особеност је у грађењу, не у грађи".

Остаје нам још да размотримо Расинов случај; случај уосталом истоветан с претходнима. И Расин је сматрао да се ништа не изумева, да се све само усавршава, управо, како је још Цицерон приметио, да ништа што се измисли не може одмах да буде и савршено. Тако Расин пише *Андромаху, Авлиску Ифигенију* и *Федру* угледајући се на Еврипида; тако потку за *Британика* узима из Тацита, за *Беренику* из Светонија; за *Митридата* из Плутарха, за *Естиру* и *Аталију* из Библије — сем тога, за исте те трагедије он се служи и другим изворима: црпе из *Илијаде* и *Одисеје*, из Сенеке, из разних историчара. Онај коме се само ово каже а још није прочитао или гледао ниједну Расинову трагедију, помислио би можда да су то све историске трагедије; и на то исто упутили би га и предговори пишчеви, ако би их узео читати пре самих дела. Међутим још савременици великога песника чинили су му прекоре баш због слобода које је себи допуштао у преиначавању историје. И одиста, историја је за Расина само залеђе, само перспектива у времену; оно што он у историским личностима види, то је њихова лична особеност. За данашњег читаоца или гледаоца предмети Расинових трагедија нимало се не разликују од догађаја који се сваког дана дешавају око нас, међу најобичнијим људима, у свима друштвеним слојевима. Замислите да су се истога дана, у Београду, десили овакви злочини или умишљаји само: остављена жена убила љубавника помоћу његовог супарника; преварена жена осветила се супарници и љубавнику; један младић напустио девојку којој је био обрекао венчање; један старац дознао да су му се синови заљубили у ону којом он хоће да се ожени и умало што их није убио; једна маћеха загледала се у пасторка и гони га да би је он заволео. То што сте, сутрадан, нашли у новинама, то је садржина Расинових комада. Расин је дакле личности и догађаје за своје позориште узимао из грчкоримске прошлости, из библиске старине и из Еврипида из истих побуда из којих је Монтењ, као што смо видели, догађаје свога *ја* подупирао или сравњивао с исказима Старих; и оно што смо рекли поводом Монтења можемо само да поновимо говорећи о писцу *Беренике* и *Митридата:* да бисмо били сигурни у тачност свога искуства,

1) Emile Faguet, *Dix-septième siècle*, p. 247 à 249.

добро је да знамо и искуства људи пре нас. Уосталом ова метода није припадала искључиво Монтењу и Расину. Од Хуманизма и Препорођаја па до краја седамнаестог века, од Раблеа и Ронсара па до Распре око старих и нових, то је један од најглавнијих састојака естетике француских писаца. „Угледање на Старе у седамнаестом веку — примећује Реми де Гурмон — само је привидан повод за стварања за која се није смела да прими одговорност. Превелика љубав према класичној старини (треба додати: и присно познавање класичне старине) гонила је писце на поступке и исповести такве скромности да их треба бојажљиво примити. Непознат, Ла Бријер се склањао иза једног славног имена; тако су радили и Корнеј, Боало, Расин. Обичај је био да се сумња у себе: бар је требало претварати се у томе смислу. Никад, речју, самосталност у погледу стила није била потпунија него у то дивно доба кад су простодушни учитељи себе скромно сматрали за сироте ђачиће.[1]) — Да се вратим на Расина, Расин је углавном давао трагедије без догађаја: дивотну елегију испевану уздасима као што је *Береника*, болну повест сву у крицима као што је *Федра*, сву у јецајима као што је *Митридат*; и као што је Ла Фонтен „баснописац" за разлику од опата Делила „лиричара", тако је Расин „драматичар" за разлику од Жана-Батиста Русоа „лиричара". У ствари тај драматичар је лиричар „каквих има два, три, и не више, у целој француској књижевности". — Еле, ево шта је он желео, ево шта је од себе изискивао: „Кад пишем стихове, свагда ми је жеља да речем што се још није рекло на нашем језику". Говорио је Расин и ово: „Треба непрестано да се питамо: шта би рекли Омир и Вергилије, кад би читали ове стихове? шта би рекао Софокле, кад би видео овај призор?"

Као што видите, Господо, класична теорија изумевања састојала се у стварању личног стила, не у изумевању предмета. „Нека се не каже — вели Паскал — да нисам рекао ништа ново: распоред грађе је нов; при лоптању, и једно и друго лице баца исту лопту, али једно од њих чини то боље од другога". А Ла Бријер: „Хорације, или Депрео рекао је то пре вас. Верујем вам на реч, али ја сам то рекао као своје. Зар не могу да мислим после њих нешто истинито, и што ће и други мислити после мене?".

Узалуд је дакле неко писац кад нема властити стил:

1) Rémy de Gourmont, *Le problème du style*, p. 27.

Ронсар и његови пријатељи из Плејаде најбољи су пример за то. Јер Ронсар кога ми данас сматрамо за великог песника, то није онај Ронсар кога су савременици у небо дизали, ни онај Ронсар који је унапред говорио да ће бити бесмртан; Ронсар кога ми данас волимо, то је Ронсар јако поткресан, то је само онај Ронсар који је кад и кад умео бити свој и певао не тражећи надахнуће ни од кога. Ронсар кога су славили у шеснаестом веку, то је неприступачни и нечитки преводилац Грка и Римљана, то је онај који је одиста, у буквалном смислу речи, „поробио Тебу и опљачкао Апулију", то јест Пиндара и Хорација. Томе песнику још за живота писали су учене коментаре, а, ако је веровати, девојке којима је упућивао своје љубавне изјаве нису биле у могућности да их разумеју, често. Има, дакле, угледање које је робовање, иако наличи на плењење, и угледање које је, кад је властити стил ту, премашање узора.

Отуда су Рабле, Монтењ, Паскал, Молиер, Ла Фонтен и Расин не само ретки чаробници, него и примери да се до савршенства долази само трудом, временом, и незадовољством коме краја нема. Ниједан од њих није писао лако, ниједан од њих није унапред знао каквим ће чарима изразити своју замисао. Као што примећује Брингтиер, „Монтењ не успева без напора да своме стилу да ону немарну лакоћу која нас очарава. Затичемо га на делу. Он се мучи да нађе тачан израз, треби понављања и небрижљивости, прорећује непотребне речи и реченичне делове, који реченицу отежавају и крче."[1]) Затичемо га на делу како, после више од осам година, додаје, за треће издање *Огледа*, реченице које нису никакви нови подаци, него очевидно реченице које имају изнад свега естетичку вредност. У чувеној глави о пријатељству ни у првом ни у другом издању нема најлепшег места, онога кад нам изјављује зашто је волео Ла Боесиа: „Зато што сам то био ја, зато што је то био он." Какво изражавање! Песничко. Монтењ је, у погледу стила, песник, уметник, и кад би му се порицало све друго, он опет остаје песник и уметник.

Песником је исто тако назват и романописац Рабле, а његов роман спевом. Је ли Рабле писао лако као што нам се чини кад га читамо? је ли олиста писао док је јео и пио, за трпезом, како сам изјављује? Боже сачувај! „Рабле је, вели опет Брингтиер, први од наших великих писаца који је увидео да се „природан" стил постиже само вештином, и извесно да нема

1) Ferdinand Brunetière, *Histoire de la littérature française classique*, t. I, p. 212.

те прозе на француском језику која би била мање импровизована од његове.“[1])

А Паскал? је ли он бацао на хартијице само прву мисао или је и он знао „да се не постаје великим књижевним уметником без свести и без воље“? „Он је од природе био речит — пише Гђа Перје, сестра његова — и зато је могао да са дивном лакоћом каже што год је хтео, али је томе додао био правила која још нису обратила пажњу на се.“ Ми данас знамо која су то правила, она се налазе у *Мислима*; тако је и Паскал, с урођеном лакоћом изражавања, писао тешко. Познато је Николово сведочанство да је осамнаесто провинциско писмо тринаест пута прерадио; колико ли је пута прерадио *Страдање Исусово*, које је дах и крв Паскалова? Ја сам већ рекао да многи Паскала сматрају за највећег лирског песника француског седамнаестог века; и скоро јединог.

Једини није, свакако, јер шта да се каже за Ла Фонтена ако не исто то? Тај расејани и лени човек, вечито дете, био је међутим најбудњији и најчилији од свих писаца: да би писао, била му је потребна самоћа, а до савршенства је долазио, како сам каже, једино благодарећи времену; његови рукописи пуни су брисотина. У својој изврсној *Похвали Ла Фонтену*, Шанфор је не може бити тачније изложио Ла Фонтенов случај: „Ако се икад осетило на коју висину вредност стила и вештина склопа може да уздигне једног писца, то се осетило на Ла Фонтенову примеру...“ Затим: „Ако се његови читаоци, заведени његовим лаким стилом, опиру да у њему виде ревновања једног пажљивог уметника, то је управо он и желео...“ Најзад: „Ла Фонтенов стил је, ваљда, највеће чудо које књижевна повесница пружа.“

Изгледа да се то већ не би могло рећи за Молиера. Растрзан неколиким дужностима, као што знате, Молиер је писао брзо и умногоме небрижљиво. Ко све није то опазио? Али стил, управо стилови у његовим комедијама нису у ствари лични стил Молиеров; у Молиера, свако лице говори друкчије, према својој природи и свом друштвеном положају, и тај говорни стил, с пуно мана за онога који га чита, пршти с позорнице у гледалиште баш зато што је такав. Тако је с правом речено да би Молиер *мање добро* писао да је *боље* писао. Замислите онда колико је морала бити дуга и дубока студија његова кад је, ослушкујући своје различите личности, имао да пише као по диктату.

2) *Ibid.*, p. 142,

На послетку, ако је Молиер све своје напоре улагао у мучно подузеће да свакоме своме лицу да други начин изражавања, Расин је, чини ми се, својим личностима заjмио свој језик и свој стил. Какав? Можда најзагонетнији пред којим се налазимо. Расинов речник, изјављују они који су га пребројали, не садржи више од хиљаду и две стотине речи. О чему би се овде могло да говори ако не о томе с колико се мало средстава служио, хотимице, онај који је на француском показао најмузикалније језичне могућности.

Све ово што сам вам досад рекао, Господо, није био час из историје француске књижевности; бар нисам то хтео. Желео сам само да вам на веродостојним примерима покажем да тајна књижевних узор-дела, њихова заводљива лепота, њихова непредвидљива новина, њихова дубока сила и њихова чудна трајност произилазе из изузетног и недостижног стила; желео сам уз то да на тим високим примерима проверимо тачну Шатобријанову реч по којој самосвојан писац није онај који никоме не подражава, него је то онај коме нико не може да подражава; најзад, сматрао сам за врло потребно и врло прешно упозорити вас и на то да је стил задавао труда и времена и највећим међу највећим. Јер *стил се тражи.* Бифон је био неисказано искрен кад је признавао: „Ја сваки дан учим да пишем". Али то није и опште мишљење. Опште мишљење је да одарен човек пише као што дише, лако и скоро несвесно. Заблуда, Господо, која одаје потпуно непознавање нашега духа. Ко год зна да ми на хартију стављамо углавном речи и изразе које најчешће употребљавамо (а то су они изрази и оне речи које најчешће чујемо), тај зна колико су наше речи слабе и провидне у сравњењу с осећањем или мишљу коју хоћемо да изразимо: однос мисли према говору подсећа на однос воље према радњи. С друге стране, како је језик једна од друштвених конвенција којој нас уче још од детињства, ми дуго немамо свој властити стил, неки га немају целог свог века. Међутим, ако је стил заиста лична ствар, онда не би требало да наличи на сваки други; ако је, као што јесте, наш начин изражавања одиста одјек, производ наше личности, онда он мора одударати од сваког туђег начина изражавања (иначе је вештачки). Али то бива врло ретко. Зашто? Зато што већина нас припада оном огромном броју људи који се, прво, не разликују много једни од других, и који се, подлегавши навици, задовољавају првим изразом. Ми преживљујемо мање више истоветне осећаје, исто-

ветна осећања, истоветне мисли, али једни, многобројнији, саопштавају их као цео свет, и ти обично пишу лако; други, врло ретки, чине то на сасвим свој начин, и једино се њихов стил сме назвати личним, природним и стварним. Из чега излази да је личан, природан и стваран стил налик на чист метал који је ваљало извући из руде. То наравно изискује будан напор, свесну упорност, и време. Писци о којима сам вам говорио нису китили свој стил: напротив они су га брижљиво ослобађавали свега конвенционалног и свега вештачког што је њихову мисао могло да скрије. Тражити стил не значи научити неки стил, то просто значи изнаћи свој стил. Што још значи: није свакоме ни дато да има стила, јер свакоме није дато да буде неко. Људи без стила, то су просто осредњи људи.

Наша крајња мета, Господо, биће у томе да једнога дана дођете до свог рођеног, до свог природног изражавања. Али та мета је далека, а ја нисам рад да о њој дуже говорим остављајући по страни оно што је за нас у овом тренутку најважније: како ћете почети писати. Нека ми дакле буде допуштено да вам, данас, у ту сврху, дам неколика врло општа и најпреча савета.

Први је овај. — Поштујте граматику. Ја не сумњам да су вам граматичка правила нашег језика позната; далеко од мене помисао да вам кажем: учите граматику; и кад вам велим: поштујте граматику, то значи: не заборавите да је граматичка правилност први знак правилног мишљења. „Ако се изражавате противно правилима наше граматике, говорио је Босие Дофену. сину Луја XIV, нећете пазити ни на правила разума; сад речи стављате на погрешно место, доцније ћете на погрешно место стављати ствари". Још већма него ли погрешан ред речи, погрешна употреба речи, незнање њиховог правог значења, огледало је погрешног мишљења, јер правилно мишљење огледа се у јасности, а јасност већ није јасност ако употребите речи и изразе који на првом месту вама самима нису јасни. Еле, граматика се учи и по граматици говоримо и пишемо зато да бисмо били јасни, јасни другима, а бити јасан другоме, то је бити од помоћи другоме, често, и, свакад, бити искрен, и, опет свакад, бити пристојан у понашању с другим.

Постоје међутим две крупне мане у људи: — једни се нејасно изражавају са задњом мишљу да изгледају дубљи него су у истини, — други живе у заблуди да уколико је неко нејаснији у толико је мање површан, то јест умнији. Прва мана је обмана

најгрђа превара; друга је самообмана, простодушна али опасна. Одавна је речено да „људи придају више вере ономе што не разумеју"; мени то изгледа врло жалосно и јако слично другој једној заблуди, оној да се вредност каквога човека чита на његову лицу, на његову врату, на његовим раменима. Ја бих вам саветовао да се ослободите тих тако понижавајућих предрасуда, и нарочито да се никад не служите нејасним мађиским средствима. Истина, лепота и доброта не гамижу на овоме свету, зато, кад год можемо, озаримо их јасном светлошћу, најаснијом речју. Знајте да све што је у људској речи тамно, не одаје ништа друго сем незнања или притворства онога који је употребљује. Нека вам свагда, кад пишете, као и кад читате, буду у памети ове Ничеове речи: „Онај који зна да је дубок труди се да буде јасан; онај који би хтео да простоме свету изгледа дубок, труди се да буде нејасан".

Други савет. — Гледајте, настојте што више, помучите се да вам језик буде што чистији. Граматичка правилност мало вреди без чистоте. Бар ви сте у могућности да увидите колико је судбина књига била везана за чистоту језика. Зашто су многи наши писци застарели, тако да кажем, пре времена? Свакако не стога што су им мисли застареле (мисли људске споро застаревају). Оно са чега нам ти писци изгледају тако далеко од нас, то је стога што им је језик или застарео или натрпан страним речима које су давно изашле из употребе. То, наравно, на исто излази; само, док наша реч застарева врло споро, страна је само привремено у вољи: врло брзо, њу одбаце или као непотребну или као ружну, али дело остаје, све нечиткије, све блеђе, и доста пута све смешније. Огроман, врло огроман број страних речи које смо у току векова узајмили слева и сдесна, и које и данас употребљавамо — и морамо задржати — јесу жалосни остаци туђинских владавина, несреће наше дуге несрећне прошлости. Али треба да знате да је један други, не мали број туђинских речи грех наших писаца и школских људи: колико је њих сматрало за отменост да матерњу реч замени туђом, без потребе, из ћуди, некажњено, чак и с одобравањем и подражавањем! Истина је да се у Београду око 1846 говорило овако: „Било је пред акшам, кад сам с каиком пресалдумио на баир пред ћумруком; станем пред каиџиницу, узмем амала, и отидем у чаршију и видим на друму сакаџију са саком; кад уђем у механу, сједнем на миндерлук, и поиштем мангал са ћугумом..." Али да ли је Јова Илић мислио на по-

томство, или му се унапред ругао, кад је певао половину стиха на српском половину стиха на турском:

Твоје лице — назли-бело,
Твоје чело — алтн' чело,
Твоје очи — алем драги,
Твоја уста — мелем уста?

Да оставимо што је некад било. Данас је у нас завладала, с једне стране, манита злоупотреба страних речи и, с друге стране, код већине нашег света, потпуна равнодушност у погледу изражавања: све је допуштено, све је српски. Данас, усред људи којима се језик, што рекла она Стеријина личност, „опаризио", право је јунаштво говорити чисто, иако никоме и не пада на памет да то јунаштво схвати и да му ода правду: напротив, зато што сте непотребним варваризмима огласили рат, излази да сте необразован човек и да немате стила. Ја налазим да је гадна саблазан употреба речи „кураж", „куражан", „окуражити", поред наших јасних и врло лепих речи „храброст", „срчан", „одважник", „осокодити", „обадрети", и тако даље, и волео бих чути којим се разлозима правда та неукусна позајмица; она и толике друге. Ја налазим да је грех кад се у уџбеницима из кога деца уче матерњи језик дају оваква објашњења: „Неимар" значи „мајстор"; „табор", „логор"; „ћуле", „кугла"; „нараштај", „генерација". Али се данас у нас чини и и нешто горе од обичног позајмљивања из туђих језика; од једне стране речи праве се друге, као што показује ова прегршт: „групација", „куражност", „бескомпромисан", „истеоретисати", „дезаматеризовати", „американизираност", „антишамбрирање", „разиндивидуалисавање", »интелектуализирање", „трансценденталисање", „дезатомизација", „борнираност", „кловнесност", „ситуираност", „артифисиелност", „послеренесанско психологизирање". Једном речи, с незнатним изузецима, у нас се не зна више ко за ким иде: прост свет за људима од пера, или људи од пера за неписменима. Као многе друге ствари, наши савременици и језик уче из новина. Еле, у нашим новинама реч „унутрашњост", на пример, одавна је замењена речју „провинција": а поједини брже боље, у огласима које они лично пишу и за које плаћају у готову, јављају: „Пажња трговцима у провинцији!" Међутим будите уверени да наш језик није толико сиромашан колико се само незналицама чинило и чини. И онда на коме је, ако не на вама, да ту заблуду разгоните својим примерима?

Трећи савет. — Ма шта писали, будите кратки. Кад кажем кратки, то значи језгровити. Само онда кад краткоћа худи јасности, може човек да буде опширнији; иначе, чим сте најмањим бројем речи, или редака, или страна рекли оно што сте имали рећи, не идите даље. Јер је краткоћа знак писмености, знак скромности и знак отмености, као што је, видели смо, правилност знак правилног мишљења и јасност знак пристојности. Сажетост у изражавању, у писању особито, знак је и оне праве, хотимичне, будне отмености која сведочи о обзирима према другоме и, у исто време, о задовољству које имате што сте такви. А после, краткоћа је данас и прека потреба: ми живимо у доба кад су и време и простор несравњено краћи него су икада досад били, и кад се све, силом ствари, догађа брже него ли у стара времена. Али, имали бисте право да ми речете: зашто су људи писали дебеле књиге, и зашто их и данас пишу? Ако је краткоћа велика врлина, колико се одличних писаца огрешило о њу, некажњено? То питање одвело би нас далеко и у страну, што не значи да се на њ не би дало и укратко одговорити. Оставимо га ипак за други који од наших часова: видећете тад да су најчешће само младе књижевности биле расплинуте, и, у свако доба сваке књижевности, људи без много дара и нарочито без много правога знања. Видећете да у свакој књижевности наступи час кад сонет без мане вреди сам читав један спев, да изредан епиграм, за људе од укуса, вреди више од какве комедије у дугих пет чинова; најзад видећете да су многи књижевни родови, некад у уважењу, бесповратно ишчезли, јер су били предуги, и да данас знаоци траже нешто лепше, драгоценије и теже од епопеја, романа или расправа без краја. Нека вам за данас буде на горње питање, зашто други пишу опширно, ово као одговор: „Свет је ћеретало". „Свет је ћеретало, рекао је још Монтењ, вероватно после неког другог, и ја не видех досад човека који не би казао радије више него ли мање од онога што би требало да каже". И сам Монтењ био је, као што знате, велико причало, али он је неисказано занимљива личност, имао је најређу особину људи који воле да преклапају. Да се вратим на нас овде, краткоћа је претерана и за осуду само у томе случају кад унапред знате да вас онај или они за које пишете неће моћи разумети како ваља. Из чега излази да је сажетост у изражавању заједничка мера и за онога који пише и за онога који чита.

Последњи савет. — Ма о чему писали, будите скромни. Не, будите нешто још лепше: будите смерни.

Иако нимало не бих био изненађен ако бисте ме упитали шта је то скромност на пољу писане људске речи, више бих волео кад бих осетио „да је не бисте ни тражили да је већ нисте нашли". Ја са своје стране сматрам да је скромност прва особина коју треба да имате или, ако вам она недостаје, прва особина коју треба да стекнете, пре сваке друге, боље рећи уза сваку другу. Јер ко, Господо, после толиких писаца и толиких дела, сме да заузме надмено држање ма у коме питању, и да уобрази како у овоме или ономе предњачи? Нема тога проблема о коме се у прошлости није мислило и писало; и онда кад вам изгледа — а доста пута може изгледати — да имате рећи нешто сасвим ново, верујте да се варате, и да су у већини случајева, да не кажем, вазда, други пре вас о томе већ много мислили и то објавили, често боље него што бисте ви то учинили. Исувише се много и без права осуђују они који читају рђаве књиге, исувише се мало светују људи да не пишу којешта, да друкчије пишу, или да уопште не пишу. Можда сте осетили, после много читања, после дугог времена проведеног у библиотекама, известан притисак на душу: познавање прошлих духова не доноси весеље, не чини човека чилијим ии радоснијим, и све оно што вам је од замашног читања остало пре наличи на дуго поље с увелом травом и голим дрвећем него ли на мирисну, зелену, сунцем обасјану долину, по којој се виде сејачи или косачи. Осећате, кад изађете из библиотеке, да је све било као што је данас и да ви више припадате том несталом свету него ли савременицима и њихову животу без књига и под отвореним небом. У тим тренуцима могли сте осетити да је вама остало да само ћутите, јер шта бисте имали да кажете? Ја нипошто не желим да вас обесхрабрим и одстраним од самосталних истраживања и самосталног мишљења и самосталног изражавања. Напротив, мислити својом главом после онога што сте о извесном предмету у других прочитали, не може вам се довољно препоручити, као и искреност, безусловна искреност, која мора да провејава од почетка до краја ваших писмених радња. Али не говорите и не пишите надмено, разметљиво, с неке висине на коју се још нисте попели, и, како се то каже, као да је свет створен онога дана кад сте се ви родили. Ништа спасоносније него кад човек успе да измери себе; ко је рођен скроман, тај је већ измерио себе, ко није, ваља да се васпита за ту дужност. Наравно, треба веровати у себе (иначе бисмо пропали), али треба умети

и сумњати у своју вредност, што је теже, али исто тако потребно. Да ово на једном примеру покажем. Никад вам нећу замерити ако, изражавајући своје утиске или своје судове, употребите и реч „ја". Та реч може да одаје уображеност, надутост и таштину, празну главу и неваспитање, и исто тако, врло лепу скромност; њоме се једни служе — шаљивци! — да себе уздигну без лествица, други је, скоро несвесно, употребљују да изразе извесно ограничење, избегавање уопштавања, неизвесно лично мишљење, најзад нешто потпуно супротно жељи да се другоме наметну и над друге успну.

Него праву скромност показаћете онда кад се будете изражавали без задње мисли да путем непотребних а крупних речи убедите другог. Знајте да је људе уопште немогуће придобити за погрешно или неискрено мишљење, кад заиста знају више од вас; и да им је тешко доказати да нису у праву, све и да нису. Познато вам је у каквом се значењу, врло често, и све чешће, употребљавају изрази „реторика" и „литература". Где, место савесних доказа, царује само лажна намештеност, има само реторике; где нема истине и лепоте, „све остало је литература". Вештина писања, најопштије говорећи, састоји се у успеху да речима дамо вредност ствари.

Љубомир Петровић

Марко Цар[1]

Госпође и Господо,

Из пуно разлога, и с правом је речено за Нови Сад да је „српска Атина". За Нови Сад везана је новија историја нашег културног живота. Он нам је дао прве учитеље, у њему су стварали, писали и објављивали своје радове наши најбољи писци. Али ја држим да је Нови Сад српска Атина још и зато што су његови становници показали да се култура једнога народа цени и по благородности, затим по захвалности и одавању признања његовим најбољим синовима. Ова прослава то најбоље показује, и она је само једна у читавом низу других које сте ви приредили.

Историја живота Марка Цара није ништа друго до историја шездесет година једне врло плодне, лепе и пуне књижевне

1) Предавање одржано на Народном универзитету Матице напредних жена у Новом Саду 15 децембра 1934.

делатности. Ми додуше прослављамо и његову седамдесетпетогодишњицу, због оних других петнаест година, детињства и дечаштва. Али за нас живот Марка Цара почиње у његовој петнаестој години, кад као ђак шестог разреда гимназије пише своју прву песму да је доцније објави у дубровачком *Словинцу*.

Мали Бокељац, чедо најлепшег краја наше земље, на који је небо штедро просуло своје најлепше осмехе и у коме се наш песник чудио

....сунцу како може заћи
Кад лепоте ове нигде неће наћи,

мали Бокељац је врло рано имао душу осетљиву за лепо. За њега је „врхунац земаљске среће" уживати у богатству боја и и умети насликати људски лик. Овај ћутљиви и бледа лица малишан, „нејаке грађе, којему се у лицу огледало зазирање од света и крајња осетљивост", најрадије одлази књигама у место играма, како то чине његови несташни вршњаци. Чита романе Ежена Сиа и Александра Диме оца, те за фратре Малобраћане у чијем је лицеју у Котору био на школовању „забрањене књиге", познаје боље Дантеа но ма кога нашег писца. И како је младоме Марку Цару морало срце јаче закуцати када је видео отштампану своју прву песму, којом улази у књижевност. Затим долазе његови други радови. У млетачком *Покрету* објављује превод Јакшићева *Рањеника*, а у дубровачком *Словинцу* приповетку *Печени голубови* по угледу на учитеља Александра Диму оца, чијег ће сина онако одлично да прикаже српским читаоцима и од кога ће још и превести *Госпођу с камелијама*. То је и доба његова образовања и књижевна васпитања на обрасцима великих западних, нарочито француских писаца.

У двадесет четвртој години Марко Цар привлачи на себе пажњу својим радовима, највише својим студијама из књижевности, објављеним у подлиску *Српског листа*, доцније *Српског гласа*, затим у *Стражилову* и *Вуку* чији је уредник. Ти радови, који јасно показују да је њихов писац нашао свој пут, наговештавају низ других, у *Словинцу*, *Летопису Матице Српске*, *Јавору*, *Бранковом колу*, *Босанској вили*, загребачком *Вијенцу*, *Делу*, мостарској *Зори*, цетињској *Новој Зети*, *Савременику*, *Српском књижевном Гласнику*, *Новој Европи*, *Мисли*, *Вољи*, *Критици*. Може се рећи да нема ни једног нашег већег часописа на коме Марко Цар није сарађивао. Сви његови радови које је објавио, и чији је број

врло велики, нису ушли у више од двадесет књига његових дела, у пет књига огледа, три књиге путописа по Италији, три друге о нашем приморју и једне са пута од Јадрана до Балкана. Неке своје огледе, о *Сави Бјелановићу*, о *Бозуе Кардучију, о Националном духу у књижевности и уметности* објавио је засебно. Он је још и писац две књиге приповедака, затим преводилац с француског и талијанског. Видна је заслуга Марка Цара и за упознавање странаца са нашим народним генијем, нашом народном поезијом, Вуком, Змајем, Његошем итд. Писац књиге на талијанском језику *Словенске студије из књижевности и уметности*, он је још и сарадник познате француске *Nouvelle Revue* коју уређује пријатељица Словена Жилијет Адам, талијанских листова и часописа *Fanfulla della Domenica*, *Rassegna Internazionale* и *Rivista contemporanea* чији је уредник у то доба познати књижевни историчар и критичар Анђело де Губернатис, најзад руског часописа *Славјанское обозреніе*. То је, Госпође и Господо, делатност Марка Цара. Али он и данас, са истом љубављу и истим интересом прати књижевне и уметничке појаве код нас и на страни, захваљујући свом широком познавању туђих књижевности и свом одличном знању језика на којима су те књижевности писане.

Из најбоље западне школе, ученик Сент-Бева, Едуара Рода и Хиполита Тена чији је утицај врло значајан у историји наше критике, Марко Цар је већ у првим својим студијама изнео програм своје делатности, и од тога програма он није никад одступио. Често му се пребацивало да је, прихватајући традиције својих учитеља, мање *наш* и мање оригиналан. Та пребацивања не могу да служе на част онима који су их чинили. Своје схватање оригиналности Марко Цар је у више махова јасно изнео. Сви ми који се књигом бавимо знамо врло добро да је проблем уметничког стварања везан за читав низ чињеница које је потребно познавати. Један писац, у овом случају књижевни историчар и критичар, долази најчешће до судова преживљавањем „сензација својих духовних претходника". Анализа претходи суду, или боље: образовање наших мисли везано је за анализу туђих. Ако један писац и дâ другом писцу низ сугестија, то најмање има да значи да ће оне ићи на штету онога који прима те сугестије. Постоји невероватно много студија о Шекспиру, од којих добар део расправља иста питања на која често даје истоветне или сличне одговоре. У проучавању једнога писца о коме је много пута писано и о

коме су изречени многи судови најмање је могућна самониклост.

Али све ово узгред, Госпође и Господо. Оно што је важно и што треба подвући то је, да оригиналност Марка Цара, која је изредна, није ни у колико окрњена тиме што се он интересовао истоветним књижевним питањима која су занимала и његове претходнике. Он је наш писац, *безусловно* наш писац, крај свег свог ранијег образовања и васпитања на најбољим обрасцима западне књижевне критике. И то је главно. Најзад, што је одлазио Западу, чак врло често, што он то и данас чини, то је само доказ колико је јака код њега жеља да буде увек у току великих књижевних проблема. То му није сметало да се увек задржава и на добром које је у нас налазио.

Ма колико ово изгледало необично, Марко Цар је одлазио Западу да се тамо научи да смело гледа у будућност, у нашу будућност. Његови противници мислили су да он суревњиво чува ризницу прошлости, да не допушта уношење нових стремљења у књижевности. То је заблуда. Марко Цар је од увек био противник „убитачног консерватизма у књижевности", што значи да је он увек био за здраве традиције, за истинске уметничке новине. Он жели да млађи исто онако смело гледају у будућност као он што чини, али да зидају на темељима, не на песку. Традиција је „полазна тачка у еволутивном стремљењу ка увек новим циљевима". И поштовати традиције најмање значи бежати од напретка. Млађи морају безусловно ићи напред, али тако ако се „са пиететом сећају дêла својих претходника и, на свој начин, продужавају њихове напоре".

На оваквом схватању традиција у књижевности засноваће Марко Цар читаву своју делатност. Он је традиционалист, заиста, али у толико у колико је противник „недисциплиноване и анархистичке уметности". Противник је не новога, него новога пошто пото. Противник је настраног и разузданог индивидуализма у данашњој књижевности који је донео настране жетве и прогласио „банкротство свих вредности и свих старих принципа". Индивидуализам има да буде снажан само онда када је заснован на принципима и потчињен дисциплини. Иначе, он води „хаосу и анархији". То смело каже Марко Цар, и ова његова смелост може само да му служи на част. Он ни за стопу није одступио од онога што је рекао као млад човек.

Пре педесет година, у чланцима које је објавио у *Вуку* и који ће бити програм његова доцнијег рада, његове симпатије иду увек ономе што је здраво у књижевности, што бодри и

уздиже, што даје „душевну равнотежу и пуноћу живота". Ако књижевност „спада у најлепше, најплеменитије и најтрајније насладе живота које се не даду ничим заменити", ако „одговара једној од најузвишенијих тежња, једној од најнужнијих потреба човечијег ума"; ако је она „верни одсјај људских осећаја", које „уметнички изражене и овековечене предаје од нараштаја до нараштаја", онда не сме сама себи бити циљ. Она има да нам пружа, као и свака друга уметност, чиста душевна уживања. Да покаже „људском срцу од увек жедном идеала", да су „обзорја модерног живота још увек светла и пространа", да још увек постоје идеали који су загревали људске душе и да они још увек могу постати „предметом песникова заноса". Песникова улога састоји се још и у учествовању у покрету „свих живих идеја које се у друштву рађају" и буђењу свих расних и општехуманих енергија једнога народа. Марко Цар је за „демократизацију уметности", или, ако хоћете, за „естетизацију демократије", због изредности дејства уметности на људске душе. Она „у збуњеним и разочараним масама подстиче веру у живот и у његове запостављене и профанисане идеале". Отуда симпатије Марка Цара за Змајеву поезију и приповетке Лазе Лазаревића. Они нису писали „само забаве ради, него потајном жељом да својој браћи користе, да их након себе оставе куд и камо боље него што су их затекли". Марко Цар, сам оптимист, двоји писце „који око себе све мрко виде" од оних других који буде прегалачки дух и не остављају нас „погнуте, без љубави и без наде, под тешким теретом живота".

Никако не треба из овога закључити да Марко Цар не обраћа пажњу на уметничку вредност једнога дела. Далеко од тога. „Његовом одушевљењу за лепо", рекао је Јосип Берса, „нема граница". Али лепа форма без садржаја, „ма колико отмена била, може кашто да занесе наше ухо", никако и „душу да потресе". Он зна да је лепота уметничке форме важан чинилац у песничком стварању, али је она ништавна без садржаја. Песник кога не крећу у стварању и велике мисли није велики песник, него „прост забављач", „који иде само за тим да задовољи тренутним потребама своје публике". Најчистији уметнички израз има само оно дело чија је мисао висока. Узалуд ће песник тражити савршену форму свога стиха ако нема шта рећи. „Мудро комбиновање сугестивних речи и живописних придевака", „класична сценарија", ако се њима песник не служи да „у живљој светлости прикаже једну топлу мисао свога срца

за коју нас је унапред задобио", остаће „проста разбибрига", „мандаринска работа". Прави песник можда пише и зато да и себе и нас опија речима, али му је првенствено циљ да изнесе пред читаоце излив своје душе „која, под импулсом топлог надахнућа иде од срца к срцу". Великог песника креће на стварање она топла љубав која може „планине да покрене", љубав за све што је узвишено, честито и лепо, љубав за људе. Велики песник је онај који разуме човека и васељену, који саосећа људским боловима и страдањима, који и сам страда. Највећи песници човечанства носе у својој души и своја и туђа страдања, и љубав која све обасјава.

Марко Цар је и своју делатност књижевног судије засновао на љубави која је тако ретка у ово наше модерно, материјалистичко доба. Књижевни судија! Да ли се то може рећи за онога који је своје најбоље књиге огледа назвао *Моје симпатије?* Ја признајем да нисам наишао на симпатичнији назив једне збирке критика не само у нашој него и у другој којој књижевности. *Моје симпатије*, каква срећна мисао! Писати о стварима које су нам драге, које су нам присне, писати са љубављу, *са симпатијом*. Речено је за писца огледа који носе овај изредан наслов, и с правом, да он „као оно легендарно лице из Шекспирове комедије купи по шуми цвеће које му се допада", сасвим слободно, и води нас „онамо куда га одиста вуку његове симпатије." Његови огледи показују са колико је љубави прилазио својим драгим писцима, да их је читао ради свога личног уживања и задовољства, да је оберучке из њих црпао радости и духовне насладе. Ми смо му захвални што нам је допустио да са њим делимо његове утиске; несебично је отворио за нас своју ризницу у којој је толико богатстава. Јер Марко Цар је много, и дивних ствари прочитао у своме животу.

Ја радо замишљам за књигом овог драгог старог господина који се каткад вија, увек блага, добра погледа, београдским улицама. Замишљам га у његову кабинету за рад, окружена књигама, али највише у природи, у плавој и светлој тишини његове Боке, негде крај црквице Сушћепана или Требесина, одакле се пружа поглед на најлепше море, и где има толико боја и толико светлости које вам пуне душу најлепшим осећањима. И ја мислим да је ту Марко Цар највећи број својих драгих писаца прочитао. И да је ту написао своје *Симпатије*, у расположењу које улива чиста лепота. И да зато често и сам постаје уметник. Каткад испод његова пера излазе најлепша

бисерна зрнца. Прочитајте његов оглед о Мирку Королији, песнику „мора, младости, љубави и лепоте". Кад нам Марко Цар говори о његовим стиховима, то песник говори о песнику, који се јавља „час у виду младог фауна опаљена лица, што по дубрави загони живолазне нимфе; час у виду сфеба који се у снове своје драге увлачи као паганski млади бог међу зелене мирте. Затим се, на махове, пред нашим очима нижу захуктале Менаде, усталасане Хоре, љупке Сирене и млади јелени који се, у ведра и свежа пролећа, утркују са кошутама". Сличних места има пуно у делу Марка Цара. Он је заљубљен у природу, налази у њој унутарња стишавања и разведравања. Јасно и плаво небо, пространа, недогледна морска пучина буде у њему „топли осећајни живот," који струји кроз његово биће. „Са блиставог острва Капри" посматра „како сунце на смирају залази у своје тиренско гробље". „Море, под целовима свежег ветра са запада, било се лагано набрало, и преливало се разним градацијама пепељасте боје". Тамо напред, „висови убавог Сорента као да су буктали у живом пламену; мало даље, под самим Везувом, живописне варошице Резина и Портићи губиле се у љубичастој сумаглици. Озго, с рујног неба, спуштала се на све ствари, унаокруг, нека блага тишина. По мору, ни једног чамца, ни једног рибара. Тек у дну, на далекој пучини, гдекоје једарце оцртавало је на хоризонту своју црвенкасту силуету". И док посматра „ту заводљиву слику", Марко Цар „ствара у души једну другу, исто тако лепу, но куд и камо сложенију слику — слику свега онога за чим у животу непрестано уздишемо, слику оних пустих жеља што нам се с дана у дан, као fata morgana, све више испред очију измиче". Али немојте мислити да ово тренутно сетно расположење утиче на оно друго, ведро и снажно расположење, које умирује, када се душа одмара у природи, када јој се све чини љупко и весело и она зажели да се вине у широка пространства, где „сунце сија, птице цвркућу, ваздух мирише премаленем" и све нас поздравља добродошлицом.

Ја мислим да се не варам кад кажем да ова расположења добрим делом помажу да се разуме и критичарска делатност Марка Цара. Он је често говорио да здрава лектира оставља на њега утиске сличне онима које оставља природа. То расположење објашњава и зашто је Марко Цар говорио са симпатијом о људима и стварима о којима је писао. Оно објашњава и чињеницу да у његовим судовима нема ни једне задње мисли, ни једне зле

намере. Његове су очи увек биле „упрте у поштење". Мисли и речи његове биле су увек мисли и речи поштена човека. За себе је говорио да је само *сарадник*, никако немилосрдни судија. Никад, ни у ком случају није Марко Цар припадао ни једној котерији, „која поједине људе и појаве оцењује у јавном животу са свога гледишта партијског". Увек је до краја изговарао своју мисао, без обзира на то да ли ће се коме замерити. Али је и туђа мишљења поштовао и оцењивао хладно и објективно чак и онда када се она косила са његовим. Ни његове најприсније симпатије нису га заводиле с правог пута. Он је непристрасно судио и писце које је врло волео. То нарочито показује његова одлична студија о Томазеу. Никад Марко Цар није покушавао да извини или прикрије њихове недостатке или предрасуде ако их оне „одводе на странпутицу, или терају да преко или криво суде о људима и људским делима". Али је узимао у одбрану писце онда када би их оштро нападали и његови најбољи пријатељи. Он је био уз Змаја када је о њему онако неправедно судио критичар као што је био Љубомир Недић. За пример његове објективности може да служи и његово лојално признање кад погреши у доношењу својих судова. Ни најобјективнијем критичару, рећи ће нам он, није могућно да не буде субјективан да на себе потпуно заборави кад је у питању неко ко није *ми*. Али ако греши, он и онда каже да су начела која служе његову суду била објективна.

Немојте мислити да Марко Цар није знао да се најлакше и брзо стиче слава оштрим и често неправедним критикама својих савременика и својих претходника. Могао је и он да рачуна на „решпект" који имају људи који „безобзирно млате камџијом, и, узгред, публици дају лекције из логике и књижевног укуса"; да као и они „постане предметом њеног дивљења". Он није читаоца посматрао као „школско ђаче", које се „сместа укроти и новог магистра заволи", зато што му овај, попевши се на катедру „откреше неколико крупних речи, ударајући гласом на неспремност и незнање својих претходника." Марко Цар није припадао колу тих критичара. Он је, као врло млад човек, у доба када се не воле, „старији", проучавању својих претходника приступао „озбиљно, са много благодарности и много пиетета". Он се увек трудио „да их добро схвати и дâ им заслужено признање, па тек онда да их критикује", онако како му је саветовао пред смрт Љубомир Недић. Тако су радили они, старији, и то им је једино и дало право да о ранијим

трудбеницима, као зрели људи, кажу искрено и отворено своје мишљење".

Марко Цар је све горе речено увек имао на уму, и зато ће његови судови остати, без мало сви, које је изрекао за време од педесет година своје каријере критичара и књижевног историчара о Војиславу, Матавуљу, Лази Лазаревићу. Он се ретко варао, као год што се ретко вара и данас у ово наше „доба расула и књижевног подивљавања". То је било зато што је увек о стварима говорио из прве руке. Марко Цар је наш одличан критичар који је увек знао да изблиза приђе предмету који проучава и саживи се са његовом психологијом. Ученик Хиполита Тена, он проучава не само дело као такво, него све чињенице које га условљавају, „моралне и интелектуалне прилике у којима је оно поникло", затим саму личност пишчеву у колико му је дело открива. Јер дело које се проучава у исти мах је документат времена и средине у којима је писац стварао, и документат за познавање пишчеве личности. Једно дело резултат је „двају главних чинилаца, наиме спољашњег света и пишчеве душе". Зато ми не можемо да га потпуно схватимо ако се поближе не осврнемо не само на биографију, него и на психолошку настројеност његова творца". Ни један писац, тврди с правом Марко Цар, не може да се отме „разним струјама свога времена и утицајима своје средине". Исто тако, мало је писаца чија је дела могућно не довести у везу са њиховом личношћу. Да све то утврди и објасни јесте дужност критичарева. И нема много смисла чинити разлику „између човека који је *иза књиге*, и на кога се, тобоже, не би требало освртати, и човека који је у књизи и кога треба једино проучавати, пошто се у већини случајева та два човека не могу раздвојити".

Значи ли да ова психолошка продубљавања код Марка Цара иду на рачун проучавања уметничке вредности једнога дела? Никако. Видели смо колико је он заљубљен у лепо, које је крајњи циљ уметничког дела, али не и једини циљ. Књижевно дело је за критичара *пре свега* „естетичко биће". Он је позван да га првенствено проучава као такво. Естетска анализа није умањена научном. Али критичар жели да објасни и своје естетско уживање које му пружа прочитано дело, да запази све оно што условљава то уживање, или што му смета.

Ја сам желео да говорим о критичарској делатности Марка Цара, о његовом лику које нам откривају *Моје симпатије*. Та делатност заузима угледно место у историји наше критике, у

толико пре кад се зна да се Марко Цар јавио у нешој књижевности пре Богдана Поповића. *Морешова Дона Диана*, која значи датум у нашој критици, из 1887 је године, док је Марко Цар своје прве студије и огледе објавио још 1883. Има у њима судова и схватања које би могао да потпише и писац *Огледа*, можда мало или нимало измењене.

Марко Цар је књижевни критичар и књижевни историчар не само у *Мојим симпатијама* и другим својим збиркама огледа. За његову књигу *Од Јадрана до Балкана* помислили би да је један од путописа какве само он може да напише. То је међутим један од врло значајних докумената са Вукове прославе у Београду, документат исто тако о многим нашим јавним радницима из тога доба које је Марко Цар изблиза познавао. И *с бојног и љубавног поља* није само књига „пригодних прича", или није само то. И ту Марко Цар говори о својим *симпатијама.* Има у овој збирци и драгоцених података о Ђури Јакшићу и Стјепану Митрову Љубиши, о њиховом занимљивом познанству, чак података о Тицијану, о великом Тицијану у Дубровнику, чија се једна слика чува у једној од најлепших дубровачких цркава.

Немогућно је овом приликом задржавати се на Марку Цару писцу песама и приповедака, ни на његовим изредним путописима који чине част нашој књижевности; ни на његовој политичкој идеологији којом може да се поноси. Као национални радник радио је у дане када је љубав к отачеству сматрана као „велико издајство, а слободна реч прогоњена као дело буне против такозваног *постојећег реда*". Он је ватрени поборник под туђинским јармом јединства Срба и Хрвата, два народна огранка, које и политика, и религија, и особити интереси туђина господара, бејаху раздвојили и разбратили." Он је, најзад патриота и у својој љубави за Француску, у најтеже дане рата 1914, 1915 и 1916, о којој онако топло говори у делу *Бесмртна Француска.* Рукопис те књиге морао је у то доба преносити „из једног у друго скровиште, као мачка мачиће", да их најзад сакрије у заларском месном Археолошком музеју, где су у једној урни лежале ове белешке две године.

О свему овоме могло би се говорити више. Али је нас интересовао Марко Цар, рекосмо, као књижевни критичар, који је знао да види и одважно да суди, који је имао „кураж свога убеђења у сваком погледу и у свакој прилици". Никад он није био руковођен ни „догматичким пресуђивањима", нити „пре-

нагљеним и несталним импресијама". Писани врло занимљиво, врло књижевно, врло јасно, његови есеји читаће се увек са задовољством„ „на душак", како је за њих рекао пре четрдесет година Богдан Поповић. Бистрина његових приказивања, чистота језика, лакоћа стила, објективност његова суда, које је онако тачно подвукао Рикард Николић, све су то особине овог нашег одличног писца. Његови књижевни портрети, студије и огледи спадају међу најбоље које имамо. Човек солидне ерудиције, темељне културе и развијеног укуса и осећања за лепо, он је представљао вредност у историји наше критике. Он је представља и данас, и претстављаће је и даље. И данас он правилно оцењује наше књижевне појаве, са истом одмереношћу, истим достојанством и хладнокрвношћу. Он је сачувао сву своју младост; духовну, ако мислите да претерујем за ону другу али која не вреди мање од ње. Он зна да са истом младалачком жељи испија сласти које пружа лепота. Узмите последњу студију Марка Цара објављену ту скоро у *Летопису Матице Српске*, у којој има пуно осмеха са обала Јонског мора, и још увек пуно младалачког заноса пред најлепшим међу храмовима који нам је оставио геније Грчке.

Најзад, онај који је од увек волео лепо, морао је да буде и као човек пример коме треба тежити. Лепота, највиша лепота, у коју је био заљубљен до краја, учинила је да је Марко Цар био и јесте, „добра срца, искрен пријатељ, весео у кругу својих другова", како је рекао за њега Јосип Берса. Увек насмејан и пажљив, овај „тихи, фини, скроз и скроз изображени Далматинац", и као човек је наша неподељена симпатија. Он оставља још и дубок утисак својом скромношћу изрекавши речи достојне да се гласно кажу: да се никад „ником не натура као поуздан вођ по разним духовним областима које се у његовој књизи додирују, него се задовољава тиме да пред читаоца износи импресије једног, колико је могуће непристрасног, мада у форми можда, не увек беспрекорног посматрача, који кроз књиге путује као прост турист." Колико скромности и моралног поштења, опет у раној младости — двадесет му је и једва која година више — кад признаје пријатељу коме посвећује свога *Бозуе Кардучија* да му је дело „не како богзна савршено". На супрот многима, он духовито, али искрено каже да га „нису ни пријатељи ни издавачи натерали молбама", како то обично други подвлаче, да изда своје списе, него да је он „главом замолио књижара да их изда". И то каже опет

младић коме је двадесет година, када се највише бива охол.

И због свега напред реченог, Госпође и Господо, нека ми се допусти да завршим речима нашег великог Симе Матавуља којима је поздравио Марка Цара на дан двадесетпетогодишњице његова књижевног рада и које ни данас о шездесетогодишњици тога рада не губе ништа од своје истинитости. Онај који је Марка Цара најбоље познавао, са којим је ишао „упоредо, упоредним путевима“, онај који се са њим заједно „загревао сновима за будућност“, са којим се „заједно упутио на књижевни посао“, рекао је том приликом: „Хвалим те, Марко, што си многу лепоту из дивнога, рођенога ти краја унео у књижевност; — што си се вјерно држао латинских облика, такође бесмртних и српском духу прикладних; *што си вазда пуном искреношћу, без обзира на предрасуде и на рецепте мандарина, излазио пред свијет;* — што си србовао на велику своју материјалну штету; што су твој живот и твој рад драгоцјени докази да је прави Бокељ само Србин, тијелом и душом!“.

Милан Марковић

О Плутарху

Беотски историчари били су Дионисодор и Анаксис, који су написали хеленску историју до 361. год. пре Хр., Тебанац Аристофан, који је написао дело о историји свога завичаја, и Платејанин Псаон, али од њих није ништа сачувано, па су зато и заборављени.

Личност кроз коју је Беотија најобимније проговорила био је Плутарх, који је живео од год. 46—120 после Хр., а родом био из Херонеје, најжалоснијега бојишта, које је, год. 338 пре Хр., доживело језиву судбину да постане гробница Хеладине слободе и једна од најтрагичнијих раскрсница људске историје. После Херонеје није се више поносило победама копље златоштите Паладе: кад се вештом политиком краља Филипа, лава и лисице, осовина Хеладе, после Спартине, Атенине и Тебине хегемоније, помакла у Македонију, богиња мудрости морала је поћи као хетера са страшним сарисама свежих и свирепих македонских освајача и рушилаца, чија инстинктивна снага ништа није знала о философској калокагатији и старој софросини. Са одласком своје богиње, стара класична Хелада, Хелада независних и супарничких држава-градова, изгубила је своје политичко првенство. А како тај догађај није остао без

големих последица за дух који ствара из самога срца, она је изгубила и првенство у стварима духа. Док је Демостен у својој страсној непомирљивости и као Бакхом надахнут узвикивао „О грађани атенски“ (о андрес Атхенаиои) и немоћно шкргутао зубима, Филип је као страшни Киклоп прождирао грчке државе једну за другом. А док је Диоген исмејавао старомодне родољубе и пред својим буретом радовао се сунцу, које светли и људима и животињама, и Хеленима и варварима, дотле је Александар, чудо младићско и војничко, као вођа уједињених Грка и носилац панхеленске мисли, летео од победе до победе и освајао свет. Напослетку Хелада остаде само покрајина, али њезина култура, пошто је Александар покорио Исток, постаде светска култура. Атену, која је за себе сачувала само славу философског града, замењују Александрија, Антиохија, Тарс, Пергам, Род, као нова позоришта просвете и нова средишта духа, нарочито егзактних наука. А кад су и та места изгубила своју аутономију и претворила се у римске покрајине, грчко оригинално стваралаштво престаје. Свет је остарео те живи у сновима, и духовна делатност ограничила се само на то да изнова буди смисао и дивљење за прошлост, али се понегде, као у Плутарха, изнова појављивала тежња за неком стваралачком оригиналношћу.

Као земљак му Епаминонда, који је био философ-питагорист, свирач, играч, певач, беседник, организатор војске, политичар, генијалан тактичар, стратег и, напослетку, као беотарх, и владар, тако је и Плутарх био интегралан: консулар, дипломат, архонт, свештеник, философ, моралист, а највише историчар-биограф.

Несумњиво је да је на његов историчарско-биографски развитак утицала историјска прошлост саме Беотије, коју је Епаминонда с правом назвао игралиштем Ареја, бога рата. Год. 479 код Платеје разбили су Хелени остатке персијске војске и том победом крунисали битку саламинску. Иако су Платејци због својих заслуга у рату с Персијанцима сматрани за неповредив и свет народ, ипак су Спартанци, у првим годинама Пелопонеског рата, навалили на њихов град као главну потпору атенску те га напослетку, пошто је одолевао две године, разорили год. 427. Тек по Анталкидину миру (год. 386) Спартанци су га подигли, али су га год. 372 Тебанци поново разорили. На том старом разбојишту, после смрти Александрове (год. 323), победиће непријатеље Атењанин Леостен с придруженом етол-

ском војском и потом отпочети ламијски рат. Год. 456 победили су Спартанци Атењане код Танагре, а исте године уништио је Атењанин Миронид многобројну војску Беоћана код Енофите. Год. 424 утврдила се атенска војска под Хипократом у храму Аполонову код варошице Делиона, али су је Беоћани знатно поразили. Год. 395 потукли су Тебанци Лисандра код Халијарта, а затим, год. 394, победио је Агесилај савезнике (Атењане, Коринћане, Тебанце и Арговљане) код Коронеје, где је раније, год. 447, био потучен и убијен Атењанин Толмида. У боју код Тегире крштена је славом „свештена чета" тебанска под командом Пелопидином. Код Леуктре, год. 371, потукао је Епаминонда спартанску војску, коју је водио краљ Клеомброт, и том победом срушио хегемонију Спарте и засновао хегемонију Тебе. Код Херонеје, год. 338, подлегли су Грци освајачу са севера, Филипу. Слом тебанске и атенске војске код Херонеје доноси и слом хеленске градске државе уопште. Цветање градске државе траје кроз цео V век, прелази у IV и траје све до херонејске битке. Та судбоносна битка разбија уски круг полисове заједнице, за коју је појединачна личност била везана свим бићем својим и отаџбина није више уски хоризонт градске општине, но цео пространи свет. Да не падне у шаке македонским пандурима, годину дана после смрти великог освајача света, као слободан грађанин сише отров Демостен, најопаснији противник војничке монархије македонске и последњи заточник полисове слободе; он односи са собом у гроб слободу не само Атене него и целе Хеладе. Готово истовремено, у Халкиди на Еубеји, склапа емигрантске очи Аристотело, пријатељ македонске краљевске куће и војводе Антипатра, умире онај који је својим универсалним духом пожео жетву на њиви целокупне дотадашње културе хеленске и својим научним космополитизмом обухватио цео хеленски свет у својим политичким и целу природу у својим природнонаучним списима. Код Херонеје, год. 246, потукли су Беоћане и Етољани, и после те битке — пише Полибије — Беоћани нису смели више ништа предузимати да се довину своје пређашње снаге, нити се јавном одлуком придруживати осталим Грцима у којој војни коју би им ко предложио. Код Херонеје и Орхомена борио се и Сула год. 86 и победио Архелаја, војводу краља Митридата, који је, после Ханибала, постао најзнатнији противник Рима и трудио се да спречи римско надирање на Исток. — Дакле, на томе старом земљишту беотском, пуном спомена о најпресуд-

нијим биткама, развио је Плутарх своје историјско мишљење. Поред отаџбине и „лепе и много опеване" Херонеје, која је светлошћу своје велике прошлости осветљавала пут живота свом великом сину, на духовно формирање Плутархово утицала је и атмосфера у којој су живели његови преци. Његов отац био је Аутобул, који се интересовао за философијске проблеме, познавао човека и био велик филантроп; деда му је био Ламприја, који се бавио граматиком и познавањем природе и неговао добре односе са Римом; прадеда био му је Никарх, који је умео да прича своје доживљаје из рата што га је Октавијан водио против Антонија. Из крила такве атмосфере потекао је наш Херонејанин, и стога би он с пуним разлогом и на се могао да примени речи што их је рекао за пријатеља Поликрата, чији предак беше Арат, вођа ахејског савеза: „Благо оном ко се сећа својих предака". На мртво поље херонејско, на коме изгину цела свештена чета, која дотле беше непобеђена, долазио је млади Плутарх, поданик римски, чије срце припадаше старој Хелади и старој беотској слави, као срце Одисејево Итаци, и у тихој ноћи, огрнутој плаштем од крваве епопеје, он је болно ослушкивао како се Херонејском лаву примичу сенке,

ал' страшни лав се диже, ко крв му горе очи,
и грче му се нокти и бокови му скачу,
и све се нијем тресе на мраморовој плочи,
и плачу мртви људи и мртви бози плачу.

(С. С. Краљчевић: *Херонејски лав*)

И једне ноћи, кад је отишла последња сенка, млади Херонејанин приступио је циновском лаву, обрисао му сузу и гриву целивао. У томе часу као да је осетио да је „у људима смртно само оно што је у њима људско, а вечно живи само оно што је у њима лавовско" (Ј. Дучић), и тога часа у њему се родила мисао о упоредним животописима.

Беотску књижевност отвара Хесиод својим *Пословима и данима*; линију те философије живота и практичког морала продужују Филолај и Лисид, који су у Беотији нашли неку врсту нове отаџбине и њихови пријатељи, домаћи Питагоровци, питагоровачка филозофија, кроз Тебанца Епаминонду, доноси Беотији политички препорођај; на линији тога практичког морала налази се и киничар Кратет са својом женом Хипархијом, такође Тебанац. Практичким моралом беотска књижевност и

завршава се у списима нашега Плутарха, последњег великог Беоћанина после Хесиода, социјалног револуционара, Пиндара, грчког највећег лиричара и страсног барјактара грчких лордова, и Епаминонде, витеза и политичара.

Поред *Етичких списа* (Moralia), у којима се налазе дијалози, коментари, полемички списи, расправе о различним историјским, политичким, уметничким (књижевним и музичким), а особито о етичким, религиозним и психолошким питањима (свега 83 списа), сачувано нам је од Плутарха 46 упоредних биографија (Биои паралелои = *Упоредни животописи)*, у којима се свагда упоредо износе животи двојице знаменитих државника, једнога Грка и једнога Римљанина. То су: Тесеј и Ромул, Ликург и Нума Помпилије, Солон и Валерије Публикола, Темистокле и Камило, Перикле и Фабије Максим, Алкибијад и Кориолан, Тимолеонт и Емилије Пауло, Пелопида и Марцел, Аристид и Катон Старији, Филопемен и Квинтије Фламинин, Пир и Марије, Лисандар и Сула, Кимон и Лукул, Никија и Крас, Еумен и Серторије, Агесилај и Помпеј, Александар и Цезар, Фокион и Катон Млађи, Агид и Клеомен и Тиберије и Гај Гракхо, Демостен и Цицерон, Деметрије Полиоркет и Антоније, Дион и Брут. Уз то долазе 4 одвојене биографије: Артаксеркс Мнемон, Арат, Галба и Отон. Неке су се биографије изгубиле: Епаминонда, Леонида, Сципион Старији и Млађи. Таквим делом жарки панхеленски родољуб, Плутарх Беоћанин, као и земљак му Пиндар, прелази уску беотску кантоналност и, с историјом у руци, показује да према свакој римској врлини Хелада може да истакне хеленску врлину једнаке вредности. Новина и монументални карактер његова дела у односу према ранијој историографији и ранијем грчко-римском писању биографија, које свој врхунац достиже у Светонијеву делу, састоји се у томе што он истиче заједничке стране и мање разлике састављених грчких и римских лица, што је грчку културу и римску цивилизацију схватио као два највиша облика људскога живота, и што је, напослетку, грчко-римски свет осетио као једну целину.

Шта је Плутарх имао на уму пишући *Упоредне животописе*, најбоље је чути њега самога који више пута веома одређено исказује своју намеру. У *Никији* (1) он истиче да му није циљ надметање са старим историчарима, на пр. са Тукидидом; они су износили историјске чињенице ради самих њих, а он прича да из њих извуче карактере (етхос каи тропос)

знаменитих људи. При томе описивању он њихове карактере често осветљује светлошћу свога сопственог живота. У *Александру* (1) он моли читаоце да му не замере ако дела Александрова и Цезарова не износи у својој обимности: он не пише историју него даје слике живота: „Врлина и неваљалство не објављују се увек у најсјајнијим делима, него су често пута незнатно дело и незнатна реч или чак и каква шала објаснила карактер боље него битке, у којима су пале хиљаде бораца, или највећи борбени редови и највеће опсаде градова. Као што, дакле, сликари сличност својих ликова узимају од лица и од карактеристичних црта у обличју, тако и нама нека буде слободно да радије испитујемо и обележја душе и по њима да приказујемо живот сваког појединца а другима да оставимо спољашњу величину и борбе." На упоређење биографа са сликаром Плутарх се опширније враћа у *Кимону* (2). Ако сликар слика какво лепо и љупко лице које има неку малуману, онда тражимо од њега да туману не занемари потпуно, јер на тај начин слика постаје неслична, али да је и не израђује тачно, јер тиме слика постаје ружна. Тако је и у биографији. „Како је тешко, а можда и немогућно, приказати живот кога човека тако чист да му нема приговора, зато праву истину морамо, као какву верну слику, потпуно нацртати само с њезине лепе стране. А што се тиче погрешака и порока, који у његовим делима долазе из какве страсти или политичке нужности, морамо их више сматрати за слабости ове или оне врлине него ли за дела злобе и пакости, па стога их у историјском спису не треба истицати са брижљивом тачношћу, него с извесном обазривошћу према људској природи, кад она ни једно добро не рађа као сунце чисто и ни један карактер тако савршен да му се ни за што не би могло приговорити". Пишући такве биографије, Плутарх није тежио само за тим да саопштава историјску истину а ни за тим да читаоце само забавља; он је тежио да у својим биографијама донесе обрасце за моделисање човекова живота и да у неколико случајева даде и негативне примере. Деметрије Полиоркет, на пример, и Антоније јесу „обрасци лоших и прекорних живота". Да би се оправдао што у своје дело умеће и такве обрасце, он се у *Деметрију Полиоркету* (1) позива на своје земљаке, Исменију из Тизбе и Антигениду из Тебе, славне аулете: „Као што је Тебанац Исменија својим ученицима обраћао пажњу не само на добре него и на лоше фрулаше и притом говорио: Овако се у фрулу мора

да свира а затим опет: Овако се не сме да свира; и као што је Антигенида мислио да би млади људи добре фрулаше слушали с много већим уживањем кад би познавали и лоше, тако и ја мислим да ће човек бити утолико ревноснији и спремнији да лепши и бољи живот не само посматра него да га и подражава уколико познаје живот рђав и прекоран." — У *Емилију Паулу* (1) он историју посматра као огледало у коме себе посматрамо да свој сопствени живот упоређујемо с врлинама великих људи и да га према њима удешавамо. Јер, као што каже у *Периклу* (2) свако добро о коме читамо привлачи нас моћно и усађује у нама тежњу и јаку одлуку да сами створимо слично дело. Према томе, Плутархови животи нису друго него обрасци (*Арат* 1) за правила која Плутарх развија у својим етичким списима.

Позната је погрда којом су се суревњиви Атењани бацали на Беоћане, иако су ови имали богат политички и просветни живот. А шта је Плутарх као Беоћанин мислио о Атењанима? Од 24 биографије у којима је реч о знаменитим Грцима у десет њих он описује животе славних Атењана. Осим тога, нико као он није умео да нађе вечне речи о лепоти уметничких споменика у Атени. У *Периклу* (13) каже он о њима: „Тако су се та дела дизала, дивна својом величином, а ненадмашна својим обликом и својом лепотом.,. Због своје лепоте могла су она да већ од почетка важе као стара, класична уметничка дела, а својом младачком свежином остављају још и данас утисак да су нова и савремена. Она као да цветају младошћу која им од века до века даје девичанску чистоту. Човек би рекао да у тим делима веје мирис вечнога цвећа и да у њима живи душа која не стари". Кад је Плутарх то писао, грађевине су још стајале у пуном свом сјају. Од тога времена прохујале су над Перикловом Атеном већ две хиљаде година, и над остацима акропољским свет још и данас понавља Плутархове речи: да та дела не старе него живе и дишу. И данас кад се човек попне на Акрополу, чини му се као да су уметници и радници отишли на кратак подневни одмор, те очекује да ће их видети где се уз Пропилеје враћају да продуже прекинути посао. Тако се племенити Беоћанин одужио Атењанима!

Због своје неизмерне разноликости, монументални *Упоредни животописи* мудраца из Херонеје иду међу најбогатије руднике ствари што их је старина оставила. За сунце што трагично погину на херонејском пољу Херонеја роди кроз Плу-

тарха друго сунце из кога зрачи не само цела стара Хелада него и цео стари Рим са бескрајно разноликим странама и са најзнаменитијим својим претставницима. На томе сунцу, све до наших дана, грејали су се веома различни духови. Сликари, вајари, драматичари као Шекспир, Корнеј, Расин, писци као Сервантес, Монтењ, Бекон, Шатобријан, песници као Гете и Шилер, музичари као Бетовен, војсковође као велики Конде, па моралисти, политичари, државници, историчари, нису ниједно дело толико читали и употребљавали као Плутархове биографије. Оне су вршиле велик утицај и на владаре. Философ на престолу, Фридрих Велики, говорио је о њима: „Налазим ту веома поучне догађаје сваке врсте; они заслужују пажњу сваког човека који превађује пут кроз овај пакао назван светом". Као Александар Велики *Илијаду*, Наполеон је у својој ручној библиотеци, од младости све до доласка на престо и по силаску с престола, свагда носио дело херонејскога биографа, који, као Карлајл, као Ниче, као Божа Кнежевић, налази да се историја прикупља и живи само у лавовски великим људима. Како Плутарх може да утиче на војнике, то показује и британски генерал Чарлс Гордон, бранилац Картума: у свом дневнику он се жали што наш биограф није више општа лектира те изјављује да би у рукама својих младих официра више волео да види Плутархове *Животописе* него ли гомилу књига о ратној вештини и тактици. У исто време Американац Ралф Валдо Емерсон писао је да не може Плутарха читати а да му крв брже не заструји. У чланку што га је написао као увод за превод Плутархових *Етичких списа* каже он: „Где се људи још веома интересују за Сида, за приче о Краљу Артуру, за Кромвела, Нелсона, Бонапарту, ту треба да постоји и Плутарх, који је античком свету разделио награду племенитог витештва и написао историју Леониде, Агесилаја, Фокиона, Епаминонде и других" (Works 3,351). Напослетку, као енглески генерал младим официрима, тако и Емерсон својим младим земљацима, пре него отпочну политичку каријеру, препоручује да читају Плутарха. И отада у Америци, која је дала два плутарховска хероја, два ликотворца младе Америке, Вашингтона и Франклина, херонејски биограф ушао је у друштво писаца који се најревносније читају. Плутарх је кроз векове био учитељ свима просвећеним народима. Колико је он у Француској испунио своју мисију као моралист и педагог, показује изјава коју је дао Октав Греар: Плутарх је делао на васпитању Фран-

цуске а тиме и на васпитању света.[1]) И доиста у Француској, која је одувек имала смисла за филозофију здрава живота и заносила се за херојима и своје земље и старине, Плутарх је читан више но у ма којој другој земљи, и у Француској израз „héros de Plutarque" постао је пословица.[2])

У чему је тајна толиког утицаја Плутархових списа? На то питање као да је најкраће и најбоље одговорио Т. Момзен: „Има моћнијих талената и дубљих природа, али једва да постоји који други писац који би умео с тако срећном мером да се ведро снађе у оном што је нужно и да као он својим списима удари печат свог душевног спокојства и своје животне среће".[3])

Данас је у Европи Плутарх поново постао актуалан: ходећи кроз векове, он је постао део европског човека, који се у тежњи да себе упозна мора свагда поново да се враћа к њему. Обистињује се оно што је о њему рекао Емерсон, његов амерички апостол: „Докле год буде било књига, Плутарх ће од времена до времена непрестано бити откриван" (Works 3,353). Недавно је у Лајпцигу Кренерово издавачко предузеће (Alfred Kröner Verlag), које из прошлости издаје само оне писце чији дух дејствује и у модерном схватању света и живота, донело избор из Плутарха под насловом *Griechische Heldenleben* у преводу и с уводом Виљема Акса. Новом преводиоцу за његов превод служио је као основа стари Калтвасеров превод, који је своме времену учинио веома знатне услуге. То ново интересовање за Плутарха произлази отуда што ми данас живимо у времену у коме моћни појединци као политички вођи (на пр. Лењин, Ганди, Кемал, Масарик, Мусолини, Пилсудски, Хитлер и други) пресудно утичу на судбину појединих држава и народа а Плутарх баш и јесте писац који је више ценио индивидуалност него ли историјске догађаје и у радњама и делима крупних и моћних историјских личности налазио формулу за решавање потреба њихових времена, те их сматрао за одреднике целокупне историје човекове. Савремен је Плутарх, не само данас него и свагда, нарочито стога што се у њему налази место о коме треба да размишљају сви они који управљају државним пословима: „Од свих врлина што их је Аристид имао највише је на се привлачила пажњу народа његова праведност, јер она

---

1) Octave Gréard, *La Morale de Plutarque* 3 éd, Paris 1880, pg. 381.
2) Brunetière, *Hist. de la Litérat. française class.* I 521.
3) *Röm. Gesch.* V 251 и даље.

доноси најтрајнију и најраширенију корист. Стога је сиромашан човек из народа стекао надимак, који би и краљу, чак и богу, највише пристајао, надимак *Праведни.* Тај надимак није пожелео ниједан краљ ни владар, него су више волели да се називају „Рушиград", „Мућа" и „Победник", а неки чак „Орао" и „Соко", зато што су, рекао бих, више ценили славу моћи и власти него славу врлине. Па ипак ми се чини да се божанство с којим се краљеви увек упоређују и доводе у родбинство, одликује овим трима особинама: вечношћу, моћи и савршенством. Међу овима савршенство је, неоспорно, најузвишенија и најбожанственија. Јер вечност припада и простору и елементима, велику моћ имају и потреси, муње, вихори и усталасане воде, а правда и праведност само су особина божанства, и то само зато што је оно дух и ум. У људи три су осећања према божанству: дивљење, страх и поштовање. Они му се диве и славе га због његове бесмртности и вечности; боје га се и стрепе пред њим због његове неограничене моћи; али само због његове праведности могу да га воле, поштују и обожавају. Него, иако су људи такви, ипак желе себи бесмртност, за коју наша природа није способна, и моћ. која већим делом зависи од случаја, а врлину, једино божанско благо које можемо постићи, запостављају! То је велика самообмана. Јер животу у моћи, власти и великој срећи праведност даје божански карактер, а неправедност животињски" (*Аристид* 6).

Положај Плутархов у једном времену зависиће свагда од тога какво схватање историје преовлађује у том времену и од начина како се у њему историја пише. Ако се у данашње време, које је обележено машинизмом и растуреношћу духовног јединства, спољашњом реглементацијом и аморалистичким склопом живота, захтева од историографије не само да доноси сазнање и голе чињенице него и да изазива стваралачки занос, иницијативу и прегалаштво, онда је Плутарх, и као биограф и као моралист, еминетно писац у таком смислу, и ту лежи главни узрок што се свет данас поново интересује за њега.

И наш свет осетио би благотворан утицај кад би походио старог биографа и мислиоца, а његов дом је још увек гостољубив, као што сведочи цео просвећени свет који га је посећивао. Мудри и симпатични господин провео би вас најпре кроз Херонеју па одвео до лава, који верно чува прах и кости старе бесмртне грчке величине. Ту би вам испричао историју витезова неодољиве „свештене чете": како су се на гробу хероја

Јолаја заклињали да никад неће остављати један другог и да ће, као он, умирати с раном само на грудима; затим, како је сјај њихова јунаштва заблистао у боју код Мантинеје, где је пао Епаминонда с другом Кефисодором, и тај традиционални сјај одржао се све до битке код Херонеје, где су сви изгинули, без страха од смрти, верни заклетви. Кад је краљ Филип, после свршена боја, обилазио разбојиште и видео чету целу покошену, где је сваки добио рану само у груди, болно је завапио: „Леле онима који о таквим јунацима зло мисле!“ И варварскога краља „зазебе на дну срца, ко леден јем ратом леден шиљак душу да му дирну“, јер га жива победише мртви Тебанци као Мажураниħева Смаил-агу мртви Црногорци. Потом би вас позвао кући, љубазно вас посадио уз софру, понудио вас печеном пловком или гуском, укусном јегуљом из језера Копаиде, и уз добро беотско вино износио вам из живота старих државника и хероја оно што човечанству свагда треба. Своје причање заслађивао би песничким местима, а нарочито упоређењима, која он толико воли да је једну књигу о дужностима у браку целу испунио само њима. Многи су били озарени после такве посете: читањем етичких уџбеника још ниједан човек није постао морална личност, него само васпитним утицајем што га је на њега вршио који моћни било историјски било живи карактер.

Д-р Милош Ђурић

Спорт и медицина[1]

Када неко буде хтео, много после нас, да дâ главне карактеристике културне историје из почетка двадесетог века, мораће споменути, поред научних тековина, нарочито на техничком пољу, као битне одлике данашње културе, које су такорећи измениле друштвени поредак после светског рата: подизање општег стандарда живота, омогућено политичким променама и послератним економским благостањем, као и напретком медицине и хигијене напосе, затим огромну улогу дневне штампе и штампе уопште и напослетку непобитни утицај спорта на телесне и душевне одлике савремених, нарочито млађих послератних генерација.

Телесно вежбање заузимало је још код старих културних народа, Грка и Римљана, видно место у друштвеном животу.

1) Предевање одржано на Конарчевом народном универзитету у Београду.

Кроз векове, спорт се одржавао, под разним облицима, према политичким, верским и културним приликама времена, али је то била обично привилегија појединх друштвених слојева, који су се њиме бавили повремено и више индивидуално, обично за разоноду а не у одређеном циљу.

Тек у новије доба, благодарећи општим политичким и друштвеним променама, нарочито после светског рата, спорт, под којим подразумевамо све врсте телесног вежбања у најширем смислу, спроводи се рационално и систематски и на тај начин добија одређен циљ. У неким земљама држава је узела контролу спорта у своје руке, желећи да од првобитног индивидуалног и повременог уживања у покрету тела, створи здрав и отпоран нараштај, како у телесном тако и у душевном погледу, способан да преузме све послове и дужности на којима једна држава почива.

Због тога не треба се чудити што о таквом спорту, какав је данас, треба водити бригу, јер како се њиме баве велике масе, зло, које може настати услед непаметног и несистематског његовог спровођења, може да буде безгранично веће од користи која би се могла очекивати.

Није потребно ни подвлачити да је бављење спортом толико везано за конституцију и здравствено стање спортисте, да су самим тим лекари најпозванији да дају мишљење, правац и упутства за све што са физичким васпитањем и спортом стоји у вези.

За све који се баве спортом, питања, која се са практичног гледишта прво намећу, следећа су: ко може да се бави спортом? Може ли телесно вежбање да буде штетно по здравље и када? Која врста спорта захтева највећи мишићни напор а која мањи, према томе ко, према свом здрављу и конституцији, треба да се бави једном спортском граном а ко другом?

*

Да би одговорили на та питања, морамо се изближе упознати са променама које наступају у организму за време мишићног рада.

Сви знамо да напр. после трчања, тркач тешко дише, да су му срчани откуцаји убрзани да се осећа заморен. Откуда те промене у мишићима, у дисању и у срчаном раду?

Мишићни рад повећава број *срчаних откуцаја* (пулса) у минути. То повећавање зависи од броја откуцаја у миру, од величине мишићног рада и од степена тренинга. Ако узмемо да

нормално пулс износи око 70—80 у минути, онда за време, или непосредно после мишићног рада, може бити око 180—200 па чак и преко 200 у минути. И то у почетку рада наступа нагло убрзавање срчаних откуцаја за време првих 2—10 минута, а доцније, ако се рад настави, то бива све мање и мање док не достигне највећу вредност. Као што рекосмо, пулс за време мишићног рада ретко пређе 200 у минути, (критична фреквенција по Венкебаху). Ово убрзање пулса бива на рачун скраћивања времена трајања одмора срчаног мишића између два скупљања. Само трајање скупљања срца смањује се мање, али је то смањивање изразитије код особа које нису навикнуте на физички рад (нетренираних). Повратак пулса на почетну вредност бива после дужег или краћег времена, према величини мишићног рада.

Питање зашто се пулс нагло повећава при физичком напору није решено. Постоје две могућности: 1. или због промена у промету материја у организму или 2. због рефлекторних надражаја преко нерава. Како убрзање пулса наступа већ после неколико тренутака од почетка рада, прва претпоставка је мало вероватна док је друга могућа. Интересантно је напоменути да су неки приметили нагло повећање пулса већ при самој претстави мишићног рада, на пр. у хипнози.

Време крвотока, (оптицања крви) при мишићном раду је скраћено. Ако се узме да време оптицања износи нормално 21 секунду, онда при раду од 300 mkg. у минути, оно се смањује на 15 секунада, а при раду од 800 mkg. на 10 секунада; при максималном раду од 1300 mkg. на 8,7 секунада. И сама *количина крви* за време рада повећава се и то отприлике за 10% од првобитне вредности. Ова количина убачена је у крвоток из тзв. крвних резервоара (на првом месту слезина, затим јетра итд.). Према томе ако у једном организму у миру протиче 5 литара крви, за време рада кружиће око 5 и по литара.

За време мишићног рада количина крви коју срце избаци у једној минути *(минутни волумен срца)*, која се израчунава из количине крви коју срце избаци за време једног скупљања (волумен систоле) и броја срчаних откуцаја у минути, (пулс), такође је повећана, нарочито у почетку мишићног рада. Ово повећање бива упоредо са количином утрошеног кисеоника приликом рада. За време одмора, минутни волумен срца нагло опада.

Многим проучавањима утврђено је да после мишићног

напора *срце се смањује.* Ово смањивање траје обично пола часа, па и више часова после завршетка мишичног рада. Рентгенском кинематографијом доказано је да се у почетку мишићног рада ствара мало, краткотрајно и пролазно повећање срца; за време рада на ергометру, величина остаје непромењена, док одмах по завршетку наступа смањивање срчане сенке.

Према томе, погрешно је мишљење да за време мишићног рада наступа проширење срца; у сваком случају ово није могло бити доказано рентгенском кинематографијом. Тачно објашњење промене срчане запремине за време и после мишићног рада, тешко је дати. Изгледа да ова промена стоји у узрочној вези са повећаним пуњењем срца у почетку физичког напора.

У почетку повећаног рада, из мишића придолази у срце већа количина венозне крви. Док пулс расте упоредо са количином венозне крви која долази у срце, запремина срца остаје непромењена. Али, наступа тренутак кад број срчаних откуцаја у минути престане да се повећава, те није довољан да прилив крви правилно регулише и због тога се срце увећава услед примања те веће количине крви. После завршеног мишићног рада престаје прилив венозне крви у срце и због тога се оно смањује.

Крвни притисак за време мишићног рада расте (50—60 мм.) и то максимални (систолични) увећава се за отприлике 30% при мишићном раду средње величине, док се са минималним (дијастолични) притисак само незнатно мења.

После мишићног рада, притисак крвни опада (за 10—35 мм) међутим ово упоређивање крвног притиска пре и после неког такмичења није тачно, јер треба знати да већина пре утакмице има тзв. такмичарску грозницу (Startfieber, по Херксајмеру), те је тада и крвни притисак повећан услед психичких фактора. Ово у толико је вероватније што пада у очи да је повећавање притиска у толико незнатније у колико је особа више навикнута на утакмице. Али, како се притисак повећава за време мишићног рада и у хипнози, значи да постоје и други фактори који га утичу. Међу овима на прво место долази повећање минутне запремине срца и убрзано струјање крви. Код старијих особа и спортиста који тренирају у висинским пределима, ове промене су још знатније.

После завршетка мишићног рада *број црвених крвних зрнаца* и количина хемоглобина у њима повећана је за 10%. Ово повећавање наступа због повећане количине крви у крвотоку (из

резервоара крви) и због губљења воде из организма, те крв постаје гушћа. Код дужих напора, нпр. код маратонских тркача, утврђен је повећан број младих крвних зрнаца што се објашњава чињеницом да смањена количина кисеоника у организму изазива надражај на коштану срж, која ствара црвена крвна зрнца, те ова, још незрела, улазе у крвоток. Исто тако и број белих крвних зрнаца увећан је после рада.

Познато је да се *дисање* убрзава при мишићном раду. Ово наступа услед тога што се при њему ствара млечна киселина у мишићима, која улазећи у крв ремети равнотежу у њој у смислу повећавања угљене киселине, која пак дражи центар за дисање у продуженој можданини и због тога оно се убрзава. Не само да је дисање убрзано, већ је и дубље, тако да се количина удисаног ваздуха јако увећава.

У почетку мишићног рада организам узима већу количину кисеоника но што излучује угљене киселине те због тога је респираторни количник релативно низак. У току рада он стално расте тако да наступа тренутак кад је излучивање угљене киселине веће од количине утрошеног кисеоника и због тога је респираторни квацијент изнад 1, некипут око 2. Ако се рад продужи, вредност опада.

За време одмарања, после мишићног рада, количина утрошеног кисеоника опада и то у почетку јаче, а затим све слабије. Ово наступа због тога што се оксидативно неутралише прво млечна киселина створена у мишићима, а затим постепено она количина у крви и осталим органима. Међутим треба напоменути да и ако постоји сигурна веза између млечне киселине у мишићима и крви и утрошеног кисеоника у организму њихов однос није пропорцијоналан и потрошња кисеоника опада много спорије од количине млечне киселине у крви. Чак и после 24—48 час., потрошња кисеоника је још повећана. Доказали смо да то стоји вероватно у вези са повећаном функцијом тиреоидне жлезде.

За време мишићног рада, *артерска крв* садржи пропорционално више кисеоника од венске, јер је у то време искоришћавање крви у ткивима повећано. Ово је највише изражено у пределу мишића који учествују у физичком раду, док у осталим мишићима, и ако постоји извесно повећање, ипак је мање изражено. Тачно објашњење за повећану количину кисеоника у артерској крви тешко је дати, али изгледа вероватно да је то због тога, што је за време мишићног рада дисоциацијони однос између

присутног кисеоника у плазни и његовог продирања у црвена крвна зрнца, повећан. На тај начин, хемоглобин много лакше и брже прима кисеоник у плућима. С друге пак стране одавање тако примљеног кисеоника ткивима много је лакше из истих разлога. Томе треба додати и чињеницу да је за време мишићног рада телесна температура повећана, а да ова убрзава продирање кисеоника у ткива. Ови су услови врло важни, јер без њих, услед убрзаног крвотока за време мишићног рада, ћелије не би имале доста времена да искористе пружену количину кисеоника.

За време мишићног рада, *срчани мишић* као и остали скелетни мишићи оних делова који највише учествују у раду, примају већу количину крви. Израчунато је да срчани мишић за време физичког напора организма, пропушта седам пута већу количину крви кроз сопствени крвоток (артерије коронарије), док остали мишић, чији су капилари у то време 3—4 шири у пречнику, и који садрже 10—20 пута више капилара који пропуштају крв, него у миру, пропуштају 6—8 пута више крви.

Количина *млечне киселине* у крви повећава се за време мишићног рада. Ово повећање зависи од дужине и величине рада. Ова киселина која постаје у мишићима за време рада, ствара се из гликогена тј. једног угљеног хидрата. После завршетка рада, млечна киселина, која је из мишића прешла у крв, у њој постепено нестаје и то на тај начин што се један већи део поново претвара у гликоген, док је други оксидисан и претвара се у воду и угљену киселину. Узгред да споменемо да је код срчаних болесника количина млечне киселине већ повећана у крви због поремећаја у оксидацији и вероватно ресинтези, а при мишићном раду ствара се више него код здравих. Због тога ови болесници тако тешко подносе сваки физички напор. Против стварања млечне киселине за време мишићног рада, организам се и сам бори на тај начин што у то време излучује је у мокраћи и у зноју (на пр. у дресовима фудбалских играча). Али, те количине су мале у односу на њен садржај у крви.

Као што смо већ видели, главни извор за *мишићну енергију* претставља једна врста шећера, тз. гликоген. Он се налази у већим количинама у мишићима и у јетри. Већ у почетку мишићног рада, његова се количина у овим органима смањује, да би за време одмора, опет достигла своју првобитну вред-

ност. Само то враћање гликогена, нарочито у јетри, бива доста споро. Да се за време рада шећер, депонован као резерва у у организму, заиста троши, најбољи је доказ чињеница да је његова количина у крви, за врема рада, јако смањена (нормално је око 100 мгр. %, док за време рада може да падне чак до 20 мгр. %), да би се после рада вратила не само на првобитну вредност, већ и да је превазиђе (до 160 мгр. %). Али, после тешког и дуготрајног рада ово враћање количине шећера на своју првобитну вредност изостаје, јер су резервоари шећера у организму истрошени, те због тога треба дуже време да се количина надокнади.

Помоћу разних метода утврђено је да се срце не повећава при сваком спорту подједнако. Тако док се код пливача, боксера и тешкоатлетичара оно не повећава много, дотле је напротив, код маратонских тркача, смучара и веслача увећано. Према свему, изгледа да је срце велико код оних спортиста који се баве врстом спорта, који изискује стално и интензивно напрезање. Питање још није решено да ли то повећавање настаје услед срчане хипертрофије, тј. због тога што се сâм срчани мишић повећава услед непрекидно јаког напрезања или је оно последица проширења тј. олабављења срчаног мишића. Прва претпоставка изгледа вероватнија.

Тренинг

Позната је чињеница да много лакше подносе физички напор они који су на њега навикнути. Према томе, тренинг је прилагођавање организма да мањим напором поднесе већи рад.

Због тога се тренирани спортиста разликује од нетренираног. Док нетренирани, већ после мањег мишићног рада, добије нагло и велико повећавање *срчаних откуцаја* у минути, дотле је код тренираних, већ у миру, број пулсева много мањи (око 60 у минути). За време мишићног рада счрани откуцаји нису толико убрзани као код нетренираних, нити достижу онолики број, а пулс се много брже враћа, по завршетку рада, на своју почетну вредност. Па не само срчани рад, већ и остале функције организма показују прилагођавање, тако да је целокупан механизам прилагођен на то да промене које настају услед повећаног рада скелетних мишића што мање ометају правилну и нормалну функцију свих органа. У групу тих целисходних прилагођавања функција организма, спада на пр. *крвни притисак*, који је, код тренираних нижи, како пре, тако и после мишићног рада. Даљи

пример је чињеница да је код тренираних број *црвених крвних зрнаца* повећан. Ово настаје због тога што је за време рада повећана потрошња кисеоника у ткивима, те због повећане потребе за овим елементом, црвена крвна зрнца се умножавају, јер су они главни преносиоци кисеоника из плућа у ткива. Што се тиче *дисања,* оно је по броју удисаја слично код нетренираних и тренираних, само што је код последњих оно дубље те и искоришћавање кисеоника боље, тако да они, и при смањеном броју удисаја (од прилике 10—12 у минути у миру,) имају повећан *виталнн капацитет плућа.* (Код неспортиста витални плућни капацитет износи око 3250—3500см^3 ваздуха и добија се из збира респираторног ваздуха (500 см^3), резервног ваздуха (1500 см^3) и комплементарног ваздуха (1500 см^3) т.ј. претставља целокупну количину издисаног ваздуха при најдубљем издисању).

Ако тренинг није спроведен како треба, нарочито, што се врло често догађа, ако се форсира до мексимума, може наступити стање тзв. *прекомерног тренинга („претренирани спортиста").* Спортиста, који је прешао дозвољену границу тренинга, услед нередовног или претераног тренирања, нема више воље за спорт и вежбање, изгледа блед, заморен, има рђав апетит, слабо спава, а нарочито губи у телесној тежини. Ово последње, сигуран је знак претераног тренинга. Када ће то наступити, не може се рећи, јер су издржљивост и отпор организма, како за болести, за психички и физички рад, тако и за тренинг, увек различити, т. ј. индивидуални. Херксајмер сматра да психички моменти имају често пута велики значај. Тако је он видео да је један спортиста из одличног тренинга прешао у стадиј претераног тренинга због смртног случаја у породици, док је други због несрећне љубави. Према томе, прекомерни тренинг је оно стање у коме је смањена способност организма за физички рад и отпор на замор, из различитих узрока, међу којима и душевна осећања заузимају значајно место.

Спортски типови (по Херксхајмеру).

Људи се разликују како по својим душевним, тако и по физичким особинама. Према томе, сви нису подједнако способни за разне позиве, ни за разне спортове. Познато је да један тешкоатлетичар има друкчију телесну структуру од једног футбалског играча или тркача на дугим стазама. Дуго време постављало се питање да ли само врста спорта утиче на

телесну структуру или у једној спортској грани успевају они који већ имају подешен телесни склоп за дотичан спорт. Друга претпоставка је вероватнија. Тако је сигурно да је за маратонског тркача погодан спортиста малог раста (165—168 см. висине), са витком, грацилном мускулатуром. Тркач на стазама средње дужине већи је по расту (око 175 см.), јер мора да прави дуже кораке. Напротив, тркач на кратким стазама треба да је средњег раста, нежног физичког склопа, са витком или јако израженом мускулатуром бутина. Скакачи су високи (178 см.) и имају дугачке бутине, док им је горњи део тела неразвијен, што је врло погодно за врсту спорта којом се баве. Спортисте који се баве бацањем кугле, диска или копља имају дугачке руке и развијену мускулатуру. Тешкоатлетичари су малог раста танких ногу, али снажне мускулатуре плећа и мишица. Пливачи имају развијено поткожно масно ткиво, слично женама; поред тога, велики грудни мишић им је јако развијен. Напослетку, веслачи су високи, дугачких ногу и руку (на пр. Далматинци).

Према овим карактеристикама лако би било одредити који је спортиста за коју врсту спорта најподеснији, у којој ће имати највише изгледа на успех. Али, овакво опредељивање врло је тешко већ и због разних психичких фактора (већа љубав према једном спорту, утицај средине, материјалне прилике и т. д.)

Често се поставља питање може ли спорт и колико да проузрокује *повреде* на разним органима, на првом месту костима и зглобовима. Ово питање проучавано је последњих година у медицини врло много и резултати нису сигурни ни убедљиви. Одлични познаваоци овог питања, међу којима и Херксхајмер, тврде да промене на костима и зглобовима могу настати једино услед спољних повреда, које су, истина, у вези са спортом, али не постају као његова последица. И заиста ако се пажљиво посматрају промене на зглобовима и костима, на радиографијама, видеће се да су те промене толико незнатне да скоро не долазе у обзир.

*

Смрт од спорта, па и за време спорта, врло је ретка појава. Ако изузмемо несрећне случајеве, (алпинизам, случајно дављење пливача) најчешће страдају боксери и пливачи. Већина смртних случајева за време боксовања, последица је изливања и скупљања крви испод мождане опне, услед пада после нокаута (механичка повреда). Ређе смрт наступа због рефлексног заустављања срца после удара у предео каротиссинуса (на врату).

Велика већина смртних случајева при пливању остаје загонетна. За објашњење ове појаве постоји неколико претпоставки, али ниједна није сигурна.

*

Свако доба живота треба да има своје телесно вежбање, свој спорт. — Дете до 6 године не треба никакво планско вежбање, јер у игри цео дан се креће. Али већ од шесте године, кад полази у школу, мора више да седи, а и духовно се више напреже. Због тога дете мора у то време да почне са гимнастиком која треба да се састоји поглавито у покретима (ритмичко вежбање — шведска гимнастика). Већ од десете године, оно треба да почне да се бави спортом, наравно сходно својим годинама. За дете у томе добу, најподесније су вежбе на справама (соколство), лака атлетика (напр. трчање на стазама од 25 и 50 м.) итд. У добу пубертета (14—15 год.) дечаци већ желе да се баве свима спортовима којима и одрасли. Али, како њихови органи нису још довољно развијени, треба их постепено привикивати (напр. трчање на 100, па на 200 метара, скакање итд.) Од 17 год. дечаци могу да постепено пређу на све спортове, али треба увек пазити да се такмиче само са вршњацима, да се не би пренапрезали.

И код одраслих постоји разлика у способностима за различите спортове у разном добу старости. Тако особе између 18—26 год. најпогодније су за спортске подвиге у гранама у којима брзина игра претежну улогу (на пр. трчање на кратким стазама). У тридесетим годинама најбоље успехе показују у спортовима у којима се тражи снага и издржљивост, док у четрдесетим постоји још могућност за ове спортске гране, али опада способност за брзину и спретност. У томе добу, тешко је већ учити нове спортове. Исто тако ако већ не постоји известан тренинг, треба бити опрезан у спортовима који захтевају јаче напрезање, јер су промене у прибору за крвоток код старијих много већи при напору, него код млађих.

Жена и спорт

У погледу женииног бављења спортом, свакодневно наилазимо на два супротна гледишта. Једни сматрају да жена не треба да се бави свима спортовима, јер њено тело није за то подесно и јер извесни спортови врше штетан утицај на њену психу, те на тај начин стварају мушкобање. Други пак истичу многобројне примере жена-спортискиња које и поред многих

спортских подвига нису осетиле никакве штетне последице на своме организму.

Ми сматрамо да ни једна, ни друга намају потпуно право. Истина је да је са физиолошког гледишта женски организам слабији, али у толико су могућности и постигнути рекорди мањи. Познато је колико женски рекорди заостају за мушкима. Исто тако неки спортови, због анатомске грађе женског тела нису погодни за жене, на пр.: трчање на кратким стазама, јер жена има широку карлицу, релативно кратке ноге, те је због тога координација покрета при трчању отежана. Исто тако рад на разбоју је често пута отежан, јер због ширине карлице, ове морају бити доста размакнуте. Али, у неким спортским гранама жена може, бити боља од човека, због подеснијег састава њеног тела, на пр. у пливању, услед веће количине поткожног масног ткива и због равномерније расподеле телесне тежине.

Што се тиче утицаја спорта на материнство, мишљења су подељена. Док једни лекари за женске болести, сматрају да спорт неповољно утиче, т.ј. отежава порођај (Селхајм) дотле су други супротног мишљења. Исто тако не постоји апсолутно правило о терању спорта за време менструације. Из једне велике статистике једне немачке лекарке произилази да се од оних које су се бавиле спортом пре пубертета само се 22% жена сасвим уздржавају од спорта за време менструације, док 25% делимично; остале у 33% случајева сасвим се уздржавају од спорта за време менструације, док 50% делимично. По другој статистици 40% жена не терају спорт за време менструације.

Из свега се види да нема општих правила за женин однос према спорту. Ипак сматрамо да при бирању спорта, жена треба да се увек пре определи за онај спорт који је не само здравији и подеснији за њено тело, већ који не стоји у опреци са естетским осећањима и који ће сачувати њену женскост. Због тога мислимо да су за жену подеснији: хазена, тенис, пливање, смучарство, а непогоднији: тешка атлетика, боксовање, веслање, јер захтева велики и сталан напор, итд. За време трудноће, прва и последња три месеца жена не треба да се бави спортом, а исто тако много је паметније и предострожније да то чини и за време менструације.

Хигијена спорта

Хигијена спорта поклапа се углавном са хигијеном свакидашњег живота. Што се тиче исхране, спортиста треба да зна

да је обична, мешовита храна најподеснија како уопште, тако и за време тренинга. Нарочита јела су непотребна. Позната је чињеница да спортисте пре и за време утакмице радо једу шећер и чоколаду, тј. угљене хидрате, јер су ови извори енергије за мишићни рад. Из истих разлога и деца воле слаткише. Препоручује се као корисно да се бар 2 часа пред утакмицу не узима никаква храна и да се за време тренинга не пије више од литре и по до две течности за 24 часа. Спортиста за време тренинга или пред утакмицу мора да спава 8 часова. Одевање треба да је подесно спорту којим се бави. Не може се сигурно рећи да ли претерано пушење изазива тровање у организму. Напослетку алкохол и ако у почетку потстицава мишићни рад, после 10—40 мин., смањује га. Због тога спортисте треба да га избегавају.

Утицај масаже на мишиће није још јасан. Прво се мислило да оно доприноси убрзавању излучивања млечне киселине из мишића, али се доказало да је то нетачно, јер оно подједнако брзо нестаје из мишића са или без ње. Масажа изазива повећано излучивање течности из организма (мокраћа) и штетних састојака у њој. Да ли масажа утиче и на крвоток, како се обично мисли, уколико и како, за сада није познато.

Спортско-лекарски преглед

Спортски лекар мора не само да има једно солидно медицинско знање, већ мора да је и одличан познавалац спорта. Због тога се од спортских лекара тражи, напр. у Немачкој, да је бар годину дана био активан члан признатог клуба, затим да је присуствовао бар једном курсу за спортске лекаре.

Спортски лекар мора, поред општег прегледа, према правилима како то чине сви лекари, да изврши и спортски преглед који почиње испитивањем којим спортом се бави. које време, да ли са успехом, је ли трениран или није, је ли почетак или учествује на утакмицама и т д. Затим мора да пређе на функционално испитивање срца (чучањем и устајањем са столицом у руци). Из целокупног прегледа спортски лекар закључује може ли дотични да се бави спортом и у којој мери.

*

Тачно познавање физиологије мишића и промена које настају услед мишићног рада, неопходно је не само спортском лекару, него и сваком спортисти, који жели да се озбиљно, рационално и корисно бави спортом. Спорт не треба и не сме

бити циљ, али се њиме може постићи не само телесна, већ и духовна равнотежа. Због тога, дужност је државе, спортских савеза, клубова и сваког правог спортисте да увек имају у виду да је спорт најбоље средство којим се постизава здрав нараштај који ће знати искрено, одважно и радосно да прихвати све дужности које од њага држава и друштво очекују. Само у том случају, наш век ће моћи с правом да се поноси називом: веком спорта.

Д-р Лазар Сп. Станојевић

Екстаза Јованке Орлеанкиње[1])

У Четрнаестом и Петнастом веку, на земљишту северне Француске водле су се готово непрекидно борбе између завађених на смрт династија, и то између династије Валоа и Плантагенета. Главни предмета тог крвавог спора била је француска круна. Пра-узрок те династичке борбе датира од 1154 године. Те године на енглески престо дошао је један француски херцог, који је носио титулу „Херцог од Нормандије, Господар од Анжу-а и Мена, од Поатуа-а и Гијене". Кад је ступио на енглески престо, тај исти херцог добио је титулу Хенрика VI, и, тако, постао оснивач нове енглеске династије, и то династије Анжу-Плантагенет. Како је имао, под собом више француског него енглеског земљишта и како је имао, укупно, више земљишта него француски краљ, то је овај енглески краљ и сви његови наследници сматрао да има првенствено право и на француску круну. Кад је 1328, у Француској изумрла династија Капетовића и на престо дошао најближи рођак изумрле династије Филип од Валоа, са титулом Филип VI, — онда је енглески краљ, Едуард III, син ћерке Филипа III, протумачио, да он има веће право наслеђа на француски престо. Године 1340, он је узео за себе и своје наследнике нову титулу и то титулу „Краља Енглеске и Француске".

После смрти Едуарда III, дошао је на престо његов ратоборни син, познат у историји под називом „Црни принц." Он је први започео оружну борбу за француски престо и у биткама код Греси-ја и Поатијер-а, на француском земљишту, нанео је прве и тешке поразе војсци француског краља. Започета борба наставила се доцније с краћим или дужим прекидима и пролазила у току доцнијих деценија кроз безброј фаза. Крајњи резултат свију тих ратова био је тај, да су Енглези најзад доспели до ивице саме коначне победе)

1) Из књиге „Лекарске тајне", која је у припреми.

Енглези су постали господари целе северне Француске заједно с Паризом и на њихову страну прешао је највећи део француског племства, високог свештенства и грађанства.

Француски краљ био је у ово време, због заузећа Ренса још некрунисан Дофен. Пред навалом енглеских сила, он се са својом војском повукао на југ Француске, јужно од реке Лоаре. Када је енглеска војска кренула победоносно за њим и када је опсела главни град, ослонац и кључ јужне Француске, варош Орлеан, онда је Дофен потпуно клонуо духом и већ се почео припремати за бекство у Шпанију или Шкотску.

У источној Француској, близу немачке границе, на левој обали реке Мааса, у Лорени, налази се село Domremy. У том селу је почетком Петнаестог века живео један сиромашан сељак, по имену Jacques d'Arc. Он је са својом женом, Isabelle Romée, имао три сина и две ћерке. Једна од кћери, звала се Јованка, Jeane, па, дакле, по имену и презимену „Jeane d'Arc" — „Јованка од Лука". Она се родила негде око 1412. Сиромашна и неписмена сељачка девојчица Јованка је расла у кући својих родитеља и била мирно, послушно и вредно дете. Од остале сеоске деце она се одвајала јако својом изузетном чедношћу, необичном добротом и јаком побожношћу. Својом добротом и кроткошћу, она је толико падала у очи своме селу, да су људи о њој говорили, како и птице у пољу и шуми не беже од ње, већ јој радо падају на руку, чим би им пружила храну. Својом необичном побожношћу, Јованка је такође падала у очи целом сеоском свету. Она је редовно посећивала службе божје у цркви и у њој се молила Богу са дубоким заносом.

Године 1424, енглеска војска почела је нападати и на долину реке Мааса, у непосредној близини села Домреми. Цео се свет већ био ускомешао и паника и очајање ширили су се на све стране. Осетљивих и узбудљивих живаца, Јованка је осетила и показала своју узнемиреност јаче него сви остали у селу. Она је једног летњег дана, усред дана, у башти почела халуцинирати. Њој су се одједном почели привиђати арханђел Михајло, свете Катерина и Маргарета. Она је чула некакав глас, који ју је позивао, да не чека више већ да пође и спасава народ од беде и несреће од туђинске најезде. Халуцинације нису остављале сироту сеоску девојку, већ су је похађале све чешће и јаче. Она се најзад са својим привиђењима толико већ саживела, и толико их је све јасно и лепо видела и чула, да је говорила: „Ја их видим својим очима, као што видим и све вас. И кадгод би та лица ишчезла, ја бих плакала и жалила бих, што и мене нису повели собом". Једном приликом, она је говорила, да је не само видела свете Катерину и Маргарету, већ да их је

загрлила и пољубила па да је штавише осетиле и пријатан мирис њихових тела. Јованка је у свима својим аудитивним халуцинацијама стално и без изузетка чула глас и позив, који је гласио: „Иди и спасавај своју земљу".

Године 1429, енглеска војска почела је опседати град Орлеаи. Очајање и паника у народу достигли су врхунац. Са падом те вароши очекивао се пад и целе остале слободне Француске, а то је у родољубивој маси слободног француског народа значило исто, што и смак света. Очајању и стрепњи француских маса није било краја. Јованка је у тим најкритичнијим часовима преживљавала грозницу од душевног узбуђења и узнемирности. Она је непрекидно видела пред собом арханђела Михајла, који јој је без краја понављао једно исто: „Француски народ се узда у свога Господа Бога. Ти си његово љубљено чедо. Одлучи се, иди у помоћ своме Краљу!"

Јованка се почела колебати и није знала, шта да ради. У разговору са светом Катерином и Маргаретом, она је на исти такав њихов позив одговорила: „Па ја сам једна сирота девојка, ја се не разумем у ратовању." Обе ове светитељке су јој на то одговориле, да се не боји, да иде смело у рат, јер ће онда непријатељ бити сигурно потучен и Француска ће бити спасена. Јованка се најзад решила. У фебруару, 1429, она је отишла у оближњи краљев замак и тамо убедила и умолила краљевог ађутанта, ритера Водрикура, да је спреми и оптреми на фронт. Кроз неколико дана, она је имала на себи пуну војничку ратну опрему, заједно с мачем и коњем, кога су јој опремили и довели становници из околине тога замка. У пратњи два ритера, једног краљевог херолда и неколико момака, Јованка је кренула на фронт и почетком марта стигла у логор, где је био Краљ. Она је стигла у најкритичнијем часу. Ситуација на бојишту била је толико очајна и готово изгубљена, да се Краљ већ решавао на коју ће страну побећи.

Јованка је имала великих сметњи и неприлика са свију страна. Њеној одлуци, да иде на фронт, најпре се одлучно успротивио њен отац. Он је сматрао, да ће њену упаљену главу и њене фантазије најбоље излечити брак, ако се што пре буде удала. Он је у том смислу био предузео и извесне мере, али без икаквог успеха. Јованка није хтела ни онда, ни доцније, ни целог свог живота, ни да чује за удају. Па не само то. Она, на фронту у друштву ратника, никад није осетила, да је међу мушкарцима. Њено је држање на фронту било онакво исто, какво је било и на селу, у кући родитеља и у цркви, кад се молила Богу. Њену одлуку, да иде на

фронт, нису поздравили ни сељаци њеног села, ни сељанке, нити је ико то поздравио. Цео свет је њен потхват сматрао чудним и сви су збијали шале на рачун „Pucelle", како су је звали сви у селу.

Кад је стигла у логор, где је био и краљ, Јованка је била дочекана врло рђаво. Дворска околина, готово сви официри, па и сам краљ, сви су гледали с чуђењем на мушкобању, која је однекуда дојахала на коњу на фронт, у пуној ратној опреми, с намером да се туче с непријатељем. Зачуђени, једни су сматрали тај поступак шегом, други скандалом, и безмало сви су га осуђивали. Сем осуде, међу светом је завладала и сумња у истинитост њеног женског пола и исправност њеног католичанства. Биле су, због тога, позвате две високог порекла даме, госпође de Gaucourt u de Tréves, које су имале да изврше дискретан преглед над мушкобањом и да утврде, да ли је она заиста женског пола и да ли је девојка. По извршеном прегледу, те даме су објавиле, да је Јованка заиста женског пола и да је заиста девојка. После тог и таквог испита, Јованка је морала проћи и на испиту учених теолога и професора Универзитата у Поатијеру, који су имали испитати и утврдити њену вероисповест. Они су, као и оне две даме, поднели повољан извештај и рекли су, да је Јованка добра католикиња. Оба ова комиссиска извештаја изазвала су преокрет у расположењу света према Јованки. На њу се сад гледало најпре као на пуноправног ратног друга, па се после почела мало по мало стварати вера у њену срећну звезду. Свет је почео сад од ње очекивати некакву магиску моћ и помоћ и очи свију ратника биле су упрте само у њу.

Портре ове чудне француске девојке није познат, те се о њеном лику и изгледу зна врло мало. Из њеног времена остале су забелешке о томе, да је била здравог и снажног изгледа, витког стаса, црвених образа и једрих прса. Забележено је још и то, да је имала детињи глас и умиљат израз лица, који је у тренуцима одушевљења прелазио у пријатан осмех, а, у тренуцима узбуђења, лако је прелазио у плач с обилним сузама. Најзад, забележено је још и то, да је била одлична јахачица и волела да јаши само бесне коње.

Најбољи војсковођа оног доба и најплеменитији човек ондашње Француске, гроф Диноа, оставио је после себе у својим мемоарима ово сведочанство о држању и понашању Јованкином: „У умерености, њу није могао надмашити нико. Господин Jean d'Aulnon, кога је као разумног и достојног ритера краљ поставио био Јованки за телохранитеља, често ми је говорио, да он сумња, да на свету може постојати невинија и чеднија девојка, него што је била она. Ни

мени, ни иком другом није ни на памет падало, да је она женско створење, кадгод би с њом разговарали. Мени изгледа, да је она имала нешто светитељско у себи", „quod erat res divina".

Своју ратничку каријеру и славу, Јованка је започела 27 апр■ла 1429. Тога дана, она је на челу 7000 ратника кренула хитно у помоћ опседнутом граду, Орлеану. Та варош, упркос јуначког отпора њеног родољубивом грађанства, на челу са грофом Диноа, преживљавала је своје последње часове слободе. Она је сваког часа ишчекивала помоћ. Та је помоћ у дванајестом часу стигла. Кад је стигла пре зидине опседнутог града са својом војском, Јованка је запалила таквом ватром одушевљење код свију у тој војсци, да је енглеска војска била разбијена за трен ока, а Орлеан спасен. Јованка је после ове чудне и необјашњиве победе била названа од француског народа „Божји анђео". Њен свечани улазак на коњу, на челу победоносне француске војске у ослобођени Орлеан, пробудио је веру у коначну победу у целом франпуском народу и био је сигнал за општи устанак противу непријатељске најезде. Јованка је отсада на уснама целог народа, и она је отсада била „Орленска дева" и „Јованка Орлеанкиња".

Пошто је после орлеанске победе проглашена за Врховног команданта свију француских ратника, Јованка је из ослобођеног Орлеана кренула одмах напред, за разбијеним непријатељем. После низа нових победа у којим је Јованка играла главну улогу, и то не својим мачем. већ својом заставом и распаљивањем одушевљења у војсци, — она је најзад с војском ослободила највећи део Француске, дотле заузет од Енглеза. Кад је ослободила и историјску варош Ренс, у чијој су се катедрали крунисавали сви француски краљеви, Јованка је наговорила и одвела у ту варош и Дофена, па га је тамо крунисала на свечан начин за француског краља.

Потучени на бојном пољу од те девојке и посрамљени чином крунисања Дофена, изведеним по иницијативи њеној, Енглези су сада окренули сву своју мржњу противу тога свога најљућег непријатеља. Бесни на Јованку Орлеанкињу, они су у исто време били свесни њене магиске моћи на француски народ и војску, те су знали, да свој положај на бојном пољу не могу поправити све дотле, док је она у животу. Енглези су због тога решили, да дођу главе тој девојци поштопото. Њима се за ово ускоро указала врло згодна прилика, и то неочекивано. Године 1430, 23 маја, Јованка је кренула с војском на Компијењ, да би га ослободила од Енглеза и њихових савезника Бургунђана. У борби, у трепутку једног јаког окршаја, она је била случајно допала у замку, те је ухваћена,

заробљена и продата Енглезима за награду од 10.000 франака. Енглези су своју купљену заробљеницу одмах оковали и спровели у фарош Руан, где су је у тамашњем бургу бацили у тамницу. Енглези су одмах хладно, без размишљања, решили питање судбине Јованкине. Они су одлучили одмах, да се она погуби. Енглези су се руководили једним нарочитим рачуном у питању овог погубљења. Они су знали за Јованкин чаробан утицај на француску војску. Рачунајући с тиме, Енглези су сматрали, да ће погубљењем и нестанком њеним, нестати и угасити се и одушевљење и храброст у непријатељској војсци и народу. Али, Енглези нису хтели да открију и да покаже ту своју побуду за погубљење. Они су то напротив брижљиво прикрили, јер су пронашли и удесили једну другу побуду, за њих и за она времена много кориснију. Они су Јованку оптужили, да је отпадница од вере и да је вештица.

Из политичких рачуна, Енглези су урадили још једну ствар. Они су Јованку предали француским поповима и удесили тако да је они оптуже и да јој они суде. Енглези су лако нашли жељене судије међу поповима на заузетој француској територији. Они су за тај посао нашли прве и највиђеније претставнике француске цркве То су били Доминиканац, Jean Graverent, професор теологије париског Универзитета, старешина доминиканског манастира у Руану Jean Lemaitre, епископ de Beauvais, који је своје ватрено учешће у састављању оптужбе објашњавао и правдао тиме, што је Јованка била заробљена на земљишту његове дијецезе. Најзад, на челу тужилаца био је и сам париски Универзитет. Ректор Сорбоне, према Енглезима услужљиви Michel Hebert, израдио је оптужни акт и Јованки Орлеанкињи нашао главну кривицу у томе, што је она отпала од католичке вере, јер је ошишала као мушкарац своју косу и обукла мушко одело. Инквизициски трибунал се у свему сложио са тако формулисаном оптужбом. Он је пресудио да се Јованка Орлеанкиња као вештица и отпадница од католичке вере одлучи од цркве, а потом да се преда редовном грађанском суду, тј да јој он даље суди. Енглези нису хтели да испуне ту последњу формалност. Они су се задовољили пресудом инквизиције па су наредили, да се на основу ње изврши одмах погубљење осуђене. У зору, 30 маја, 1430, Јованка Орлеанкиња била је бачена на гомилу запаљених сувих дрва усред вароши Руана, на такозваном Старом тргу. Она је ту, у пламену нашла своју смрт зато, што је по уверењу првих француских црквених великодостојника и налазу Енглеза била „инфицирана сатаном“. У пресуди је стајало: Tamquam membrum Satanae lepra haeresis infektum“.

Двадесет и четири године после своје мученичке смрти, Јованка Орлеанкиња била је враћена у крило католичке цркве. На молбу њене мајке и браће, и на тражење француског краља и народа, црква је откајала свој грех на тај начин, што је папа Каликст. 1455, наредио, да се обнови процес противу Јованке Орлеанкиње, На том поновном процесу, католичка црква је прогласила Јованку Орлеанкињу невином, па ју је вратила у крило католичке цркве. Француски народ чува од тог доба побожно њену светлу и родољубиву успомену и уздиже њен духовни лик и дандањи на висину првих својих заслужних синова и кћери.

У сачуваним историским документима нема много података о нервном и психичком стању Јованке Орлеанкиње. Али, међу тим подацима има њих неколико, на основу којих лекар јасно види и разазнаје у чему је ту ствар била. Први податак, који је најбоље и најдетаљније приказан у тим документима, јесте њена необично лака, брза и јака *подложност сугестији*, од стране њене друштвене средине. Други податак, то су јасно изражене *халуцинације* слуха, вида и мириса, преко којих су у њу биле усељаване и чврсто укорењаване сугериране идеје. Трећи податак је њена необично лака *узбудљивост*, о чему најбоље сведочи запис из тог доба, који каже, да „израз лица у тренуцима одушевљења прелазио је у пријатан осмех, а у тренуцима узбуђења прелазио је лако у плач с обилним сузама". Изнети подаци су јасни и довољни за прављење невропатолошке дијагнозе. Они оцртавају у довољној мери клиничку слику једног нарочитог симптомокомплекса, познатог у невропатологији под називом *„велика хистерија"*, „grande hysterie".

За чувеног француског невропатолога, Бабинског, међу свим тим изнетим подацима најважнији је први, и он је управо сам довољан, па да се види у чему је ствар. Исти овај француски лекар даје и саму дефиницију хистерије на бази искључиво тог првог симптома. По њему, хистерија је скуп оних „питијских феномена, који су створени сугестијом". Те сугестије, у овом случају патриотске и војничке садржине, могу постати само онда, ако постоје два услова, и то, ако постоје извесне јако раширене и дубоко укорењене идеје и тежње у нервно пренадраженој друштвеној средини и ако у тој средини живи хистерично лице — халуцинант, коме би се, кроз халуцинације и илузије, те идеје и тежње сугерирале и после кроз халуцинације из њега зрачиле свуда унаоколо. Оба ова услова била су у потпуности испуњена у историском тренутку, о коме је овде реч.

У Француској, пред саму историску појаву Јованке Орлеанкиње,

стање људских духова било је преко сваке мере пренадражено, узнемирано и управо очајно. Непрекидни ратови на француском земљишту са једном туђинском најездом, и то у току читавог једног столећа, наносили су из године у годину све веће и теже штете и несреће. Губици у људима и имању, заразе, глад и све остало, што доноси тежак и дуготрајан рат са собом, све је то отежало живот људи до крајњих граница и бацило у тешку бригу и невољу све одреда, почев од краља, племића и свештеника, па све до последњег грађанина и сељака. Цео свет је у тој тешкој несрећи и очајању мислио и говорио само о једном, и то, како и на који начин да се нађе излаз и спас из несреће. Те излазе тражили су сви без изузетка, и краљ, и пламство, и свештенство, и грађани, па и сељаци. Излаз и спас тражили су и стари и млади, и жене и деца. По црквама су се тискале непрегледне гомиле људи, жена и деце, молећи се Богу наглас, заједно са свештенством, за спас и избављење од несреће. У целом народу, почев од врха па до доле, завладало је једно изванредно напето и узбудљиво стање духова, које је само очекивало да нађе себи први излаз и вентил, па да ту јурне и да се пробије са свом својом давно сакупљаном и нагомиланом снагом.

Тај вентил могло је отворити само некакво људско биће, некакав вођ. То биће и тај вођ морало је бити савршен израз и производ идеја и тежњи устрептале средине, и то вођ слеп, безуман, нагонски. Ту није више могла помоћи памет. Ту је могла помоћи само некаква луда сугестивна снага, која би фасцинирала и заслепљавала свет и слепог га водила. Лекарски говорећи, тај вођ је морало бити лице растројених и усијаних живаца и запаљене главе. Он је могао бити макар ко, — плебеј, племић, мушко, женско, — само је неминовно морао бити халуцинант, визионар, опсенар. Француска, увек родољубива и слободољубива, дала је за таквог вођу девојку. То је била „Орлеанска Дева", управо, то је била патриотска и ратничка екстаза Јованке Орлеанкиње.

Д-р Влада Станојевић

Миленко Ђурић

О радовима сликара Миленка Ђурића врло су се повољно изразили француски, италијански, пољски и чешки уметнички критичари. За Србе критичаре изгледа да он и не постоји. Они га прећуткују. Из злобе? Или из незнања? Када је Миленко Ђурић данас као сликар величина за стране уметничке критичаре, мора да је величина и за нас Србе. Зар нашим уметничким критичарима

није заиста познато, да је Миленко Ђурић крупан таленат и уметнички профил нарочите лепоте, да је еминентан цртач и необичан господар форме људског тела?

О сликару Миленку Ђурићу треба писати јер је он данас од наших млађих и најмлађих сликара једини крупан, израђен и срећен уметник, који се ограничава само на оно што може да створи. Ограничава се само на оне радове, за које има много спреме и способности, а то је религиозно сликарство. Понеке његове религиозне слике преживеће свога творца.

И Миленко Ђурић, док је био у стадиуму експериментисања и тражења, изводио је и пејсаже. Као пејсажиста није био интиман. Није био песник сликар, него реалиста. Осећање је код њега заменила техника. Његови пејсажи нису били мирисава поезија него солидна проза. Као човек реткога здравља више је био предестиниран за стварање сликарских радова из којих би говорила импозантна снага, особито здравље и крупан душеван живот, него из којих би провејавала нежност, деликатност и суптилност. Зато је напустио пејсаж. Из истих разлога одрекао се и акварела. И његови акварели више су резултат мануелне вештине, него интимног осећања. Више импонирају елегантном техником, него природном поезијом. По својој природи Миленко Ђурић више је снажан него нежан. Више је духовит, него интиман. Више је око, него срце. Више је цртач, него колориста. Данас је већ еминентан цртач. Његови цртежи пуни су нечег живог, лаког, свежег, одмереног и прецизног.

Оно лично у његовој уметности не лежи у колористичној деликатности, него у чежњи, да оно, што је видео прикаже крупним облицима, у чежњи да природу схвати и прикаже у њеној једноставности и величини. Његова крупна душа и његово мушко осећање, приморали су га, да се свом својом снагом баци на графику. За кратко време постао је изврстан графичар. Савладао је многе уметничке тешкоће. Стекао је сигурну руку. Почео је своје графике уједностручавати. Са мало меких и сигурних цртица стварао је крупна уметничка дела.

Као графичар увек је природан, без ефеката. Увек акцентуира оно битно, и изоставља оно, што је без вредности. Из свију његових графика провејава угодна свежина и лакоћа. Као графичар није тенденциозан. Није сатиричар. Није моралиста. Није решавао социјалне проблеме, него је врло пажљиво посматрао живот, који се одигравао око њега и са наивном радошћу здравога уметника приказивао је оно, што га је у природи занимало и обрадовало. Приказао је: „Замишљена старца“, „Читаче новина“, „Исе-

љеници", „Бескућници", „Просијакиња" и циклус слика „Рад".

Као графичар обрађивао је и религиозне мотиве и створио дела јединствене лепоте. Од тих радова да наведем само: „Светог Јеронима", „Кнеза Лазара", „Краља Милутина", „Светог Саву", „Исуса и Евангелисте", „Васкресеније" и „Проповед Светог Јована Крститеља". Његов стил у графици има нечега одмереног и коректног. Сигуран је у цртежу. Тачан је у детаљима. Велики је у покретима. Лак и елегантан у изради. Отмен по укусу. Понекад се у његовим графикама опажа угодна мешавина снаге и нежности.

Али, и са графиком није могао изразити све оно, што је носио у својој крупној души. Пошто је располагао солидним уметничким знањем, почео је стварати снажне људе, који су говорили неким узвишеним језиком. Данас тежи, свом својом душом, да се ослободи ове наше земље и да нађе мира у неком лепшем свету. Та чежња га је одвела у старе српске задужбине: Каленић, Љубостињу, Жичу, Студеницу, Грачаницу, Павлицу, Ђурђеве Стубове, Сопоћане и Високе Дечане. По тим манастирима посматрао је светитеље, који за њега нису били мртви, него живи људи. Њихове хладне усне причале су њему о срећи, о страстима и злим судбинама, И дружећи се неко време са тим светитељима, схватио је њихову величину, и почео их приказивати у свој њиховој отмености и величини. Врло је радо приказивао те становнике неба, јер је веровао у исте.

Као религиозан сликар наставио је рад старих српских религиозних сликара, који су декорисали споменуте српске задужбине. Наставио је њихов рад и почео га усавршавати. Започео је са полагањем основе, на којој се може доцније развити Ренесанса српског религиозног сликарства. Мирне душе могао се одлучити на тај врло тежак посао, јер је по своме таленту имао нечег заједничког са старим италијанским сликарима, који су створили основу за развитак сликарства италијанске Ренесансе. И Миленко Ђурић, као и талијански сликари „Тречента", изврстан је цртач и анатом. Господари формом људског тела, лепом линијом и заокруженом композицијом. Кадар је створити особе богатог душевног живота.

После његових студија по старим српским задужбинама створио је неколико српских светитеља, који се не могу сматрати за копије старих српских фреско-сликара, него за његове оригиналне творевине.

Од тих „Срба светитеља" спомињу само најкрупније радове, а то су: „Свети Сава", „Деспот Стефан", „Свети Немања", „Свети Јанићије" и „Свети Наум". Сви његови „Срби светитељи" отмени

су људи, у чијим се главама, поред озбиљности, огледа и дубока побожност. Ни један од њих не позира. Сви стоје сасвим природно и мирно. И када позирају, тада су њихове позе отмене, лепе, врло изразите и монументалне, а не театралне. Са тим религиозним сликама Миленко Ђурић више се обраћао на душу, него на око гледаоца. У тим радовима више је сликар душе, него лепе спољашњости. Пажњу гледаоца није хтео привући сјајним богатим и раскошним бојама, него снажним изразом лица појединих светитеља.

Од „Срба светитеља" треба нарочито нагласити величину „Светог Саве". То је најлепше и најкрупније дело целог циклуса. Ту слику могао је створити само дубок психолог и уметник еминентне техничке способности и фина, култивирана укуса. „Светог Саву" створио је Миленко Ђурић са дубоком и искреном побожношћу.

И у „Деспоту Стефану" има нечег крупног и великог, има необична здравља и импозантне снаге. И „Свети Немања" је крупна душа. Човек је гвоздене воље и необичне енергије. На лицу „Светог Јанићија" изнео је уметник дубоку и искрену побожност. Та нам слика прича о еминентној цртачкој способности Миленка Ђурића. Прича нам о меким линијама и фиоме моделирању главе „Светог Јанићија". То је глава духовног радника. Од силног умног напрезања све је усахнуло на тој глави. Остала је једино огромна лубања. „Светога Наума" приказао је уметник као аскету, занешењека и верског фанатичара.

У циклусу слика „Срби светитељи" још се увек опажа извесна равнодушност у изради. Слике: „Исус", „Свети Јован", „Свети Стефан архиђакон", „Свети Атанасије", „Свети Лука" и „Свети Никола" за прозоре цркве Светог Николе у Земуну извео је са више топлине свога срца. Поједини светитељи изгледају отменији. Израз њихова лица је дубљи и финији. Њихов душеван живот је богатији. Извесна карактеристична лепота огледа се у главама појединих светитеља. И у тим сликама он је велики техничар и дубок психолог. И те слике створио је као побожан човек чисте душе. Те слике поседују ту необичну снагу, да су кадре зауставити и најобичнијег човека и приморати га, да се неко време позабави с њима, јер оне причају о отмености, достојанству и богатом душевном животу.

Већ се данас може Миленко Ђурић убројати међу најбоље сликаре религиозне уметности. Његове слике: „Свети Јероним", „Свети Лазар", „Свети Милутин" и „Свети Сава", које су 1932 биле изложене на првој интернационалној изложби *D' Arte Sacra*

у Риму, биле су нарочито од управе похваљене и стављене у прве радове те изложбе. *A. Lancellotti*, чувени италијански уметнички историчар и генерални секретар те изложбе, писао је том приликом Миленку Ђурићу једно писмо. Завршетак тога писма у српском преводу гласи: „С моје стране могу Вам учинити највиши компliмент за Ваше радове, који указују велику част овој изложби. То су једни од најбољих радова у нашој секцији црно-беле уметности, који су се необично свидели римској публици." Заиста, врло ретко одликовање Србина уметника од чувеног италијанског уметничког критичара.

Миленко Ђурић је мозак и воља. Више је цртач, него колориста. Више осећа лепоту и снагу линије, него лепоту боје. Зато код свију његових религиозних слика доминира цртеж над бојом. Доминира и дубина мисли и топлина осећања. А то су управо оне лепе особине, које га приближују италијанским сликарима 14. столећа.

Павле Лагарић

Правни преглед

*

Десетогодишњица Конгреса југословенских правника

Конгрес југословенских правника, одржан у Загребу од 7 до 9 септембра 1934, има јубиларни значај: том приликом прослављено је десет година од оснивања Конгреса правника. Створен на првом Збору правника у Загребу, одржаном од 19 до 21 септембра 1924, Конгрес је имао приличну предисторију. Од ослобођења и уједињења осећала се потреба за једном организацијом, у којој ће сви правници из наше државе, без обзира на племенско обележје, моћи равноправно сарађивати на правним питањима која интересују државу и правнике. У томе погледу упућен је 1922 од стране словеначког друштва „Правник" правничким друштвима у Београду и Загребу, предлог, који је као веома корисан одмах прихваћен, али је до остварања ове одличне замисли дошло тек 1924 када је скуп од пет истакнутих правника (Г. Г. Др. Живана Спасојевића, проф. Универзитета из Београда, за београдске правнике, Др. Данила Мајарона, адвоката и претседника Коморе и Др. Метода Доленца, проф. Универзитета из Љубљане, за љубљанске правнике, и Др. Ладислава Полића, проф. Универзитета и Др. Ива Политеа, адвоката и претседника Адвокатског удружења у Загребу, за загребачке правнике) на седници од 2. јуна 1924 у Загребу, начелно решио, да се оснује једна заједничка организација свих правника наше државе, да би то и сами правници

прихватили, сазван је и одржан први Збор правника Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Загребу од 19 до 21 септембра 1924 са првом тачком дневног реда: Оснивање Конгреса правника Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. На овом првом Збору правника, коме је претседавао Г. Др. Анте Верона, са потпретседницима Г. Г. Ђоком Б. Несторовићем и Др. Данилом Мајароном, и секретарима Г. Г. Др. Ивом Политеом, Др. Рудолфом Сајовицем и Богданом Ђорђевићем, после реферата о оснивању Конгреса правника од Г. Г. Др. Данила Мајарона, Ђоке Б. Несторовића и Др. Хуга Шпицера, основан је Конгрес правника и донета правила.

Једанпут створен, Конгрес правника одржао је шест годишњих скупштина, и то прву у Београду од 18. до 20. септембра 1925. (претседавао Г. Ђока Б. Несторовић, а потпретседници су били Г. Г. Др. Ладислав Полић и Др. Данило Мајарон са 7 чланова Управе), другу у Љубљани од 9. до 11. септембра 1926 (претседавао Г. Др. Данило Мајарон, а потпретседници су били Г. Г. Др. Ладислав Полић и Др. Драгољуб Аранђеловић, са девет чланова Управе), трећу у Сарајеву од 23. до 25. септембра 1927 (умрлог претседника Др. Ладислава Полића замењивао је Г. Русомир Јанковић, јер је и други потпретседник Др. Јанко Бабник био умро, а Управу је сачињавало девет чланова), четврту у Скопљу од 4. до 6. октобра 1931 (претседавао Г. Др. Драгољуб Аранђеловић, а потпретседник је био Г. Др. Метод Доленц, док је пок. Др. Ладислав Полић из почасти био изабран на место првог потпретседника и десет чланова Управе,) пету у Дубровнику од 7. до 9. октобра 1932 (претседавао Г. Др. Иво Политео, са потпретседницима Г. Г. Др. Миланом Стојадиновићем и Др. Јанком Жировником, и осам чланова Управе) и шесту у Загребу од 7. до 9. септембра 1933 (претседавао Г. Др. Иво Политео, потпретседници су били Г. Г. Др. Милан Стојадиновић и Д р. Рудолф Сајовиц, шеснаест чланова Управе). Сваки Конгрес прати „Споменица", у којој су објављени реферати, резолуције и други закључци. Споменице су у прво време објављиване после одржаних Конгреса, па су доцније издаване пре Конгреса, са Додатком, у коме је објављен рад на Конгресу са резолуцијама и закључцима. Тако, ове Споменице са Додатцима служе као извор за рад на Конгресима, а оне су све веома лепо уређене.

Научни рад на Конгресима био је веома значајан и ми ћемо покушати да га, уз систематизацију материјала, представимо у најкраћим потезима. Пре свега, било је свечаних тема, по којима нису доношене резолуције, и то на Конгресу у Скопљу: Значај Законика Цара Душана за нашу Државу (референт Г. Др. Метод Доленц) и на Конгресу у Дубровнику: Правни односи Дубровника с југословенским земљама (референт Г. Др. Иво Политео). С погледом на изузетан значај Скопља и Дубровника за наше правнике, Конгрес је сматрао за неопходно, да овим двама местима ода нарочиту пошту путем реферата са изузетним темама, који ће се читати у пленуму Конгреса и по којима се неће доносити резолуције. Сем тога, значајно је навести, да су први пут у Загребу 1934 уз југословенске референте, учествовали и бугарски правници, преко својих одличних представника Г. Др. Јосифа Фаденхехта, са темом: Закони који су у Бугарској на снази, и Г. Др. Димитрија Константинова, са темом:

Облици станбеног власништва у Бугарској, што је дало Конгресу један шири јужнословенски значај, пошто је долазак бугарских правника у нашу земљу поводом Конгреса правника, њихово учешће на Конгресу и путовање по нашој земљи с правом сматрано, као весник нове ере у односима Југославије и Бугарске и њихових правника. — Теме којих је било на првом Збору и на шест Конгреса правника 39 са 117 референата, поделићемо на следеће групе:

I. Грађанско и Међународно приватно право.

1) Наслеђе у задружном праву (референти: Г. Г. Михаило Јовановић, Др, Драгутин Тончић и Др. Франце Горшић — Београд, 1925.), тема веома актуелна и данас, по којој се у резолуцији нарочито препоручује ојачање нових задруга као најзгоднијег сретства и подлоге за опште уређење сељачких поседа, с тим, да се за основ узме постојећи закон у Хрватској и Славонији из 1879, допуњен 1902, уз потребне допуне, са надлежношћу редовних судова за спорове потекле из задружних односа. У Босни и Херцеговини, која нема задружног закона, предложено је хитно увођење хрватског задружног закона.

2) Треба ли уједначити мушко и женско потомство у праву наслеђа (референти: Г. Г. Др. Станко Лапајне, Др. Иво Милић и Др. Анета Маникас. — Београд, 1925.), тема такође и данас веома актуелна с погледом на израђену предоснову новог Грађанског законика, по којој Конгрес, пошто начелно тражи изједначење у интестатском наслеђивању мушког и женског потомства, предлаже, да се наследство сељачких поседа и евентуално занатлиских, индустриских и сличних производних предузећа не распарчава, у коју сврху треба установити изузетне мере у специјалним законима „увек чувајући принцип једнакости", а примера ради скреће пажњу законодавцу на установу права откупа у корист једног од наследника.

3) Изједначење брачних права у Краљевини (референти: Г. Г. Др. Радо Кушељ, Александар Андрејевић, Др. Бертолд Ајзнер и Др. Едо Ловрић. — Љубљана, 1926.), тема такође веома значајна и још увек као и претходне актуелна, по којој Конгрес претходно изражава своје мишљење, да правна сигурност у целој Држави нужно тражи, да се донесе још пре изједначења грађанског права, јединствен грађански женидбени закон, којим да се предвиде услови за вредност и узроци за развод брака „за све грађане без разлике вере сасвим једнако", у коме циљу грађански женидбени закон мора усвојити грађанску форму за склапање брака и одредити, да брачно-правне спорове суде искључиво грађански судови.

4) Однос државног и црквеног законодавства нарочито с обзиром на закључење брака (референти: Г. Г. Др. Матија Белић, Др. Радо Кушељ, Др. Тома Павловић и Др. Милан Бартош. — Загреб, 1934.), тема у непосредној вези са претходном, изазвата неизједначеним женидбеним правом и недавно донетим Брачним правилником Српске православне цркве, којом се мора законодавац у најкраћем времену поново забавити с погледом на донету предоснову Грађанског законика и императивну потребу, да се једном ово важно питање скине с дневнога реда. Конгрес и овога пута задржава своје раније ми-

шљење, само га у резолуцији потенцира, налазећи, да се лично и имовинско брачно право има хитно регулисати „државним законом једнаким за све грађане", с тим „да се уведе обавезни грађански брак" и „да вођење матрикуле врше државне власти а брачне спорове да решавају искључиво редовни државни судови." У истини, Конгрес се није могао јасније изразити, а на законодавцу је да води рачуна о горњим препорукама, које су израз не само правника, већ и целог народа, пошто је ово питање у исто време и грађанско-правно и јавно-правно, јер у највишем степену интересује јавни поредак.

5) Правни положај супруге у брачном, имовинском и наследном праву (референти: Г. Г. Др. Михајло Јовановић, Др. Станко Лапајне, Др. Иво Милић и Хафис А. Бушатлић. — Сарајево, 1927.), тема ништа мање актуелна од претходних, правно питање које још увек чека на решење, и ако је Конгрес дао упуте законодавцу, којих је се могао држати, а по којима се предлаже, да се приватно-правни положај жене у брачном, имовинском и наследном праву уреди на основу равноправности, да се ступањем у брак не ограничава правна и пословна способност жене ни у чему, већ да удата жена располаже својом имовином независно од мужа; да се удови призна право на избор између наследства и ужитка за време удовања и да преживели брачни друг треба да има свакако из посмртног имања нужно издржавање које му недостаје.

6) Накнада штете проузрокована моторним возилима (референти: Г. Г. Др. Младен Пливерић, Др. Антун Штухец и Др. Видан О. Благојевић. — Скопље, 1931.), питање постављено услед све већег развоја аутомобилизма и потребе, да се питање накнадне штете везано за моторна возила регулише засебним законом, пошто излази из домена предвиђених случајева у Грађанском законику, који је аналогијом тешко применити на случајеве везане за штете нанете моторним возилима. Стога и Конгрес препоручује, да се ово питање регулише јединственим законом за целу Краљевину, да се законска одговорност за штете настале моторним возилима регулише отступањем од начела кривице, да буде дакле независна од доказа кривице у смислу каузалне одговорности, водећи рачуна о свакој врсти моторних возила засебно према приликама, околностима и својствима њиховим, као и да се за основицу предложеном јединственом закону узме аустриски закон од 9. августа 1908, који важи на словеначко-далматинском правном подручју, уз потребне измене и допуне.

7) Хипотека на стоци (референти: Г. Г. Др. Михаило Константиновић, Божидар Влајић и Др. Иво Матијевић. — Скопље, 1931.), питање актуелно с погледом на потребу кредита који треба омогућити нашем народу који је сточарски и који на стоку не може добити потребне кредите. Конгрес предлаже, да се ово питање реши заједно са питањем увођења хипотеке на покретним стварима у опште, а у вези са целокупним системом заложног права, у јединственом Грађанском законику, уз препоруку, да се поред ручне залоге, омогући залагање стоке без депосесије залагача.

8) Треба ли увести односно задржати усмени тестаменат? (референти: Г. Г. Др. Драгољуб Аранђеловић, Др. Игњат

Павлас, Др. Рудолф Сајовиц, Сава М. Шапчанин, Божидар Томовић и Иво Вуковић. — Дубровник, 1932.), питање веома спорно у теорији, које је изазвало велике дискусије, па су предложене две резолуције, које су обе примљене на Конгресу, уз препоруку законодавцу да између њих „нађе компромисно решење". По првом предлогу Г. Др. Драгољуба Аранђеловића, изражена је жеља, да се у нови Грађански законик не уноси установа редовног усменог тестамента, који да се ограничи само „за случајеве кад је тестатору услед ванредних догађаја било немогућно, да изјави своју последњу вољу у којој другој законом прописаној форми", када се усмено последња воља може изјавити пред два способна сведока. Други предлог Г. Др. Рудолфа Сајовица тражи, да се у нашем јединственом Грађанском законику допустити као редовна форма усмени тестаменат, под условом, да је тестатор јасно изрекао своју последњу вољу пред тројицом способних сведока, који су сви заједно присутни. Садржину усмене последње воље морају сва тројица сведока под заклетвом сагласно потврдити, али је у овом погледу довољна изјава и два присутна сведока, које кад нема, нема ни усменог тестамента.

II. Правна политика.

1) Оснивање Конгреса правника Краљевине Срба' Хрвата и Словенаца (референти: Г. Г. Др. Данило Мајарон, Ђока Б. Несторовић и Др. Хуго Шпицер, — Загреб. 1924.), по коме је питању донет закључак, да се усвоји статут који је прихваћен од секције, да се установи годишња чланарина од 60. — односно 120. — дин. и да се Главној скупштини предложи избор сталног одбора што је пленум скупштински у целости одобрио.

2) Адвокатски Закон (референти: Г. Г. Др. Иво Политео, Др. М. Шкерљ и Аца Павловић. — Загреб, 1924.), по коме питању први збор предлаже да се за основу јединственог адвокатског закона узме основа израђена у Министарству правде 1921, с тим да се задржи начело слободе и независности адвокатског рада, уз равноправност жена са мушкарцима, да сваки адвокат има право заступања на целој државној територији, приправничка пракса да траје пет година, да се установи сигнатура и обавезно заступање путем адвоката код судова и власти. Пошто нема добре адвокатуре без доброг судства, тражена је такође хитност за решавање по предлогу закона о судијама. Најенергичније се устаје против надриписарства. У овим препорукама Конгрес је успео, јер је, истина на четири године после, донет јединствен адвокатски закон, а нешто раније и закон о судијама.

3) Законодавна техника (референти: Г. Г. Др. Драгољуб Аранђеловић и Др. Метод Доленц. — Загреб, 1924.), по коме је питању први Збор донео дугу резолуцију од десет тачака, у којој препоручује како се имају закони и уредбе доносити, тражећи, да сваки закон и уредба увек садрже мотиве и да их државна власт објављује у нарочитом зборнику.

4) Правна помоћ у држави (референти: Г. Г. Др. Јанко Бабник, Др. Јанићије Јовановић и Др. Милан Мајер. — Загреб, 1924.), питање које је у време првог Збора правника било веома актуелно, тако да је

у резолуцији дат упут судовима и властима, како се имају извршавати, односно какву доказну снагу имају извршне судске одлуке донете на једном правном подручју у односу на друго. Изједначено законодавство ово тешко питање скинуло је са дневног реда.

4) Питања нотаријата (референти: Г. Г. Др. Иван Брашић и Ђорђе Јане. — Љубљана, 1926.), по коме је донета резолуција, да се за целу земљу донесе јединствен закон о нотаријату, на подлози најмодернијих начела и на аутономној основи, са нотарским коморама, с тим, да се нотаријат заведе на правним подручјима Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, где до сада није постојао. Законодавац је донео јединствен закон о јавним бележницима од 11. септембра 1930. у коме је у главном усвојио сугестије првог Збора, али, како је питање о проширењу нотаријата и на правна подручја, где до сада није постојао, веома дискутовано, то овај закон није на овим подручјима добио важност.

6) Законитост уредби (референти: Г. Г. Др. Јурај Андраши, Др. Јозе Јурковић и Др. Илија Пржић. — Загреб, 1934.), питање постављено с погледом на све веће пропадање закона и његово замењивање уредбама, без нарочитог овлашћења у законима. Конгрес је по овом важном питању у резолуцији стао на гледиште, „да издавање уредаба треба да се креће искључиво у оквиру законских овлашћења", да треба „дати могућност заинтересованим лицима да управно-судским путем траже поништење незаконитих уредаба",... „а како је с друге стране за оцењивање законитости уредаба неопходан услов слободно и потпуно независно судство, — Конгрес сматра, да је потребно, у што потпунијем облику, спровести у живот уставно начело судске независности и у вези с тим судијске сталности".

III. Грађанско судски поступак

1) Треба ли у грађанском поступку неограничено допустити употребу сведока? (референти: Г. Г. Др. Драгољуб Аранђеловић, Др. Срећко Зуља и Др. Владислав Гоља. — Београд, 1925), питање које је поделило правнике у две велике групе, тако да по њему Конгрес није могао донети резолуцију, већ га је одложио за доцнији Конгрес, али је ипак препоручено, „да се у нови Грађанско судски поступак унесе начело слободне судијске оцене поднесених доказа". И ако је у новом Закону о грађанском парничном поступку ово важно питање решено у смислу горње препоруке, ипак дискусија међу правницима по овом крупном питању, ни из далека није завршена, пошто није оборен ниједан разлог који је и на Конгресу и доцније у јавности истицан противу слободног судијског уверења.

2) Извршење цивилних пресуда државних судова и пресуда избраних (обраничких) судова — како према држави тако и према приватним лицима (референти: Г. Г. Живојин Перић, Др. Мирослав Матица и Др. Виљем Крејчија. — Сарајево, 1927). Ово питање има везе са питањем правне помоћи у држави расправљаном на првом Збору у Загребу 1924. наметнуло се услед опозиције судова, да извршују пресуде донете на другим правним подручјима, т. ј. изван оног где се тражи извршење. Конгрес у резолуцији предлаже

доношење посебног привременог закона од четири члана где поново прокламује принцип обавезности судова и извршења власти да изврше сваку судску одлуку, ако је снабдевена клаузулом извршности од стране надлежног суда. Пресуде сталних избраних судова, пошто их је дефинисао, изједначио је са пресудама редовних судова у погледу извршне моћи.

3) Заштита сељака — § 471. Срп. грађ. суд. пост. (референти: Г. Г. Др. Драгољуб Аранђеловић, Др. Срећко Зуља и Др. Лудвиг Бем. — Скопље, 1931), питање такође веома важно, које је било предмет жучне дискусије у секцији, па је после више предложених резолуција, Конгрес усвојио резолуцију сматрајући „да у нови закон о ступању на снагу Закона о извршењу и обезбеђењу треба унети одредбу, која ће у целој земљи обезбедити земљораднику минимум за егсистенцију". Ближе детаље Конгрес је препустио надлежним законодавним телима.

IV. Кривично право и поступак.

1) Треба ли и како допустити учешће лајичког елемента у кривичном правосуђу? (референти: Г. Г. Др. Божа Марковић, Др. Станко Франк и Др. Метод Доленц. — Београд, 1925), другим речима, питање пороте, које је изазвало велике дискусије код правника, па се услед немогућности доношења резолуције, која би задовољила све правнике, Конгрес уздржао да донесе дефинитивну одлуку „већ се задржава на констатовању, да се већина, нарочито из крајева у којима нема праве пороте, изјаснила противу учешћа лајика у кривичном правосуђу". Конгрес је нарочито нагласио, да доброг правосуђа може бити само ако га врши спреман и савестан судија, а то се може постићи подизањем нивоа судија, дајући им самосталност и независност, која се не огледа само у непокретности, већ на првом месту, у њиховој материјалној независности. С тога судије треба што пре материјално потпуно обезбедити. Новим Законом о судском кривичном поступку укинута је потпуно порота, како лајичка тако и мешовита, и замењена, у колико се на слободу оцене доказа односи, слободним судијским уверењем у кривичним парницама.

2) Накнада штете за неправедно одређени притвор и истражни затвор (референти Г. Г. Др. Јосип Шиловић, Др. Метод Доленц и Др. Јосип Весил. — Љубљана, 1926), која је постајала пре новог Закона о судском кривичном поступку само на подручјима Словеначке и Далмације, па је Конгрес у резолуцији препоручио, да се у пројект Закона о судском кривичном поступку, унесу одредбе којима се признаје право на накнаду имовинске штете и за неоправдани притвор и истражни затвор, дефинишући шта под тим изразима подразумева и изузимајући право на ту накнаду у случају, кад је дотично лице само умишљајно или из крајњег нехата проузроковало своје лишење слободе. Накнађена свота вратиће се држави, ако лице које је накнаду примило, буде услед поновљеног кривичног поступка осуђено на казну лишењем слободе истога или дужег трајања од притвора и истражног затвора. Међутим, законодавац је у 25 глави Закона о судском кривичном поступку признао право на накнаду штете само неоправдано осуђеним лицима, те тако није примио сугестије Конгреса.

3) Задатак и значај истржног судије у кривичном по-

ступку (референти: Г. Г. Др. Иван Јанчић, Др. Тома Јанчиковић, Божидар Прокић, Др. Јосип Весел и Лаза М. Урошевић. — Дубровник, 1932.), по коме је питању, после дуге дискусије, Конгрес донео резолуцију у којој налази, да за сада не треба мењати судски кривични поступак, али ако дође до измена овога закона, Конгрес предлаже, да се повисе гаранције за независност истражног судије. Да би се постигла што боља спрема судије, препоручује се, да се на свима правним факултетима уведе, као испитни предмет, криминологија са криминалистиком и да се истражни судија на своме положају задржи по могућству више година. Тражи се изједначење улоге истражног судије у кривичном поступку и у поступку по Закону о штампи. Подвучено је нарочито, „да је полицијска власт у судском кривичном поступку само помоћни орган истражног судије".

4) Допуна кривичног закона у погледу деликата из имовинске сфере (референти: Г. Г. Стојан Јовановић, Владимир Тимошкин и Др. Лујо Цимперман. — Загреб, 1934.), питање изазвано новим развојем кривичног права у правцу дефинисања и нормирања деликата из имовинске сфере, с погледом на појаве у вези са недопуштеним поступцима који нису потпадали под удар кривичног закона. Конгрес је прокламовао претходно заштиту народне снаге кривично-правним прописима, па је препоручио, да се прописи Кривичног законика протегну: „а) на радње, којима се злоупотребљава положај и функције у циљу стицања материјалних добара (корупција, појава код акционарских друштава, картели, трустови итд.); б) на све радње којима се индиректно повређују општи и појединачни интереси, напосе свака безобзирна спекулација".

5) Право на исправку по Закону о штампи. (референти: Г. Г. Др. Владимир Белајчић, Др. Метод Доленц, Др. Видан Благојевић, Др. Фердо Чулиновић и Др. Јосип Весел. — Загреб, 1934.), такође питање од веома великог теориског и практичног значаја, које изазива мноштво споредних питања, па је Конгрес, после исцрпних реферата у резолуцији начелно препоручио „хитно оживотворавање права на исправку", које се право има признати „сваком чији су правни интереси ма којим штампаним саставом повређени", а оцена умесности објављивања исправке имале би се поверити суду.

V. Стечајно право и Ванстечајна принудна нагода

1) Принудна нагода ван стечаја (референти: Г. Г. Др. Живан Спасојевић и Др. Лав Хенигсберг. — Загреб, 1924.) питање и данас актуелно, па је после живе дискусије, донета резолуција, у којој је начелно прокламовано да је овај правни институт „корисна установа", али да је он у пракси дао рђаве резултате услед злоупотреба од стране рђавих дужника. Да би се то спречило, препоручена је хитна реформа овог Закона а дотле су судови дужни да сузбијају злоупотребе везане са овим Законом. И ако је стари закон давно укинут и замењен новим, ипак злоупотребе нису престале, тако да су од овог Закона видели користи само несавесни дужници, те јавни морал императивно захтева, да се ванстечајна принудна нагода најхитније укине.

VI. Јавно право и финансије

1) Правни значај и техника наших финансиских закона (референти: Г. Г. Др. Коста Кумануди, Др. Ладислав Полић и

Д-р Видан О. Благојевић. — Љубљана, 1926.), питање изазвано све чешћом злоупотребом финансиских закона у законодавне сврхе, противне теоријској и законској намени овога Закона, па је Конгрес, оштро осуђујући ову праксу којом се вређа Устав, и упућујући законодавца да законе доноси редовним законодавним путем, предложио, да финансиски закон садржи у главном оно што му је намењено Законом о државном рачуноводству, т. ј. прописе финансиске природе, а да се из њега избаци све оно што нема са извршењем буџета везе, да се важење нефинансиских одредаба, у колико би неодложна хитност њих налагала, ограничи на важење финансиских закона из кога потичу, а овлашћења појединим министрима могу се дати само у колико стоје у вези са употребом кредита додељеним њиховим министарствима, али се тиме не могу мењати основни закони који регулишу финансиске материје, нити се може дерогирати Закон о министарској одговорности или Закон који регулише вршење министарских функција. На жалост, и поред овако јасног става Конгреса и противности свег јавног мнења и осуде овакве праксе, ипак она није ни данас напуштена, и ако је ово питање у тесној вези са јавним поретком и са правном сигурношћу.

2) Питање држављанства (референти Г. Г.Др. Ладислав Полић, Др. Иван Суботић и Др. Фран Водопивец. — Љубљана, 1926.), које до тога времена није било решено једним јединственим законом, па је Конгрес донео резолуцију којом је препоручио доношење јединственог Закона о држављанству, препоручујући да се том приликом води рачуна о неколико основних појмова из ове области права, што је у новом Закону о држављанству прихваћено.

3) Реорганизација управног судства (референти: Г. Г. Др. Стеван Сагадин, Јован Стефановић и Др. Хенрик Стеска. — Љубљана, 1926.). Конгрес сматра, да је садашње устројство управних судова добро. Препоручује, да се све управне власти у земљи организују по начелу деконцентрације „у јаким средњим властима", да се повећавањем чланова и оделења управних судова омогући брзо и добро њихово пословање и да се донесе што пре Закон о административном поступку. Ново административно уређење државно води строго рачуна о овим препорукама и зато се с разлогом сматра врло добрим.

4) Трошарина као извор прихода Државе, бановина и општина (референти: Г. Г. Душан М. Летица и Др. Владимир Луначек. — Дубровник, 1932.), питање од акутног интереса с погледом на све веће трошаринско оптерећење. Конгрес је у седам тачака дао веома умесне сугестије законодавцу, препоручујући, да се трошаринским оптерећењима не смањује производња, наводећи појединачно како у којим трошаринским објектима треба поступати. Изгледа, да се законодавац у даљем своме раду по трошаринским дажбинама није руководио начелима која је Конгрес прокламовао, те се ово питање никако не може сматрати решеним, већ само одложеним.

5) Таксе у судству и администрацији (референти: Г. Г. Др. Људевит Бренце, Др. Стеван Сагадин и Др. Јосип Трпањ. — Загреб, 1934.), питање такође веома актуелно с погледом на неверовато тешко оптерећење народа високим таксеним ставовима, па је Конгрес нашао да „стање нашег законодавства о таксама изискује хитно доно-

шење новог Закона о административним таксама", који треба да усвоји начело „одвојености решавања о захтеву који подлежи плаћању такса од самога питања такса и начело, да о питању такса решавају зато надлежне стручне финансиске власти" с тим да се висина такса „прилагоди ослабљеној привредној снази народа".

6) Фискални терети и народна имовина (референти: Г. Г. Др. Станко Лапајне и Др. Цветко Грегорић. — Загреб, 1934.), питање такође изазвано све већим фискалним оптерећењем народа, па је Конгрес нормирао потребу фискално оптерећење грађана у корист државних и самоуправних буџета „буде у сразмери са народном имовином и народним дохотком". Проценат оптерећења данас знатно ја већи него што је раније био, па како је „фискално оптерећење достигло свој максимум", то би „финансиска политика требала да води рачуна о тој чињеници", јер „садашња оптерећења не могу остати дуже времена, ако се осетно не поправе економске прилике".

VII. Поморско право.

1) Основна начела поморског права (референти: Г. Г. Др. Анте Верона, Др. Јулије Моган, Др. Лудвик Бем и Др. Славко Стојковић. — Сарајево, 1927.), које се питање поставило због изванредне важности нашег мора, па је Конгрес препоручио, да се изради домаћег поморског права поклони нарочита пажња и да се приступи најнужнијем модернизовању и доношењу најхитнијих специјалних закона.

2) Хипотека на морске бродове (референти: Г. Г. Др. Борис Фурлан, Др. Јулије Моган, Др. Илија Пржић и Др. Вјекослав Шкарица. — Дубровник, 1932.), питање постављено с погледом на место Конгреса и значај хипотеке на морске бродове као средства за добијање кредита. Конгрес је у резолуцији тражио хитно доношење новог поморског трговачког закона, засебног од општег трговачког закона, који ће обухватити целокупну материју поморског трговачког права а нарочито хипотеку на бродове. Ако се то не би могло одмах извести, Конгрес је изразио жељу, да се што пре донесу потребни закони о уређењу хипотеке на бродове.

VIII. Радничко законодавство.

1) Колективни уговори између послодаваца и радника (референти: Г. Г. Др. Драгутин Јанковић, Др. Живко Топаловић и Др. Јоже Бохињац. — Сарајево, 1927.). Резолуција констатује потребу „да се у раду осталог цивилног законодавства приступи доношењу Закона о колективном радном уговору и о правној организацији професионалних удружења, будући да су обе ове правне установе и државним Уставом признате". Социјални је интерес, да спорови из правних односа заснованих на колективним уговорима „буду предмет специјалне јурисдикције кратког трајања двостепеног суђења". Овако постављени проблем само је делимично решен, у главном, противно интенцијама Конгреса, Законом о радњама.

IX. Привредна питања.

1) Питање валоризације (референти: Г. Г. Др. Едвард Пајнић, Др. Јосип Мудровчић и Др. Велимир Бајкић.— Љубљана, 1926.), па је Конгрес услед немогућности изналажења компромисног решења између противних становишта референата и конгресиста донео чудну резолуцију, да је дошао до убеђења, „да је питање валоризације у нашој Краљевини за сада беспредметно".

2) Заштита улагача и одговорност органа акционарских друштава (референти: Г. Г. Др. Велимир Бајкић, Др. Милан Шкерљ, Др. Милорад Недељковић, Др. Мирослав Вранић и Др. Владимир Луначек. — Сарајево, 1927.), питање које се поставило од ослобођења и које ни данас није решено, и ако сви признају, да се улагачи морају на неки начин заштитити специјалним законом, као и да се мора нормирати одговорност органа акционарских друштава, јер услед недостатка овога закона, доживели смо незапамћене крахове банака и нечувене штете улагача, а да зато нико није одговарао. Те је сугестије изразио законодавцу Конгрес, изрично тражећи, да се донесе нарочити банкарски закон, којим ће се, поред осталога, прецизирати појам банака, узаконити приоритет улагача, уз дефиницију појма улога на штедњу; да се створи орган, независан од државе, који ће имати за задатак, да максимира камату, водећи строго рачуна о стању на новчаном тржишту, а што ће бити обавезно за све улоге на штедњу; и да се у законе унесу строжији грађански и кривично-правни прописи о одговорности одговорних лица. Сем што је у Стечајном закону признато извесно право малим улагачима и што је недавно максимирана каматна стопа на зајмове, друге сугестије законодавац није спровео кроз законе, услед чега је ово питање још увек отворено.

3) Монопол дувана (референти: Г. Г. Др. Милан Стојадиновић и Др. Шпиро Перучић. — Скопља, 1931.), питање изабрано с погледом на место Конгреса и економско-финансијски значај производње и монопола дувана. Референти су исцрпно обрадили постављено питање, па је Конгрес у резолуцији изразио жељу „да се измени Закон о монополу дувана у смислу слободне производње и слободног извоза дувана. Прерада дувана и продаја у земљи да остану и даље у рукама Државног монопола."

Конгреси правника значајни су са више гледишта. То су пре свега високи научни форуми где се сва питања обрађују и дискутују по строго научним методама, са искључењем сваке политике: сви правници сарађују на један исти начин. То се нарочито види из резолуција које су доношене без икаквих других обзира сем опште државних и правничких. По истим методама бирane су теме које су све строго научне и веома актуелне с погледом на време, а често и на место Конгреса. Пошто је у прво време обраћана нарочита пажња на чисто правничке теме, с погледом на све већи значај економско-финансијских и привредних питања у модерној држави, Конгреси посвећују пажњу и овим питањима, која изучавају по истим строго научним методама. — Као институција у којој су окупљени сви југословенски правници, без обзира на племенско порекло, Конгрес је једина југословенска организација ове врсте. Он као

такав служи правницима из свију крајева наше Државе као спона у узајамном упознавању и ширењу југословенске правничке идеологије. Сем тога, излетима који увек прате Конгресе, пружа се могућност свима југословенским правницима, да упознају крајеве наше земље и њихове становнике, што опет служи југословенској идеологији. — Резолуције, и ако све донете у духу највиших народних и државних потреба, законодавац није увек прихватио при изради односних закона, чак шта више, у извесним случајевима, поступио је противно сугестијама Конгреса. Међутим, с погледом на начелан став који су Конгреси увек заузимали по изученим питањима и стручност референата, законодавац би без икакве опасности по државу и народ, могао слободно следовати жељама и препорукама Конгреса, чиме би олакшао себи посао, а у исто време нашао право решење односног питања које је највећи правнички форум — Конгрес правника препоручио. Ово ни у колико не умањује значај Конгреса, који наставља свој рад и даље по истом методу, уверен да тако најбоље служи народу и држави.

Д-р Видан О. Благојевић

Словенски преглед

*

Истраживања професора Мурка о народној поезији

Може се рећи да се Др. Матија Мурко, као професор универзитета у Грацу, затим у Лајпцигу и најзад у Прагу, већ више од четвртину века бави проучавањем народне поезије. За то је време објавио мноштво чланака и студија о народној епици, од којих су важније ове: започео је с великом рецензијом о књигама М. Ђурчина и К. Луцерне о нашој народној песми у немачкој књижевности (у *Archiv für slav. Philologie*, 1905). После тога, заинтересован епиком босанских муслимана, коју је објавила Матица хрватска и о којој је он реферисао на конгресу класичних филолога у Берлину 1909, пошао је на теренско проучавање у Босну и Херцеговину, а као резултат тога имамо два извештаја које је издала бечка Академија: *Bericht über eine Bereisung von Nordwestbosnien und der angrenzenden Gebiete von Kroatien und Dalmatien.*, (Wien, 1913; путовање је било у лето 1912) и *Bericht über eine Reise zum Studium der Volksepik in Bosnien und Herzegovina im Jahre 1913* (Wien 1913). Рат је прекинуо ова плодна истраживања, али је Мурко своја запажања изнео још једном у расправи *Neues über südslavische Volksepik* (у *Neue Jahrbücher für das klas. Altertum.* 1919). После рата, 1924, предузео је путовање у Санџак, а онда је 1928 држао на Сорбони предавања о народној поезији, слично као што је то 1841 учинио Мицкјевич на Kollége de France. Та предавања објављена су у књизи *La poésie populaire epique en Yougoslavie au début du XXe siécle.*. (Париз, 1929). После тога је у год. 1930, 1931 и 1932 пропутовао јужне пределе наше државе, горске

крајеве Србије, Босне и Црне Горе, и Далмацију; као плод тога путовања јесте студија *Nouvelles observations sur l' état actuel de la poésie épique en Yougoslavie* (у *Revue des études Slaves*, т. XIII, Париз, 1933), у поводу које студије желим да проговорим о целокупној делатности проф. Мурка у области народне поезије. Нема сумње, да ако ико, онда то Мурко заслужује, јер његова истраживања чине управо угаони камен нашег данашњег знања о постанку и животу народне поезије.

Проф. Мурко по својој природи је емпирички дух: за њега имају научну вредност само чињенице и јасни докази, а непоткрепљеним хипотезама нерадо прилази. То се догодило и у области народне епике: за разлику од других који су испитивали естетске и етичке вредности народне песме, где су могућа често велика размимоилажења и ослањања на лични укус, те се дају импресионистичке и субјективне оцене, и за разлику од оних који граде велике хипотезе о постанку народне поезије, односу песама дугог и кратког стиха, и т. д., Мурко је пошао са сасвим конкретног тла: проучавајући песме и податке о муслиманским певачима у зборницима Матице хрватске, он је пошао и сâм на терен да испита ко пева песме, под каквим социјалним, психолошким, економским и културним условима песма настаје и развија се, где и како се пева. То је метод рада који је по својем изгледу сличан Вуковом по подацима у предговорима I и IV књиге песама, у којима је овај давао „рачун од пјесама". Мурко, дакле, надовезује на Вука и Луку Марјановића, али, наравно, његова испитивања помоћу географског и социјално-психолошког метода имају озбиљно научно обележје те значе велико обогаћење нашег знања о народној поезији.

Како је већина Муркових радова објављена на немачком, француском, а понешто и чешком језику, он код наше јавности, па и код људи од струке, нема оног познавања и признања које има у страном научном свету. Може се слободно рећи да ни један новији научни рад о народној поезији нашој није обишао истраживања проф. Мурка: да поменем само радове Геземанове, Вајанове, Н. Кравцова (*Сербски епос*, Москва, 1933). Наравно, овде, у овом синтетичком прегледу целокупног рада, не може се дати исцрпан реферат о свим радовима његовим; за њихову библиографију и приказ била би потребна већа расправа. Узгредно да додам, била би насушна потреба да се његове најважније ствари преведу и издаду и на нашем језику, јер ту се ради о нама, о нашој народној епици.[1])

Главно питање које интересује Мурка јесте живот народне епике. Зато је он на конгресу класичних филолога у Берлину предавао о муслиманским певачима и песмама у III и IV књизи народних песама Матица хрватске. Предговор Л. Марјановића најбоље је, по Мурку, што је написано после Вука о певачима и песмама. Већ ту он запажа да песме и „штофови" њихови путују с местом борбе с Турцима; те песме старе су 200—300 год. Важно је питање како је могућно памћење песама које имају 3000—4000 стихова? Поред несумњивог дара нарочитог памћења, служења општим добром, т. ј. поетским стилским средствима, „сваки певач је до извесног степена, мање или више, стваралачки препевалац" („schöpferischer Nachdichter"). Постоје талентованији певачи и песници, али и лошији. Народна песма је по постанку индивидуални стваралачки акт, а није, како су ми-

---

1) Проф. Мурко је Словенац, родом из Дрстеле код Птуја (рођ. 10 фебр. 1861).

слили романтичари, продукт „singendes Volk-a". — У односу према султану певачи сматрају да је Босна најверинија, а „ћесару" бечком подложан је тобоже и дужд млетачки. — Главни јунак песама јесте Мустај-бег Лички; — он је муслиманима оно што је Краљевић Марко Србима. Занимљива је констатација да се у тим песмама запажају и далматински културни утицаји и због тога су оне с те стране врло важне. Оне су иначе у зборницима одабране са садржајне, не с естетске стране; у њима има много наивности, хипербола и сл. Како је речено, због тога што је у Босни још цвала народна епика, Мурко је пошао да је на самом терену испита, да истражи топографију песника и песама.

Први предео који је обишао била је Лика. Крај где су некада били Турци, и где се највише певало, нема више народне епике: она је изумрла или је већ 1909 била у потпуном изумирању. Наилазио је само на просјаке-певаче, па и то ретко и слабо. У Кордуну (Дрежник) нашао је још певача. Срби имају једноструне, а „буњевци" двоструне гусле; али прешавши у северозападну Босну, у Крајину, крај где се тада најбоље сачувала народна песма, наишао је код муслимана на двоструну тамбуру. У Крајини се певају (1912) старинске, јуначке песме, а осим њих и песме пренесене из Аустрије, „унђурске". У Херцеговини, међутим, певају се и крајинске песме и песме о другим догађајима, али на једноструним гуслама. Значи, крајинске песме имају нарочиту пенетрацију; како је после утврдио, оне су прешле и муслиманима у Србији.

Важна су саопштења која нам је Мурко дао о певачима. Пре свега, они су код муслимана и католика регрутовани из свих социјалних слојева: почевши од сељака па до бегова. Слепаца је нашао врло мало. Постојали су раније и професионални певачи; сваки ага имао је свога певача, кога је награђивао разним начинима. Учење бива усменом предајом, а уче се најпре loci communes, а потом се увежбавају разна места. Песме се најлакше примају између 12 и 30 година, али певача има старих и до 80 год. Највише се пева за дугих зимских вечери и ноћи и рамазана. Певање је у ствари рецитовање, често и монотоно; неки делови певају се лакше, као описи и сл. Рецитовање је праћено ударањем у тамбуру, али каткада певач удара само штапом; значи, то је давање такта, ритма, не нека нарочита мелодија.

Певачка уметност је феудалног порекла и карактера,[1]) везана за услове социјалне и економске. Бегови и аге били су мецене, држали су своје певаче. Тако је Хусеин-бег Староселац створио читаву школу, која се одликовала богатством у описима. Певачки сталеж био је нарочито развијен у Крајини, а у Херцеговини слабије, и то једино међу муслиманима, а врло ретко међу хришћанима. Нетачно је да у Херцеговини сви људи певају, како је тврдио Вук. Дар певања имају само нарочито способне особе, а сваки бољи певач је импровизатор, јер певачи могу песме скратити или продужити, што зависи о њихову расположењу, публици, плати коју очекују итд. То је једно од најважнијих запажања Муркових:

---

1) „Епска песма припада, дакле, феудалним остацима средњег века, у чему је Босна била тако богата"; она је увек служила „величању високо стојећих ратника," па ма они после били само ускоци и хајдуци. — То се слаже с подацима које нам дају Хекторовић и Ј. Крижанић.

„Мора се имати у виду да певачи не декламују према нашем обичају један непроменљив текст, него увек до извесног степена изнова стварају. Многи од њих додуше мисле да песме увек једнако певају, али то се може односити на особе, мотиве и ток радње, иако и овде има промена, које су сасвим природне (тако настају варијанте, контаминације итд.)". „Из свега јасно произлази — закључује Мурко на другом месту — да исти певач никада не понавља једну песму сасвим једнако, те да су све песме, како их имамо штампане, само један једини пут доиста тако певане, односно диктиране" (то је утврдио и помоћу фонографских испитивања). На основу тога утврдио је и то да је Вук песму *Јакшићи кушају љубе* узео из Рељковићева *Сатира*, а није је записао с уста народних певача. То не значи да певачи не полажу много на вероватноћу, на истину, иако има често доста географских, историских и других грешака. Песме у сваком случају имају знатну културно-историску вредност и интерес.

Иако је толики број певача дао богат материјал Матици хрватској крајем прошлог века, ипак је народна песма у сев. зап. Босни у опадању (данас је вероватно изумрла). То је зависно о социолошким условима под којима она живи: окупацијом Босне и Херцеговине нестало је материјала за песму, нестало је граничних туско-хришћанских борби, разних авантура приликом свадби, отмица и сл. Почело се мењати социјално стање, феудални живот стао је пропадати, патријархални живот бледети, те певачи и публика све више осећају несавременост догађаја опеваних у песмама. Технички изуми такође потискују народну песму (грамофон и др.). Исто тако и штампане песме; читају их бегови, а читају и уче из њих и певачи; и не само народне песме него и песме Качића и Јукића. Народну песму потискују и војничке „равне" песме.

Даље важно запажање Мурково јесте то да песме певају и православни, и муслимани, и католици: значи, народна песма не познаје верске и племенске разлике. Истина, хришћански певачи певају о својим јунацима, а муслимански о својима, али ипак врло често одају поштовање и противничким јунацима. Може се рећи да народна песма не познаје племенских и верских граница; она је никла под једнаким социјалним и психолошким условима, па је зато она и заједничка и Србима и Хрватима. Не може се рећи да их деле попратни инструменти: тамбуру, која је можда најкарактеристичнија за муслиманске певаче, употребљавају и хришћански певачи: у Далмацији изјављују да је имају од старине.

У северној Далмацији, у равним Котарима, нашао је још добро очувану песму, иако је она и тамо, због промењених социјалних прилика, у опадању. Тамо је нашао и доста жена које су певале епске песме и то не само слепих жена, него и здравих. Тако му је на путовању 1932 на Хвару једна жена певала *Хасанагиницу* (Павла Кувелићева; о том је говорио на конгресу словенских филолога у Варшави). Осим тога певају и православни калуђери и фратри (описани су и у Шимуновићевим приповеткама). Извор је и ту Качић, али и усмена традиција.

Мостар и остала Херцеговина су „класичан крај епске народне песме", и док је она у осталој Босни у опадању, дотле је овде била доста добро очувана код муслимана, православних и католика. Она је овде још донекле имала актуелан значај, јер је у Херцеговини, а нарочито ближе црногорској граници, било феудалних господара (Дедага Ченгић, Ризван-

беговићи, Капетановићи, Љубовићи), који су имали своје певаче или су они били међу момцима, кавазима, сеизовима, буљубашама), а осим тога, с Црногорцима су били чести окршаји и бојеви. Мурко није нашао у свакој кући гусала, како је извештавао Вук, него их је нашао само у гдекојим селима у свакој кући. Тамо где се песме највише певају, литерарног су порекла (нису научене усменом предајом): из Качића, Јукића, Карацића (отац Шантићев знао је напамет све песме Вукове). Старији циклуси мање се певају, а више су омиљене најновије песме које имају порекло у сувременим догађајима, а по саставу свом често су само суве, новинске релације. Већина певаних песама има порекло у збиркама Максима Шобајића *Славенска слога* и *Косовска освета*. Многи људи и плаћају да би дошли у песму! Али због недостатка четовања и рата, због тога што је „ханџар пао", што је „Шваба све пошвабио", што је дошла „дисциплина", епика код муслимана излази из моде. Губи се вера у истинитост песама; нема услова њихова опстанка: нема *коме* да се пева, и нема *шта* да се пева.

И мноштво других података има да захвалимо проф. Мурку. Тако на пр. о томе да и жене муслиманке и хришћанке певају, казују песме; о месту и времену певања песама (на свадбама бивају читави турнири), да херцеговачки певачи имају бољи језик и дикцију, лепшу мелодију, певају с више емоције, мање гугају слогове, него крајински певачи, који певају кићеније, не верују херцеговачким певачима јер да ови лажу. — Певачи имају „Künstlerstolz". — У песмама се дијалекти мешају, али је ипак у њима понајчешћи ијекавски говор. — Мурко одлучно истиче да је нетачно мишљење да су главни ствараоци и ширioци народне песме слепци; на својим путовањима наилазио је на њих врло ретко, и то само на просјаке. Сматрати да су они ствараоци народне епике, јесте деградација њена.

У чланку Neues über südslavische Volksepik синтетички рекапитулира своја запажања из обадва Bericht-a. Тачно је, поред осталог, његово запажање да је Вуково становиште при одабирању песама било естетско, логичко и историјско, те је добро што Вук није боље знао историју, јер бисмо иначе изгубили најлепше старије песме. — Исто тако рекапитулативан карактер имају сорбонска предавања La poésie épique... Поред информација о ширењу интереса за народне песме, додата су истраживања из 1924 из Новопазарског Санџака, у којима смо сазнали да је тамо још одржан патријархалан начин живота па зато и народна епика има услова за живот, иако и тамо већ помало изумире. Истакнуо је и верску и племенску широкогрудност певача, који кажу: „некад било, сад се спомињало"! (певајући о јунацима друге вере). Усмена предаја све је слабија.

Чланак Nouvelles opservations sur l' état actuel de la poésie épique en Yuogoslavie доноси резултате најновијих путовања Муркових. Год. 1930 провео је од средине маја до средине септембра на путовању на линији: Шабац — Лозница — Зворник — Бијељина — Брчко — Тузла — Сребрница — Хан Пијесак — Сарајево — цела Црна Гора осим приморја — Метохија — Ст. Србија — источни део Новопазарског Санџака. Идуће године провео је опет шест недеља на путовању по Србији (Крушевац — Ужице — Златибор — Јавор — Ниш — Топлица), југоисточној Босни

(Вишеград — Рогатица — Горажде — Фоча — Калиновик — Трново) и неким местима Приморја. И 1932 провео је шест недеља на путовању у Далмацији и приморској Црној Гори. Са собом је имао два фонографа па је могао забележити неколико целих песама.

Мурко је путовао у лето, а то време није згодно за скупљање песама, јер су људи заузети пољским радовима. Најбоље време је зимско, али то опет њему није било погодно за путовање. — Најновија истраживања допуна су онога што је рекао у сорбонским предавањима. Црна Гора и Херцеговина још и данас су центар народне поезије уколико се још сачувала, а у Санџаку још живи само у близини Црне Горе; у западној Србији певачи су Црногорци. На Косову пољу сачувала се боље него што се мисли. У околини Приштине нашао је 6 певача, и то не црногорских колониста. У Старој Србији, месна интелигенција често не зна ништа о певачима, којих још има по селима, те нема интереса за народне песме.

Певачи су већином православне вере; у источној Босни и Посавини има певача католика по селима. Муслиманских певача има још доста у источној Босни и новопазарском Санџаку, а у Старој Србији врло су ретки. У североисточну Босну не долазе више муслимански певачи из Крајине, како су то чинили пре рата него певају само домаћи по кафанама за рамазана, али сва ређе. У Санџаку, за турског доба, морали су хришћански певачи долазити не „читлук" аги и забављати га. Али то није сметало да су гусле за време турског владања биле забрањиване на Косову. На свадбе, славе итд. долазе певачи разних конфесија и православни и муслимани. Народна епика прелази и Арнаутима, нарочито крајинска епика; тако је од једног Арнаутина у Гусињу слушао песму о Краљевићу Марку на албанском језику. У правих Турака нема епике.

Епске песме називају се у југоисточној Југославији „јуначке", или „старинске", „старе", на Косову „старовременске". Поред њих много су раширене нове песме о устанцима и бојевима од 1875 па све до светског рата. По мишљењу Муркову, те нове песме о балканском и светком рату поново су оживеле народну песму, која је почела изумирати. Те нове песме лепотом не достижу старије, па их ни неки певачи неће да певају, али их ипак знатна већина најрадије пева, а млађи певачи певају само те нове. — Мурко је са задовољством констатовао да на Косову и у Санџаку народна песма живи још у устима народа, тј. не пева се само из књига, него се песме још шире и усменом предајом. Али, углавном, оне су књижевног порекла. Највише су раширене песме ускочке и хајдучке. О Иву Сењанину пева се од Хрватске до Косова, где је његово име преиначено у „Максима Сејанина", као да је из неког града „Сејана"! Ово је проф. Мурку најлепши доказ о духовном јединству српскохрватског народа. Ускочке песме омиљене су нарочито у околини Задра, а и у Црној Гори највише су омиљене те песме (њих је волео много краљ Никола). Тамо се осим тога певају песме о старијим и новијим борбама с Турцима, о догађајима у разним племенима. Поред тога, певају се песме из збирки *Српско огледало*, *Јуначки споменик*, нека места *Горскога вијенца*, из књига Шобајићевих; у Санџаку се пева о домаћим бојевима и четовањима, локалним јунацима. М. Павићевић испевао је песме о Бардањолу. Да додам, краљ Никола и његова влада утврђи-

вали су и цензурирали народне песме због тога да би се утврдила тачност онога што се опева. Догађало се да су биле опеване личности које нису биле у бојy! — Што се пак тиче муслимана, њих још понешто има и професионалних певача. Неки су научили певати и у турској војсци! „Бошњаци" су били познати све до Багдада. У турској војсци било је и хришћанских певача.

По занимању, певачи су земљорадници, сточари: народна епика чува се још понајбоље у планинама. Сељачког су порекла и певачи бивши заповедници и официри црногорске милиције, учитељи, интелигенција, стражари и жандари. Пева се најчешће на „сијелима", „посијелима" (на Косову: „седе́ње", у Новом Пазару „посједак", за турског времена: „муакет"). У источној Босни и Црној Гори могу се наћи гусле по каванама да послуже гостима. По манастирима не пева се свуда, али у Грачаници и у Пљевљима долазе још гуслари. Јуначке песме су и утеха: певају се у жалости, у затвору. Али, уопште речено, у манастирима нема песме, јер је певачима незгодно доносити са собом гусле. Један јеромонах видео је у околини Студенице задимљене гусле, али није знао да ли ко уз њих пева. У целој Шумадији гусле служе још само као симбол; оне су некада подизале националну свест. Певачи уколико се тамо налазе, махом су досељеници из Црне Горе и Херцеговине; исто тако и у Топлици; урођеници немају епике. Да додам још и то да пруга Београд — Ниш није источна граница народне епике, него Ресава (Свилајнац, Деспотовац), а северна граница је железничка пруга Лајковац — Младеновац, јужна падина Космаја, нарочито Аранђеловац. Раније је за те крајеве чуо да немају народне епике. У Аранђеловцу је међутим један кафеција увео гусле, па су после и други; иначе се она и по селима већ губи. У Ужицу је више нема.— Осим гусала, народна песма пева се у североисточној Босни уз двоструну тамбуру, која се зове „ичителија" (турски ичи = два); слично тако се зове и у Албанаца („чивтелија", „чундун").

Занимљива је појава да у Приморју има још гусала, али се пева и без њих. Народне песме има још у Далматинској Загори, на острвима северне и средње Далмације. Тако је, примера ради, Мурко у Сињу нашао 12 певача. Али је најзанимљивије то што жене певају јуначке песме и епско-лирске баладе, и то не само слепице-просјакиње, које су специјалитет северно далматински, него и сељанке и грађанке. То је отуда што се у тим крајевима на жену гледало онако како се на њу гледало у крајевима под Турцима; зато она није учила читати (да не би могла писати љубавна писма), није смела учити љубавне песме, него „старинске": Качића и сл. Огуда је у грађанским породицама завољена народна песма, која се тамо још одржава, али са старијим покољењем полако и изумире. Тако је Мурко нашао певачице на Хвару, Корчули, Шипану, у Дубровнику, Жупи Дубровачкој, Конавлима, у Боки, Будви, Паштровићима, у околини Бара. Жене највише воле певати песме о женидбама, о разним женским удесима, баладе и романце, нарочито из турске средине. Такве песме зову се тамо *пјесанце*, за разлику од *писме* и *попивке*, које славе јунаке. *Хасанагиница* је такођер „пјесанца"; зато ју је Фортис таквом и означио.

Што се народна епика још доста добро очувала у Далмацији, узрок лежи и у примитивно-патријархалном начину живота ширих народних

слојева. Интелигенција се није старала за народну просвету. Млетачка влада је Далмацију остављала као „игноранте"; за време Аустрије више се старало око италијанизације, него о народном просвећивању; интелигенција се бојала за свој утицај.

У завршеку своје студије Мурко наводи који су узроци пропадања народне епике. Допринели су томе разни фактори: ратардација усмене традиције, штампање и издавање песама. Промењени господарски и социјални односи: распадају се задруге, народ се пролетаризује, те је песме и у најпатријархалнијим крајевима све мање: („Гуслало се прије рата много, послије ослобођења ријетко)". Нема више феудалних мецена. Затим, „српскохрватска народна епика хранила се углавном великом супротношћу између хришћана и Турака, као старофранцуска шпањолским бојевима с Арапима, украјинска бојевима с Татарима и Турцима". Пропадањем Турске, ти бојеви су све мање актуелни, муслимани губе свој ослонац, те и народна епика ступа у позадину. Придоласком таласа модерне културе, певачи бивају сматрани „глупанима", гледа их се са потцењивањем. Гусле уступају пред лирским и другим музичким инструментима, почиње их се и стидети. Затим, неки певачи неће да певају о неким јунацима, за које су чули да нису били велике историјске личности, као на пр. о Краљевићу Марку. — Ипак, Мурко захтева да се сакупљају песме на Косову и у Санџаку.

Осим овог теренског проучавања, Мурко се занимао и другим проблемима из области народне поезије. Његова прва већа запажена радња јесте оцена о делима М. Ћурчина и Луцерне. Већ је тада указао на то да је Хасанагиница морала постати негде око Имотског; то је још боље утврдио у студији *Домовина Хасанагинице (Goethuv sbornik*, Праг, 1932.) До 1717 у Имотском је био кадија; песма је према томе морала настати у 17 или почетком 18 века. Хасанага имао је модерније назоре о браку него његова жена, јер су бегови у то време стајали у трговачким и господарским везама с Приморјем, с Макарском нарочито; његово дакле схватање било је натруњено хришћанским погледима на жену, а још више погледима више културе средине, с којом је долазио у дотицај. Жена његова, међутим, везана је још оним традиционалним везама затвореног живота жене муслиманке, које већ ни њен муж није могао схватити. Тако Мурко тумачи оно: „од стида не могла".

Указао сам, ето, на главне контуре научног рада професора Мурка у подручју народне поезије; његовим другим научним радовима *(Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der bömischen Romantik, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation..., Geschichte der ält. südslav. Literaturen* и т. д.) наука је већ одавно одала своје признање. Муркова истраживања учинила су народну поезију познатом страном научном свету; њега цитирају немачки, француски, руски учењаци; последња свеск (II) *Trudy Instituta Slavjanovjedjenija* у Лењинграду доноси о њему врло ласкаву оцену. Због тога се његов значај у погледу истраживања народне поезије, а специјално епике, може упоредити с Вуковим. Вук је ухватио народну поезију у пуном још цвату; Мурко је нашао њене последње цветове, те је својим изучавањем о психолошком и социолошком њеном основу, о постајању и животу њену, дао срж свега данашњег и будућег истраживања о народној епици.

Д-р Крешимир Георгијевић

Књижевни преглед

*

Скерлић у издању Српске Књижевне Задруге

(Јован Скерлић: *Књижевне студије.* Прва књига. Београд, 1934.)

Српска Књижевна Задруга није могла да се боље и достојније одужи своме некадашњем секретару и одличном сараднику, Јовану Скерлићу, него на овај начин: издавањем његових одабраних књижевних студија, есеја и критика. Избор и редакција поверена је данашњем секретару С. К. Задруге, Г. Светиславу Петровићу, и професору Београдског универзитета Г. Миодрагу Ибровцу, који је наследио катедру коју је сам Скерлић некада држао: катедру за француски језик и књижевност. Оба редактора, Г. Петровић и Г. Ибровац, спадају не само међу Скерлићеве поштоваоце и сараднике него су у своје време, као студенти филозофије Београдског универзитета, били и његови одлични ученици, тако да су они заиста били позвани да изврше избор Скерлићевих радова за ово репрезентативно издање, чија је прва књига изишла пре кратког времена, с предговором Г. Ибровца.

О Скерлићу постоји већ читава мала литература, па ипак је Г. Ибровац рекао пуно нових и значајних ствари. Тако је дао врло лепу и успелу анализу прве Скерлићеве расправе (О Шилеровим Разбојницима) коју је, као студент, Скерлић читао у семинару за упоредну књижевност. Говорећи о појединим Скерлићевим студијама, Г. Ибровац је дао врло сажете, али веома језгровите карактеристике свих његових важнијих дела. Тако је за његову историју српске књижевности у XVIII веку рекао да је „широка фреска ондашњег српског друштва у крајевима преко Саве и Дунава (т.ј. у Јужној Угарској), слика свих сталежа и њихових нарави, слика политичких и културних прилика: историја буђења нашег националног бића". — Скерлићеву студију Омладина и њена књижевност окарактерисао је као „једну главу из културне историје српске. Са урођеном способношћу да осети социалне и књижевне струје, Скерлић је ту, из већ избледелих рукописа и пожутелих часописа, по казивању још живих чланова Уједињене Омладине Српске, васкрсао читав један родољубиви и живописни нараштај, чија улога пре овога дела није била довољно позната, и који би, без њега, по свој прилици, покрила прашина заборава". — У своме „документованом и рељефном делу" о Светозару Марковићу, „писаном са топлином једнога идеолога, Скерлић се не задржава само на Светозару Марковићу као писцу; он истиче његову улогу творца демократског покрета у Србији, и у широкој позадини оцртава развој српског духовног живота." — Скерлићева Историја српске књижевности „јасно оцртава еволуцију наше нове књижевности, слика целокупно друштвено и културно стремљење српског народа кроз читава два столећа, приказује све важније књижевне раднике, њихову улогу, њихову вредност, од почетка XVIII до првих година XX

века". — Краћа и садржајнија карактеристика главних Скерлићевих дела се заиста није могла дати.

У своме предговору Г. Ибровац је указао и на Скерлићеве мане и недостатке. На првом месту и пре свега на недовољно разумевање финијих поетских лепота и суптилнијих песничких прелива и нијанса: „Једино што Скерлић можда није имао у већој мери, то је љубав за чисту поезију, без обзира на њене идеје. Његовој бујној природи годила је социална ватра која букти; зато је често превиђао онај лелујави, свети пламен који тиња на жртвенику лепоте, изнад дневне грађе, изнад друштвених назора, који у основи не мењају људску природу. Јер ако је поезија дрхтај душе, израз неколико обичних, вечних осећања, она није везана ни за какве теорије". Међутим, Скерлић је увек имао на уму „друштвени и национални утицај књижевности, и једино тиме треба тумачити неоправдану оштрину са којом је дочекивао песимистичке тенденције". Наиме, Скерлић је заборављао да је песимизам — према речима Г. Богдана Поповића — „једно од најотменијих песничких расположења, од Теогнида до Леопардија". И зато је и Г. Ибровац с разлогом поставио питање: „Да ли су сумња и очајање тако неплодни у књижевности?" И цитирао карактеристичне стихове великог француског лиричара Алфреда де Мисеа:

Најочајније су песме најлепше,
И има их бесмртних које су чисти јецаји.

Скерлић је познавао и велике европске литературе и у души је морао осећати истинитост ових Мисеових речи, али је ипак негирао унутарњи смисао и дубљу психолошку и естетичку вредност песимистичке поезије као такве и стално потцењивао представнике песимистичке поезије и у нашој и у страној литератури.

На друго место долази Скерлићев радикализам и социјализам, као узрок његове недовољне објективности у извесним случајевима, нарочито када је реч о оним нашим писцима који су исповедали конзервативна начела у нашем политичком и уопште јавном животу. И сам активан политичар, наклоњен слободоумним и левичарским идејама, Скерлић није могао да се увек потпуно узвиси изнад људи и догађаја и да суди сасвим мирно и непристрасно. „Тако је Скерлић учинио и своју најкрупнију критичарску погрешку — вели Г. Богдан Поповић — у огледу о Лази Лазаревићу, у оцени тога чистога песника и врло великог уметника..." Приповетке Лазе Лазаревића, поред Његошева Горског вијенца, „најбоља су и најсавршенија дела у нашој песничкој књижевности..." Што Скерлић Лазаревићу „није дао његов високи ред, томе није крива недовољна критичарска осетљивост...; — није криво ни оно мало, тако мало „моралисања" Лазаревићевог... (у причи Први пут с оцем на јутрење); — није крив ни недостатак пажње или цене коју треба дати уметничкој разради у песничком делу; — но је крив „конзерватизам," „патриархалност" Лазаревићева, и онај радикалски учитељ у Школској икони, кога Скерлић Лазаревићу није могао опростити, и не знајући да му њега не опрашта."

Истог је мишљења и сам Г. Ибровац који изричито каже да је Скерлић више подвргао „критици идеје једнога писца, нарочито ако

их не дели, него његову уметност". Говорећи о тобоже „уским, сиротним и немодерним" назорима Лазе Лазаревића, Скерлић „о њему суди више по томе шта он мисли него по томе како пише". Али, иако је све то тако, ипак је већ у ову прву књигу Скерлићевих Књижевних студија ушла и студија о Лазаревићу, која је и по мишљењу Г. Богдана Поповића и по мишљењу самога Г. Ибровца — погрешна, ако не у целини а оно, свакако, у многим и значајним појединостима, тако да је подложна ревизији. Нека нам зато буде допуштено да поставимо иитање: зашто је ова студија уопште и уврштена? Поред толиких других, савршено тачних и успелих, које нису ушле?

Најбоље Скерлићеве расправе, уврштене у ову књигу, свакако су његове оштроумне, врло позитивне и како у целини тако и у појединостима потпуно тачне критике о делима Борисава Станковића, нарочито о Коштани и Божјим људима. Те две критике спадају — према оцени Г. Богдана Поповића — у најбоље примере т. зв. описне критике која „описује више него што суди, или суди описујући... Његове су критике те врсте безмало ненадмашне, и ја не знам бољих ни у једној књижевности." Овом високом признању нашег врховног књижевног судије и еминентног естетичара није потребан никакав коментар.

То исто би се могло рећи и за критике Кочићевих приповедака С планине и испод планине, којима је Скерлић међу првима признао стварну уметничку вредност и одредио им врло висок ранг. У истом расположењу написао је Скерлић читаву апотеозу о Марку Миљанову, истичући свежину, моралну снагу и типичне расне особине нашега народа, оличене у његовим Примјерима чојства и јунаштва. Међутим, критички говорећи, дело Марка Миљанова у књижевном погледу знатно заостаје за делима Борисава Станковића и Петра Кочића, рођених приповедача и у исто време инспирисаних песника, која и поред свих формалних недостатака и стилистичке несавршености имају аутентичну песничку суштину и стварну уметничку вредност, док дело Марка Миљанова има несумњив фолклорни значај и представља корисну грађу за етнографа, етнолога, етнопсихолога, социолога и можда за културног историчара, али не и за књижевног критичара и естетичара.

Скерлићева студија о Јанку Веселиновићу, која је првобитно објављена у Летопису Матице Српске, карактеристичан је пример оштроумног, свестраног, добронамерног, али и објективног критичког интерпретисања једнога писца. Скерлић је писао о Веселиновићу са симпатијама, али и са анализом, с љубављу, али критички; указао је не само на његове врлине него и на његове мане, погрешке и недостатке; кратко речено, осветлио га је и с лица и с наличја.

Исто важи, углавном, и за Скерлићеву расправу Хумор и сатира Г. Бранислава Ђ. Нушића, само што ту има и извесних политичких момената, тако да ту није потпуно објективан, јер није сасвим одвојио дело од писца.

Скерлићеве критике о песницима највише су подложне дискусији и ревизији. Скерлић је и поред извесних резерва одао признање Г. Милану Ракићу, иако његов песимизам наравно није одобравао, али Г. Јовану Дучићу — као што је више пута речено — „није никад одао пуну правду." Затим, с једне стране, подигао је високо Алексу Шантића,

Стевана Луковића и Г. Вељка Петровића, али није одао довољно признање Г. Г. Светиславу Стефановићу, Сими Пандуровићу и Владиславу Петковићу-Дису; према овоме последњем, као што је већ толико пута наглашено, био је чак и неправедан. Томе није крива зла воља, лична нетрпељивост или политичка идеологија Скерлићева него — као што је то Г. Ибровац сасвим тачно подвукао у своме предговору — Скерлићева предрасуда или, још тачније, заблуда да је „Идеја са њеном применом, пресуднија од Лепоте." Тај Скерлићев недостатак нико није проницљивије уочио него његов најбољи критичар и учитељ Г. Богдан Поповић у својој одличној и већ више пута цитираној студији о Скерлићу као књижевном критичару. Ево, како је он то дефинисао: „Извесне тање, нежније ствари, које су као цвет и пена на површини предмета, или су као мирис и боја жуте руже међу осталим цвећем, Скерлић можда није увек осетио. Код извесних песника, извесне суптилније особине које, да тако кажем, над и у њиховим делима трепере као „прамен тајанствене магле" и као „свудаприсутни" етар, и које се само као неким тањим или дубљим чулима осећају, он је превидео, или није осетио да их треба задржати пред свешћу, или бар није држао да су довољно важне да заслужују помена."

Али, и поред ових, у суштини малих недостатака и ситних несавршености, Скерлић остаје одличан књижевни критичар и прворазредан литерарни есејиста. И поред свих замерака, које му се чине и које ће му се — са више или мање разлога — још чинити, остаје изван дискусије „његова велика вредност као књижевног критичара, као човека од правилног суда у оцени књижевних дела, као човека од поузданог и зрелог укуса." У нашој књижевности од Доситеја и Вука до данас, после Г. Богдана Поповића наш највећи и најзаслужнији књижевни критичар остаје и на даље Јован Скерлић. Ма шта се рекло, оно што значе Доситеј и Вук за нашу старију књижевност, значе за нашу новију и савремену књижевност Г. Богдан Поповић и Јован Скерлић. Примери на које се треба угледати, обрасци на којима ваља учити, али и узори који се никада неће достићи.

К. Н. Милутиновић

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Вељко Петровић: Приповетке

С. К. Задруга, коло XXXVII, бр. 247. — Београд, 1934.

Г. Вељко Петровић није ново име у нашој књижевности, али није ни име које је застарело. Он је један од наших ретких живих приповедача, који су већ пре рата изишли на глас, а који се још и данас читају са интересовањем. Можда је то због тога што се он боље и брже од осталих прилагодио новоме духу у приповеци. Његове раније приповетке биле су дуге и озбиљне студије из живота; приповетке из ове збирке скоро све из реда су фељтонски кратке и јасне. Зато се ова збирка чита пријатно и без замарања.

Није баш тако лако наћи занимљив мотив за кратку приповетку,

нити је мали проблем обрадити га занимљиво да би се, на неколико страна текста, и скоро на јуриш, освојила читаочева пажња и симпатија. Ако ничим другим, Г. Петровић је увек у стању да пружи читаоцу уживање отменом одмереношћу и беспрекорном јасношћу свога писања. Као што је у ранијим моралним и социјалним приповеткама показао озбиљности у студирању човека и живота, тако и овде показује смисла за чисто уметничко уобличавање мањих запажања из живота. Каткад се можда учини да Г. Петровић мало натеже у изналажењу мотива, али се он при свем том не понавља у својом приповеткама. Једино што су му неки од обрађених мотива свежији и лепши, док су други блеђи и безначајнији.

Најлепша у овој збирци несумњиво је приповетка „Меца мале баронице". Иако помало сентиментална, ова је причица испуњена искреном носталгијом за промашеним и недостигнутим. Млади инжињер, бечки ђак, али дете наше груде, гордо сахрањује на дну срца љубав према размаженој Бечлики, ћерци свога шефа. Ова приповетка се одиграва на модрим висинама ердељских Карпата. Све у њој одише здравом и младићком свежином, која разгаљује и одмара. — „Рибица у кишници" претставља рискантан покушај да се ухвате тајанствени зачеци сексуалних симпатија између дечка и девојчице, који су одрасли — као оно Мачуш и Чавалица у истоименом Сквадриевом спеву — у детињском и безазленом забављању. Психологија је у овој приповеци небанална и доста вероватна. — „Бацко и његова сестра" је приповетка са истом основном идејом, само се овде зачетак сексуалног интересовања открива код двоје „ланета". Писац у овој приповеци показује редак смисао за тумачење инстинктивног иживљавања код двоје симпатичних младунчади. — Приповечица, или боље слика, „Ловци" садржи интересантно глорификовање љубави ловаца према дивљачи које они убијају, са смелим поређењем те страсти са случајевима из живота где није реткост да човек убије љубљену жену само зато да она не би припала другоме. — У „Тешкој руци господњој" слика се за наше доба ретка идеална појава једног пароха који је готов да у име свемоћне божје љубави опрости чак и убици свог мезимчета. — „Талог" садржи националну тенденцију која изненађује својом објективношћу. У једном новом приповедачком поступку, писац нам износи трагедију двоје старих супружника, бабе Мацарице и старца Србина, које њихове нагло пробуђене националне супротности одведу у језиву смрт. — „Карловачки доживљај..." је бледа и неубедљива историја посете Карловцима младе Београђанке Милице, која је, против своје воље, извршила фаталан утицај на младог богословца Милана. — Остале приповетке у збирци Г. Петровића знатно су слабије. „Про лингва илирика" не чини скоро никакав ефекат; приповетке „Деда Рус" и „У охладнелом дому Негована" имају донекле тон импресионистичких доживљаја, али су површно скициране, док су две мање приповечице „Трећом класом у житима" и „Измирење" бледе и незанимљиве.

Све у свему, нова збирка приповедака Г. Петровића, у односу према првој, коју је такође издала С. К. Задруга, знатно је лакша и сварљивија, али зато не значи уметнички догађај. Она има једну или две приповетке које су заиста изврсне, неколико које су беспрекорне и изнад просечности, али се остале приповетке у њој не издижу много изнад

просечне дневне фељтонистичке продукције. При свем том, и ове приповетке носе познате одлике приповедачког талента Г. Петровића, јер су и оне написане отменим и коректним стилом.

Живомир Младеновић

Радослав М. Весник: Привиђење на Бадње вече

Издање књижаре „Скерлић". Београд, 1935.

Г. Радослав Веснић припада оној генерацији наших писаца, која је своју рану младост провела у рововима и добро упознала све грозоте рата. У годинама, када се утисци најдубље урезују у људску душу, то је значило не само богато искуство, него и, рекли бисмо, једно више сазнање, које је било тако интензивно и дубоко „пропаћено", да није било места за тражење неког нарочитог књижевног манира. Ратна трагедија налазила је израз једноставан и прост али у првом реду искрен. Па чак и онда, када је живот ушао у нормалан колосек и када се прешло са ратних сижеја на друге, ведрије, једноставност уметничког израза остала је као неменљиво обележје те књижевне генерације.

Због тога је настао сукоб те генерације са генерацијом послератних модерниста, која је свега неколико година, можда, млађа од прве, али таман толико да за време ратних година још није била „дорасла мачу". Немајући, бар не у толикој мери, то богато и мучно искуство из рата и, напротив, понети лаким и раскалашним животом првих година после рата, наши модернисти, у потери за „новим" пошто-пото, порекли су сваку вредност ономе што је иоле потсећало на традицију. Краткотрајна владавина послератног модернизма, у првом реду обележена крајњом нетрпељивошћу, већ је прошла, оставивши од модернизма само оно, што је заиста унело у нашу књижевност неку позитивну вредност. Али, та нетрпељивост наших модерниста учинила је прве кораке Г. Веснића и његових вршњака на књижевном пољу врло тешким.

Данас, међутим, осећа се већ тежња да се ствари поставе на своје место и да се са што више хладнокрвности ревидирају многобројни преки судови. Нажалост, та тежња није још крунисана потпуним успехом, што је уосталом разумљиво. С једне стране, још се пречишћују стари рачуни, с друге стране, поборници т. зв. „социјалне" литературе (међу којима има толико модерниста, који су се на брзу руку префарбали црвеном бојом, осетивши куда ветар дува) уносе и даље пометњу и ускогрудо одбацују све оно што неће да служи једностраној тенденцији, жртвујући у првом реду уметничку објективност. Разуме се, ни ова Веснићева генерација, као ни оних најмлађих писаца, који у уметности траже у првом реду истинитост а које бисмо заједно могли незвати према изразу пок. Драгутиновића „средњолинијском" групом, пошто широкогрудо прихвата и од модернизма и од социјалне литературе све што ваља, изложена је и даље огорченим нападима, који би хтели пошто-пото да је компромитују и дисквалификују.

Ових неколико општих напомена биле су нам потребне да укажемо на оно место које Г. Веснић заузима у нашој послератној књижевности и да објаснимо оне нападе, којима је био изложен. Ма колико да му се пребацује, да није нов и довољно савремен, па чак и да је помало

романтичан и сентименталан, има једна ствар преко које се не може олако прећи, а то је она публика којој се тај начин писања допада. Она иста публика, која у Београду гледа „Госпођу с камелијама“ пљескала је и Веснићевој драми „Путем искушења“ и одржала је на репертоару, за београдске прилике, доста дуго. Та иста публика чита и Веснићеве, приповетке, јер у њима налази своје типове, своје патње и своје радости. Самим тим оне имају своје оправдање. Ми се нећемо задржавати на детаљнијој анализи Веснићевих особина као приповедача; напоменућемо само да све његове приче и скице, скупљене у његовој најновијој књизи „Привиђење на Бадње вече“, имају истиниту подлогу у животу, а то је доста, да се постигне оно што је најважније — убедљивост. Веснићеви су типови живи људи, које свакодневно срећемо у животу. У свакој причи Г. Веснић нам саопштава по једну малу животну истину интимно и топло. Све то чини да се његове приповетке лако читају и остављају пријатан утисак. Најзад, мало романтике, па и сентименталности, у наше материјалистичко време није за потпуно одбацивање. *Т.*

Ст. Станојевић: Свети Сава

Београд, 1935.

Сасвим је природно што је у прослави седамстогодишњице Светог Саве узео учешћа горњом књигом и Г. Ст. Станојевић, наш најбољи познавалац Савиног доба и наше средњевековне књижевности, којој на челу стоји Св. Сава. Још као млад студент почео је Г. Станојевић да проучава, да размишља и да пише о нашим средњевековним књижевним споменицима, о биографијама наших владара и архиепископа и сада приликом Савине седамстогодишњице а у време своје шездесетогодишњице, даје Г. Станојевић рад, који је достојан оба ова момента, и Савине прославе и Г. Станојевићевог скоро шездесетогодишњег проучавања извора за српску средњевековну историју.

У својој књизи прати писац Св. Саву од рођења па до смрти. Изворе није цитирао, али је употребио сваки податак о Савином животу, за који данашња наука зна и при томе је податке саопштавао критички, издвојио је несумњиву истину од легенде. Г. Станојевић се међутим није ограничио, да изнесе, шта је до сада наука утврдила о Св. Сави него је оживио историјске податке о Сави, улио им је душу, повезао их је са свима савременим догађајима, удубио се у те догађаје и показао је узроке и мотиве, који су Саву и његове савременике руководили у делању.

Као у Ђорђу Бранковићу од Г. Јована Радонића или у делима Г. Слободана Јовановића, и у овој Станојевићевој биографији Св. Саве читалац је у недоумици, да ли има пред собом више научно или више уметничко дело. Поједини моменти из Савиног живота тако су пластично приказани да по својој занимљивости личе пре на роман него на научну студију. Живахности дела много доприносе одличне репродукције слика и цртежа Г. А. Дерока, доцента београдског Универзитета, које, зналачки одабране, преносе читаоца у давно минуло Савино доба. Садржајној вредности дела одговара и спољашња укусна и беспрекорна опрема.

А. Ивић

Д-р Димитрије Кириловић: Помађаривање у бившој Угарској

Издање Историског друштва. Нови Сад, 1934.

Мађарски политичари воде и у својој домовини и у иностранству истрајну агитацију за ревизију Тријанонског уговора о миру. Они политичари, који су преузели на себе задатак да придобију стране државе за ревизију, приказују одузимање од предратне Угарске оних крајева, у којима су немађарске народности у већини, као највећу неправду света. По њиховој тврдњи предратна Угарска је била најтолерантнија држава, у којој су се немађарски народи политички, културно и економски слободно развијали као и мађарски народ. Тако на пр. барон Силаши, мађарски опуномоћени министар и посланик на страни у својој француској књизи „Процес Мађарске" износи тврдњу, да ни у једној земљи националне мањине нису уживале толико права као у Угарској, а бивши председник мађарке владе граф Стефан Бетлену предавањима, која је недавно држао у Лондону, одбија одлучно све оптужбе, које су подизане против предратне Мађарске, као да је мађарска влада угњетавала и насилно помађаривала немађарске народности и тврди, да мађарски државници ништа нису радили у прилог политике помађаривања, шта више нису никад ни изјаве у том смислу чинили.

Да би показао, како у истини стоји са овим питањем, приватни доцент Београдског универзитета и директор Државног Архива у Новом Саду Г. Д-р Димитрије Кириловић написао је горњу књигу и изнео је у њој историски преглед односа мађарске владе према националним мањинама и специјално према Србима у Угарској од 1867 до 1914 године. Г. Кириловић се је ограничио да нам предочи гола факта, а та факта доказују да је истина у суштој противности са изјавама пропагатора мађарског ревизионизма. Да би претопила што пре и што сигурније националне мањине у Мађаре, предратна мађарска влада је угњетавала те мањине колико се то можда у просвећеном свету нигде није чинило. Писац је приказао ову мађаризиторску политику у свима њеним фазама, али само с обзиром на школску политику мађарске владе. Школа је била само једно, али најважније средство, помоћу кога је мађарска влада однарођивала мањине и претапала их у Мађаре.

Мађаризација је старијег датума, али је Г. Кириловић узео за полазну тачку 1867. годину, када су Мађари постали искључиви господари Угарске, те се је помађаривање развило у свима правцима. Пре свега је приказао поравнање између Аустрије и Угарске, којим су националне мањине предане на милост и немилост Мађарима. По мађарском учењу народности су у политичком смислу Мађари, а да би што лакше скршили отпор и спровели асимилацију народности, окомили су се на вероисповедне школе отварајући уместо њих комуналне и државне школе. Писац у појединостима приказује борбу Милетића, Полита, Јаше Томића, Гавриле, Васе Стајића и других националних првака, који, ако и нису могли да спрече па чак ни да успоре навалу мађаризације, ипак су мушким и пуним пожртвовања отпором сачували народну част. Писац је приказао огромну неправду, која је нанесена мањинама т. зв. народносним законом из 1868 са својих 29 параграфа па је онда изнео, како ни тај закон није испуњаван него је с године у годину крњен те

напослетку није остао ни један параграф тог закона, који не би био погажен на штету мањина. Почетком 20 столећа је помађаривање достигло свој врхунац. Ређали су се министри просвете Влашић, Берзевици, Лукач, Апоњи и сваки је од њих настојао и успео у свом настојању да остави видна трага на пољу мађаризације. Уведен је мађарски језик у основне школе, шта више и у забавишта. У службу помађаривања увучена су културна друштва, позориште, штампа, хумане установе, капитал, црква. Приморавани су људи, који су у зависном положају према државној власти, да помађаре имена и презимена, помађарени су називи места, у опште, мађаризација је вршена пуном паром, њом су прогонили припаднике мањина од колевке па до гроба...

Књига Г. Кириловића је ванредно потребна. У њој је једна актуелна тема обрађена озбиљно и објективно, свака тврдња је поткрепљена јаким и аутентичним доказима.

А. Ивић

Зборник здравствених проучавања и испитивања села и народног живота

Библиотека Централног хигијенског завода, књ. 15, Београд 1934.

Као најновија књига ове *Библиотеке* објављена су два рада Г. Д-ра Александра Петровића: *Мале Пчелице*, испитивања о стању туберкулозе у народу и народна медицина, и *Студеница*, испитивања о народној исхрани, економском стању, личној хигијени и о религиозном осећању, Г. Д-р А. Петровић познат нам је као особито марљиви и одлични истраживач здравствених прилика у нашем народу. У својим, често врло напорним, испитивањима писац се није отраничио само на мање или више вероватна народна казивања, већ је непосредно у народу тражио, поред осталог, статистичке податке, поређења и све појаве, које прате хигијенски народни живот на селу. И на основу таквих података писцу, још и као стручњаку, успешно полази за руком, да нам многе нејасне и замршене појаве из народног живота верно прикаже. — Едицију уређује Г. Д-р Ст. З. Иванић, директор Централног хигијенског завода у Београду. Она је заснована на темељу строго научних истраживања, која већ са првим књигама показује позитивне резултате.

П. Ж. Петровић

НАШИ ПОКОЈНИЦИ

Милан Шевић, члан Књижевног Савета Матице Српске.

Шевић се родио у Новом Саду, 25 новембра 1866. Био је син варошког сирочадског оца Јована Шевића, који је умро рано. Мати му Софија била је ћерка градског начеоника и патрона новосадске српске гимназије Глигорија Јовшића те сестра Јелисавети Павла Симића, Нани Ђорђа Натошевића и Марији Вула Паштрмца. После смрти свог првог мужа преудала се за лечника Светозара Максимовића, у којем је мали Милан добио ретко ваљана и одана поочима па је после, свестан тога, дуго и дуго уза своје очинско презиме, потписујући своје књижевне радове, додавао и презиме свог очуха (час Милан Шевић Максимовић, час М. Ш. М., час чак и Милан Ш. Максимовић.)

Првих пет разреда гимназије, трећи приватно, учио је у новосадској српској великој гимназији, школских година 1876-7 — 1880-1. Шести, седми и осми разред свршио је у Халашу.

Где је и шта је учио даље, саопћио је у *Народној енциклопедији српско-*

хрватско-словеначкој, у свом напису о себи и о свом просветном раду. Стоји онде да је универзитетске науке слушао у Будимпешти, Минхену, Женеви и Лајпцигу. У Лајпцигу су му наставници били чувени научници: славни физиолог и филозоф Вунт, познати слависта Лескин и одлични германиста Хилдебранд.

Године 1886 налазимо га у Новом Саду, где се својски интересује за Српско народно позориште. У *Позоришту* А. Хаџића. реферишући о приказу Сигетијина пучкога комада „A kisèrtet" (у посрби Јована Ђорђевића „Вампир и чизмар") по заслузи одаје хвалу Ђорђевићу, што је том посрбом дао леп пример, како ваља посрбљавати туђ комад, а иначе су — рече — прерађивачи обично слабо труда полагали око тога свог посла, смећући с ума, да и они морају у прсте познавати народ и особине му, баш као и они, који пишу изворне глуме из народног живота. Исте је године за репертоар Српског народног позоришта написао изворну шаљиву актовку с натписом „На позорници и у животу". Предмет јој узет је био из грађанског живота, штампана је изашла у *Позоришту* те године и оданде је прештампана била у засебну књижицу, а и приказана је била на новосадској позорници, али није постигла успеха. О њој је рецензенат Ф. у *Позоришту* изрекао убилачки суд, казујући за њу да је „проносак у правом смислу речи, с којим је млад писац први пут пред велики форум изнео један комад са тако маленом и слабом радњом, да по том критерију репрезентује само једну сцену а две трећине су празан разговор и бледо сликање неколиких обичних особа и простих карактера". Услед тога је млади Шевић мануо драмске оригинале. Иначе се припадом распитивао за позоришне прилике. О немачком глумцу Србину Јоци Савићу, с којим се први пут састао на универзитету у Минхену, написао је чланак у *Позоришту* 1886 (у бројевима 62 и 63). А после је превео — истицало се: с пишчевом дозволом — трочину позоришну игру гениалног Норвежанина Хенрика Ибзена с натписом „Et dukkehjem" (из 1879), свакако с немачког превода у 2517 свесци Рекламове Universal-Bibliothek под насловом „Nora oder Ein Puppenheim". Шевићеву преводу натпис је само „Нора" а даван је био у Београду, у Краљевском народном позоришту, до године 1899 тиред. Дружина Српског народиог позоришта новосадског приказала га је први пут у Сремским Карловцима 31 марта 1894, а у Новом Саду је приказан био свега двапут (21 фебруара 1895 и 1 фебруара 1896). оба пута са Милком Марковићком у натписној улози.

Шевић је, свршивши универзитетске студије и промовисавши у Лајпцигу дисертацијом „Dositheus Obradović, ein serbischer Aufklärer des 18 Jahrhunderts", која је у засебној књизи штампана изашла у Новом Саду 1889, добио наставничко место у Пожаревцу. Оданде је *Јавору*, године 1889, у свом преводу послао „Историју руске књижевности с особитим обзиром на новију књижевност и са библиографским белешкама" Павла Висковатова, редовног професора на универзитету у Дорпату (од 1893 амо: Јурјеву) у губернији Ливонији (Лифланду).

У раздобљу од 1889 до 1909 Шевић је, осим у Пожаревцу, био професор и на гимназијама у Крагујевцу и у Београду па, кратко време, и у београдској учитељској школи. За тих двадесет година развио је, уза свој наставнички рад, доста опсежну делатност и на књижевном пољу. Овамо, сем уџбеникâ („Увод у филозофију", за средње школе, из 1893, „Логика", за средње школе, из 1894, „Српска читанка" за други разред средњих школа, из 1898, „Српска читанка" за трећи разред средњих школâ, из 1902), спадају студије: „Петар Прерадовић према Српству и Хрватству „(у *Новој искри* 1901), „Михаило Витковић" (у *Новој искри* 1902,) „О Лучи микрокозма" (у мостарској *Зори* 1902), О Доситејевим и о народним баснама" (у *Српском књижевном гласнику*, књ. X, бр. 6, из 1903), „Преглед школа (уређење, буџет, статистички подаци) под управом Краљ. срп. министарства просвете и црквених послова" (у *Просветном гласнику* 1906. и оданде прештампан у засебну књигу), „ О Сремцу и П. Аламову" (у *Делу* 1907); па прикази: Сремчеве „Ивкове славе" (у *Бранкову колу* 1895), у Матици Српској награђене „Естетике или науке о лепом", за школу и народ, од Стевана Павловића (у *Бранкову колу* 1896) и збирке приповедака Светолика Ранковића (у *Новој искри* 1899).

Шевић је, у том раздобљу, за 101 свеску *Књига за народ* из Задужбине Петра Коњевића, године 1902, накупио педесет тада најновијих српских уметничких песама, у којима је изнесено релиогиозно (верско) чувство — тој свесци је натпис „Молитва" — а за 123 свеску исте колекције 1908, осамдесетдве уметничке српске

песме, у којима се огледа породично чувство у својим разноликим облицима (тој свесци на челу стоји натпис: „Породица у уметничкој песми српској").

При крају тог раздобља изашла су у *Летопису Матице Српске* 1909 два Шевићева написа. Прво у 258 књизи фрагментарна допуна „песничким приповедањима" Стевана Сремца у *Књигама за народ* (у двосвесци 104—105 из 1903 и у свескама 111 из 1904, 112 из 1905, 121 из 1907, 128 из 1908 и 130 из 1909) под заједничким насловом „Из књига староставних" (у Шевићевој се допуни говори о Константину Бодину и о Стевану Немањи); друго поопширна белешка о трима преводима из Гетеа (песме „Wandrers Nachtlied" из 1776 и двеју алада, „Erlkönig" из 1781 и „Mignon" из 1784, односно 1795),

Од 1910 до 1920 Шевић је, као умировљеник, много путовао по иностранству, проучавајући педагогијске семинаре. Од 1920 до смрти — умро је након кратке болести у Београду 21 децембра 1934 — служио је, као реактивисан наставник, у београдској првој гимназији, а уз то је био хонорарни професор универзитета.

Између књижевних му радова у раздобљу од 1910, до 1934 ваља споменути расправе: „Косовске песме у камену" (у тој се расправи говори о Мештровићевим вајарским радовима, а изашла је године 1910, у књижици заједно с чланком „Видовдански храм" од Н. Каравајева — Лава Соколовског), „О дечјој књижевности у Хрвата" (у *Бранкову колу* 1911), „Harald Höffding: Filozofijski problemi" (Zagreb 1911, друго издање Београд 1920), „Питање о српским читанкама" (у *Наставнику* 1912,) „Стара и нова педагогија" и „Образовање учитеља и дечја књига" (обе из 1920, прва изашла у Сарајеву, друга у Београду), „Штампарија јерменскога манастира" (у *Летопису М. С.* књ. 301, 1922-23), „Бранкова смрт" 1925 у *Летопису М. С.*, књ. 305), „O prvim srpskim srednjim školama", Beograd. 1926), „Милетић, Змај, Бранко (у Споменици Светозара Милетића, *Лешопис М. С.* 1926, књ. 308, прештампано у засебну књигу са измењсним насловом „Милетић и Змај, Милетић и Бранко"), „Песталоција" (прадавање, одржано на свечаној седници Педагошког друштва у Београду о стогодишњици дана Песталоцијине смрти, 17 фебруара 1927, изашло у *Летопису М. С.* 1927, књ. 312), „Проблеми Емануила Јанковића" (у *Летопису М. С*, 1927, књ. 313), „О нашим људима великим и малим" (Београд 1928), „О драмском раду Лазе Костића" (у *Гласнику Историског друштва*, књ. II, св. 1., 1929), „Српски песници на мађарском језику" (ibidem, књ. III, св. 3, 1930), „Један Вуков извор" (анегдоте Немца Јована Петра Хебела, у *Летопису М С.*, књ. 325, 1930), „О раду и радницима" (издање Задужбине Илије М. Коларца, 1931), „Утисци из Пољске" (у *Летопису М. С.*, књ. 330, 1931), „Прилози о животу и раду Косте Трифковића (у *Летопису М. С*, књ. 334, 1932); оцене и приказе: петог издања Окановићевих приповедака за децу (у *Летопису М. С.* књ. 283, 1911). уџбеника „Историја новије филозофије" од овде већ споменутог Данца Харалда Хефдинга у српском преводу Владана Максимовића (у *Летопису М. С.*, књ. 286, 1912), другог издања Сремчеве „Илуминације у селу" (у *Летопису М. С*, књ. 289, 1912), мањих Његошевих песама у издању Милана Решетара (у *Летопису М. С.*, књ. 293, 1913,) Змајевих „Ђулића" и „Ђулића увелака" у издању Српске Књижевне Задруге (у *Летопису М. С.*, књ. 332 и 333. 1932), Милекерове немачки написане „Историје Великог Бечкерека од 1333 до 1918" (приказ је, након Шевићеве смрти изашао у *Гласу М. С.*, бр. 17, 1935).

Споменућу још два Шевићева извештаја *Летопису М. С.* (књ. 310, 1926), један о седмом конгресу Професорског друштва који је одржан био 26, 27 и 28 септембра 1926, а други о педагошком конгресу, што га је приредио немачки Одбор за васпитање и наставу у Вајмару 7, 8 и 9 октобра 1926.

Ваља забележити, да је Шевић, од 1908 амо, уређивао *Педагогијску књижницу*, у којој су, међу осталим, угледали света ови његови прилози: „О Ђорђу Натошевићу" (св. 17 и 18), „Шта може васпитање" (св. 19), „О концентрацији наставе" и „Јосиф Панчић као педагог" (св. 38 и 39), „Просветна политика и политичка просвета" (св. 50), „Основна средња велика школа" (предавање одржано у Педагошком друштву у Београду 31 маја 1931, св. 61).

Па уређивао је, од 1922 амо, колекцију с натписом *Педагошки класици*. У четвртој, петој и шестој свесци те збирке говори се о Русоу и његову чувеном делу „Émile, ou de l' Éducation" из 1762.

Шевић је испомагао и при редакцији *Народне енциклопедије српско-хрватско-словеначке* Осим овде већ споменутог написа о себи и о свом просветном раду,

изнео је ту 29 информативних чланака о лицима, која су стекла заслугâ за нашу просвету. Ту су, од женских, Милева Симић, Милка Погачић, Даница Бандић-Телечка, Ивана Брлић Мажуранић и Зденка Марковић, а од мушкарацâ: свештена лица инок Сава (писац првог српског буквара), прота Милан Костић и парох Василије Поповић (најмлађи брат Ђуре Даничића), професори Давид Милан Рашић (Давираш), Михаило Ристић, Петар Нинковић, Стјепан Босанац, Војислав Младеновић, Паја Аршинов, Алберт Базала, Ђорђе Магарашевић, Сретен Пашић, Душан Рајичић и Вићентије Ракић; учитељи Светозар Милетић мл; и Људевит Томшић, књижевници Адам Драгосављевић и Сава Петровић (секретар Матице Српске), песници: Швеђанин Рунеберг (препевалац наших народних песама) и немачки песник Србин Стеван Миленковић Милов; природњак (астроном) Петар Манојловић; први српски колпортер Јеремија Карацић Обрадовић; немачки штампар Тајбел (Täubel), од којег је наш Емануил Јанковић купио ћириличка слова, и најзад новосадски књижарник Хинц, издавач српских књига.

За последњих десет година, од 11 августа 1924, до 9 новембра 1934, Шевић је живо дописивао самном. Имам од њега 74 већином веома ситно исписаних дописних карата и 13 писама. Надам се да ми се неће замерити, што сам рад овде да изнесем два три одломка из те дописке. Чиним то једино ради тога, да посведочим, како је покојни Шевић био прави правцати акриволог, који никад није радио насумце, него је до крајности проверавао податке. Од мене је искао информацијâ, али их је и давао мени, кад ми је која била потребна.

На дописној карти од 8 фебруара 1925 пита ме, да ли знам што о двема актовкама („Спрема се на бал" и „Лаку ноћ, Марта!"); што их је Змај посрбио, док је био драматург код београдског Народног позоришта, и бих ли му могао подробније што рећи о писцима тих комада, J. J. Станковском и Фридриху Кајзеру; но већ на дописној карти од 14 истог месеца јавља ми, да је обојици ушао у траг. За Кајзера је — вели — нашао, да је био плодовит писац и да његове шаљиве игре имају доста заједничких тачака с нашим Трифковићем, а за Станковског је разабрао да је био Чех, који је, године 1879 умро млад а развио био јаку литерарну делатност.

Кад сам га, пред крај године 1928, замолио, да се у бечких својих знанаца распита, да ли је још жив или, ако није жив, кад је умро универзитетски професор Кирсте, преводилац Његошева „Горског вијенца", Шевић ми је, на дописној карти од 1 децембра те године, одговорио овако: „Смиља Атанацковић ми пише из Беча, да се Д-р Кирсте родио 1 октобра 1851. Превео Г. Вијенац 1886. као редован професор функционирао је у Грацу, где је своје приступно предавање одржао 5 V 1892: „Die Bedeutung der Oriental. Phihologie". Умро је, по својој прилици, године 1917, јер тада нема више помена о њему у лексиконима и библиогр. годишњацима". А на дописној карти од 5 јануара 1929 пише ми: „Кирсте је још жив, или бар био је жив последњих дана. Последња му је адреса била: Graz, Salzamtsgasse 2. Добро би га било искористити за његову полемику с Вилнером. Кад је превео Г. Вијенац, напао га је Вилнер, што преводи дела, која није вредно преводито. Одговорио му је: а њему после Вилнер О тој полемици је у нас мало познато а вредило би опширно ју приказати " Па завршује: „Не бисте ли се ви могли подухватити тог посла?"

Спремајући своје напомене уз чланак Јосифа Бајзе о Михаилу Витковићу, Шевић ми је на дописној карти од 12 јануара 1930, написао ово; „Колико ја знам, да је Спомен Милице превод, први је изнео Љуб. Јов. у својим предавањима (нештампаним), затим Ж. Поповић, индиректно, изостављајући одељак из тог дела у другом издању својих Примера, и ви у чланку у *Бранкову колу*. И први и други и ви сазнали сте то из разговора самном (ви сте рекли: Das ist interessant; према тому као да вам то није било раније познато); али је лако могућно да је то већ раније где изнесено. Стога вас лепо молим да ми јавите, да ли сте пре или после нашли и који други извор за тај податак... Витковић је и многе српске песме саопштио као своје, поред оних, које је обележио као српске. То неће бити случајност, али можебити не и намера, него се ваљада у почетку књижевнисања уопште није то тако строго узимало". На дописној карти од 7 фебруара 1930 пише ми; „Нашао сам, да је Витковићева позајмица од Кармана откривена и пре нас у мађ. књижевности. Али је ли пре тога било о томе помена и у нашој? А о њему је много писано па и слике му доношене". Па још и на дописној карти од 20 фебруара исте године: „Прочитао сам поново ваш чланак о Витковићу, и

биће да сте прешли све, судећи по њему, што је у нашој литератури писано о Витковићу. Види се, да је готово све узимано из друге руке, а како Мађари нису писали о његовим српским радовима, то онда нису ни Срби. Јер заиста је интересантно ово: Карманова Fanni сматра се као најбољи прозни белетристички рад 18 века, а о Витковићевој се Милици није говорило ништа, или само узгред, ако се и сматрала као оригиналан рад. Рекли бисте да је Карманов језик одличан, а Витковићев није. Али није ни тако. Ни Витковићев језик није рђав за оно доба, па ни стил, нарочито када се узме у обзир, да је однегован у мађ. језику. Да се за један рад од велике вредности затолико не зна да је превод или да се такав рад, и сматран као оригиналан, не цени по вредности — и једно и друго показује, да је наша радња на познавању књижевности ишла додуше у ширину, али није и у дубину. И као да је и данас тако."

Шевићево мртво тело пренесено је, 22 децембра минуле године, из Београда у Нови Сад и положено је на алмашком гробљу у костурницу, у којој почивају његова мати, његов поочим, па и отац његова поочима. У опроштај честитом покојнику, који је нарочито за последње две године, као члан Књижевног Савета Матице Српске. живо учествовао у њезину просветном раду, изрекао је њезин председник Г. Радивоје Врховац неколико топлих и срдачних речи, које су изнесене у *Гласу Матице Српске* (у 17 броју)

Нека је част и хвала ретко вредном и истрајном просветном раднику Милану Шевићу! Слава му!

Јован Грчић

СИТНИ ПРИЛОЗИ

Ђ. Јакшић А. Хаџићу, — последње познато писмо Ђурино.

Поштовани господине!

Пошто сам прочитао распис „Матице Српске" да ће једно драматско дело из српскога живота са 200 fl. наградити и ја сам се, и то још зимус, прихватио тога посла, науман да од Ст. Главаша направим трагедију.

У распису Матичином рок је за пошиљање дела идући Петров дан. Ја сам истина то започето дело могао на време свршити, али моји званични а и други започети приватни послови, не допустише ми, да дело на време свршим; те сам зато дошао вас, господине, као Матичиног секретара молити: да, ако је могуће, одређени рок до мес. Септембра одложите, како бих и ја са послом могао готов бити, те ако буде суђено примити и награду. Паравно, да изузимам случај: ако већ имате неко свршено дело, које вас је у потпуном смислу задовољило. И у том случају опростите ми што сам био тако слободан, са мојом молбом узнемирити вас.

У осталом, ако вас не мрзи, молим вас да ми макар у два три ретка одговорите.

С поштовањем ваш

Београд, 21 јуна 878 *Ђура Јакшић*

На то је писмо А. Хаџић одговорио из Новога Сада 20. јула 1878. и рекао да се рок не може продужити, јер је то скупштинско решење, али како ће се та награда и за идућу да распише, то ће моћи свога „Главаша" на тенани довршити, „па још ако буде одговарао имену, о чему не сумњам, и награду добити".

Као што је познато, Јакшић је умро исте године и оставио је своју последњу драму довршену. На три дана пред смрт послао је уредништву *Стараже* пети чин трагедије своје, и он је штампан у свесци за новембар и децембар од 1878. тога часописа.

Ђура Јакшић већ није могао послати Матици своју драму на награду. Али је то учинила његова удовица, истом 1881. Матица је одговарила да то дело не може примити на преглед зато, што се расписивањем награда побуђују живи књижевници на рад.1)

Оригинално писмо Ђ. Јакшића находи се у архиви Матице Српске, одговор А. Хаџића чува синовац песников, Милета Јакшић песник. *Милан Шевић*

---

1) Светислав Вуловић: Ђура Јакшић песник и сликар. — Дела Ђуре Јакшића, књига VII. У Београду 1883. Стр. 119—120.

Издаје Матица Српска Уређује Д-р Никола Милутиновић

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад

Реч пријатељима Матице Српске и народне просвете

Матица Српска у Новом Саду једино је српско и југословенско књижевно и просветно друштво на читавом подручју Војводине и Дунавске бановине. И на књижевно-просветном пољу у читавој Дунавској бановини *Нови Сад* и данас предњачи; Нови Сад није само седиште Бановине, привредни и саобраћајни центар, он је и *књижевно-просветно средиште* читавог нашег југословенског Североистока. Поред других просветних установа ово обележје даје Новом Саду у првом реду књижевно-просветна делатност Матице Српске. — Књижевна издања Матице Српске представљена су данас у *Летопису Матице Српске*, у *Гласу Матице Српске* и у *Годишњаку Матице Српске*. Буде ли одзив наше јавности већи, буде ли Матица Српска дошла до већег броја чланова, њена књижевна издања до већег броја претплатника, Матица Српска покренула би и свој *Поучник* и свој *Забавник*.

За сада, за 1935 годину, Матица Српска отвара овим претплату на три књиге свога *Летописа*,

на 342, 343 и 344 књигу

које ће излазити у двобројима, 6 пута годишње, у свескама на најмање 8 штампаних табака. Ове 3 књиге, ових 6 свезака, са најмање 768 страна, стаће у претплати 100 динара. Претплата се прима и полугодишње. У 1934 години *Летопис Матице Српске* изашао је на 792 стране.

Она отвара уједно претплату и на свој полумесечник *Глас Матице Српске* који излази редовно сваког 1 и 15 у месецу. Лист стаје годишње 30 динара. Излази на 8 страница, средњег формата. Први број *Гласа Матице Српске* изишао је 1 маја 1934 и он је већ за ово кратко време на својим страницама покретао не једно важно питање ових наших крајева, заузимао своја становишта у вези са многим предлозима, указивао на многе нове појаве, износио своје предлоге, приказивао здравствено стање нашег села, радио на његовом задружном, здравственом и пољопривредном подизању и унапређивању, скретао пажњу наше јавности на разне заблуде и предрасуде. У овом свом полумесечнику Матица Српска добила је своје службено гласило, свој национални пропагандистички лист.

Матица Српска умољава и позива и овом приликом све пријатеље нашег националног напретка, у првом реду наш грађански сталеж Војводине и Дунавске бановине, да се у што већем броју упишу за чланове Матице Српске.

Чланови *добротвори*, чланови *оснивачи* Матице Српске добивају *Летопис, Глас Матице Српске* и *Годишњак* потпуно *бесплатно*.

Редовни чланови Матице Српске добивају *Летопис*, као претплатници, уз *знатан годишњи попуст*, за 80 динара, уместо 100 динара; усто добивају, као и чланови добротвори и оснивачи, *Глас Матице Српске* и *Годишњак* бесплатно.

На овај начин и чланови оснивачи и редовни чланови Матице Српске добивају у Матичиним издањима знатно годишње укамаћење на своје уплаћене чланске доприносе.

Чланови су Матице Српске:

1) редовни: који уплате 300 динара уједанпут или у оброцима по 60 динара за пет година,

2.) оснивачи: који уплате 1000 динара уједанпут или у оброцима по 200 динара за пет година, и

3.) добротвори: који уплате 5000 динара уједанпут или у оброцима по 1000 динара за пет година.

Глас Матице Српске доноси из броја у број *Именике* Матичиних чланова. Порадимо да већ данас сутра не буде на нашем југословенском Североистоку ни једног школованог Србина, ни Југословенина, који није уврштен у ове *Именике* Матичиних чланова!

Претплаћујмо и купујмо Матичина књижевна издања!

Поруке претплатницима, сарадницима и члановима Матице Српске

Ако сваки претплатник *Летописа Матице Српске, Гласа Матице Српске* нађе и прибави Матици Српској само једног новог члана и њезиним књижевним издањима само једног новог претплатника: Матица Српска удвостручила је своју просветну и националну делатност. Нарочито је дужност Матичиних редовних чланова да претплаћују *Летопис Матице Српске.*

Запитајмо се свагда: да ли смо послали своју претплату на *Летопис* и *Глас Матице Српске.* Својом редовном, тачном претплатом сви претплатници без разлике сарађују на нашим часописима, и од њих зависи да садржина листа буде боља, разноврснија и богатија.

Молимо наше сараднике да нам своје прилоге шаљу откуцане писаћом машином, и то ћирилицом, да би се олакшао посао слагања у штампарији; иначе само у *изнимно* читком и јасном рукопису. Рукописе не враћамо. Преписку не водимо.

Не заборавимо да Матица Српска у Новом Саду одржава и свој Музеј. *Музеј Матице Српске* већ данас представља прворазредну културно-историјску тековину нашег југословенског Североистока. У њему су изложени документи и докази *права* Југославије на ове покрајине. Испомажемо ли Матицу Српску у довољној мери, како би могла свој Музеј још успешније да унапреди и прошири?

Оснивајмо Месне Матице, читајмо и ширимо *Летопис, Глас* и *Годишњак* Матице Српске!

Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад